

Оріон

Нова українська школа

5

ВСТУП до ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

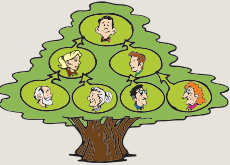

та ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

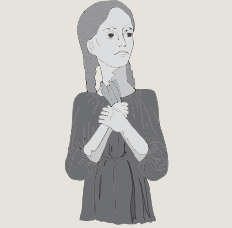
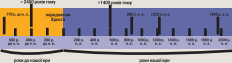
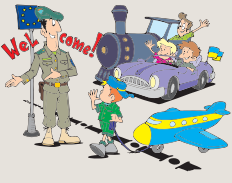
Гра-лото

«У світі історії»

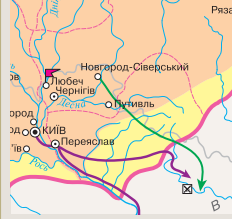
КАРТКА 1

Патріотизм			Гійом Левассер де Боплан
	Мораль	Русь-Україна	
		Історичні джерела	Нобелівська премія

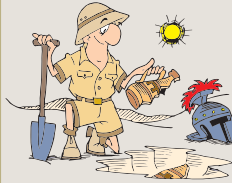
КАРТКА 2

Діаспора		 Лінія часу	Хронологія
	Культурний шар	← Похід війська ☒ Місця битв 🏰 Столиця	Учені-етнографи
Відтворювальне господарство		Народження Ісуса Христа	

КАРТКА 3

Сергій Корольов		XVI ст.	
Причини події	Історичний процес		Спеціальні історичні дисципліни (СІД)
Родова громада		Століття	

КАРТКА 4

	Фейк		
Пам'ятники		1917 р.	Тіра Ольвія Херсонес
	Історичні постаті	Палеографія	

**Ігор ЩУПАК, Олена БУРЛАКА,
Ірина ПІСКАРЬОВА, Андрій ПОСУНЬКО**

ВСТУП до ІСТОРІЇ УКРАЇНИ та ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

УДК 94*кл5(075.3)
Щ96

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)

Підручник реалізує модельну навчальну програму
«Вступ до історії України та громадянської освіти» (5 клас)

(авторський колектив: О. В. Бурлака, Н. С. Власова, О. В. Желіба,
В. В. Майорський, І. О. Піскарьова,
керівник авторського колективу — І. Я. Щупак)

ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ ДО ПІДРУЧНИКА

<https://cutt.ly/9XU7wNW>

Щупак І. Я.
Щ96 Вступ до історії України та громадянської освіти :
підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти /
І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, І. О. Піскарьова, А. С. По-
сунько. — Київ : УОВЦ «Оріон», 2022. — 208 с. : іл.
ISBN 978-966-991-205-3.

УДК 94*кл5(075.3)

ISBN 978-966-991-205-3

© Щупак І. Я., Бурлака О. В.,
Піскарьова І. О., Посунько А. С., 2022
© УОВЦ «Оріон», 2022

Дорогі діти!

Вітаємо вас — ви розпочинаєте вивчати історію! Вашим першим помічником в осягненні історії України та світу буде цей підручник. Навчальний матеріал підручника поділений на розділи й параграфи, у кожному для зручності виділені окремі пункти. Зазвичай на кожному уроці ви будете вивчати один параграф. Він містить навчальний текст, ілюстрації, пояснення основних понять. Зорієнтуватись у підручнику допоможуть рубрики.

Пізнавально й цікаво

Поміркуймо!

Варто запам'ятати!

Читаємо й розуміємо

Факт чи фейк?

Діємо: практичні завдання

Історичні подробиці

Думки істориків

Мовою документів

Чимало цікавої історичної інформації можна знайти в мережі «Інтернет». Дізнатися більше, виконати різноманітні тренувальні вправи ви зможете, скориставшись своїми гаджетами за допомогою QR-кодів й інтернет-покликань, що супроводжують текст підручника. Автори запропонували цікаві завдання й запитання, які дозволять вам навчитися розмірковувати, зіставляти та пояснювати певну історичну інформацію.

Розповідь про минуле доповнюють карти, які ви побачите на сторінках цієї навчальної книжки. Перевірити, як добре ви зрозуміли навчальний матеріал, допоможуть запитання й завдання наприкінці параграфів. Вони поділяються на такі підрубрики: *«Знаю й систематизую нову інформацію»*, *«Обговоріть у групі»*, *«Мислю творчо»*. Зверніть увагу на поради, які допоможуть вам працювати з підручником.

Пам'ятка для роботи з підручником

1. Вивчати матеріал параграфа потрібно осмислено, уникаючи механічного запам'ятовування.
2. Якщо ви опрацьовуєте параграф як домашнє завдання, — намагайтеся це зробити того самого дня, коли відбувся урок і ще свіжа пам'ять про розглянутий на уроці матеріал.
3. Уважно прочитайте назву параграфа, а також запитання на початку тексту — це допоможе вам зрозуміти, про що йтиметься.
4. Під час читання звертайте увагу на виділені поняття, дати, імена, а також ілюстративний матеріал. **ВАЖЛИВО:** не намагайтеся дослівно завчити поняття — спробуйте їх зрозуміти, усвідомити.
5. Якщо під час читання вам трапилися незрозумілі поняття, назви, — зверніться до додаткових джерел інформації або до дорослих.
6. Для того, щоб краще засвоїти матеріал, виконайте завдання після тексту.
7. Самостійно оцініть свої досягнення у вивченні теми — дайте відповіді на запитання: «Що запам'яталося/вразило найбільше?», «Над чим ще варто попрацювати?», «Про що хотілося б дізнатися детальніше?»

Разом ми вирушаємо в захопливий світ історії.

Бажаємо вам успіхів!

ЗМІСТ

ВСТУП

§ 1. Історія — пам'ять про минуле	7
---	---

РОЗДІЛ 1. НАУКИ, ЩО ВИВЧАЮТЬ МИНУЛЕ

§ 2. Історія — наука про розвиток людства	12
§ 3. Джерела історичної інформації	19
§ 4. Науки-помічниці історії	27
§ 5. Археологічні скарби минулого	32
§ 6. Писемні пам'ятки, фольклор і сучасні візуальні джерела про історію	40
§ 7. Урок узагальнення «Науки, що вивчають минуле» . .	47

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС І ПРОСТІР

§ 8. Час в уявленнях людини протягом історії	49
§ 9. Розвиток систем літочислення	55
§ 10–11. Способи упорядкування історичного часу	59
§ 12. Як пов'язані історія і простір	67
§ 13. Українські землі на картах упродовж історії	73
§ 14. Урок узагальнення «Історичний час і простір»	82

РОЗДІЛ 3. ІСТОРИЧНА НАУКА ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

§ 15. Як народжувалась історична наука	84
§ 16. Науковий період розвитку історичних досліджень . .	92
§ 17. Хто започаткував наукові дослідження історії України	97
§ 18. Міфи в історії	102
§ 19. Історична пам'ять. Формування історичної пам'яті. Культура пам'яті	108

§ 20. Історія України в пам'ятках і пам'ятниках. Пам'ятники рідного краю	114
§ 21. Урок узагальнення. «Історична наука та історична пам'ять»	119

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ЛЮДСТВА УПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

§ 22. Поява і розселення людини на Землі	121
§ 23. Що пам'ятає древній Сфінкс	126
§ 24. Середні віки: «темні часи» чи доба прогресу?	131
§ 25. Новий час: відкриття Америки, революції, передові ідеї й не тільки	137
§ 26. Новітня історія: події, постаті. Портрет сучасної епохи.	143
§ 27. Україна: шлях до незалежності	148
§ 28. Людина і довкілля протягом історії: господарювання, проблема ресурсів. Людина як частина природи	157
§ 29. Як люди взаємодіяли у спільнотах протягом історії.	164
§ 30. Які правила взаємодії існують у суспільстві	170
§ 31. Народи, які живуть на теренах України	178
§ 32. Міфологія та релігія. Наукове бачення світу	184
§ 33. Навчання дітей і наукові знання людства	190
§ 34. Художня культура людства	197
§ 35. Урок узагальнення «Розвиток людства упродовж історії»	204
§ 36. Узагальнення з курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти»	207

Вступ

§1

Історія – пам'ять про минуле

Подумайте, коли ми в розмовах вживаємо слово «історія». З якими словами, словосполученнями у вас асоціюється це слово?

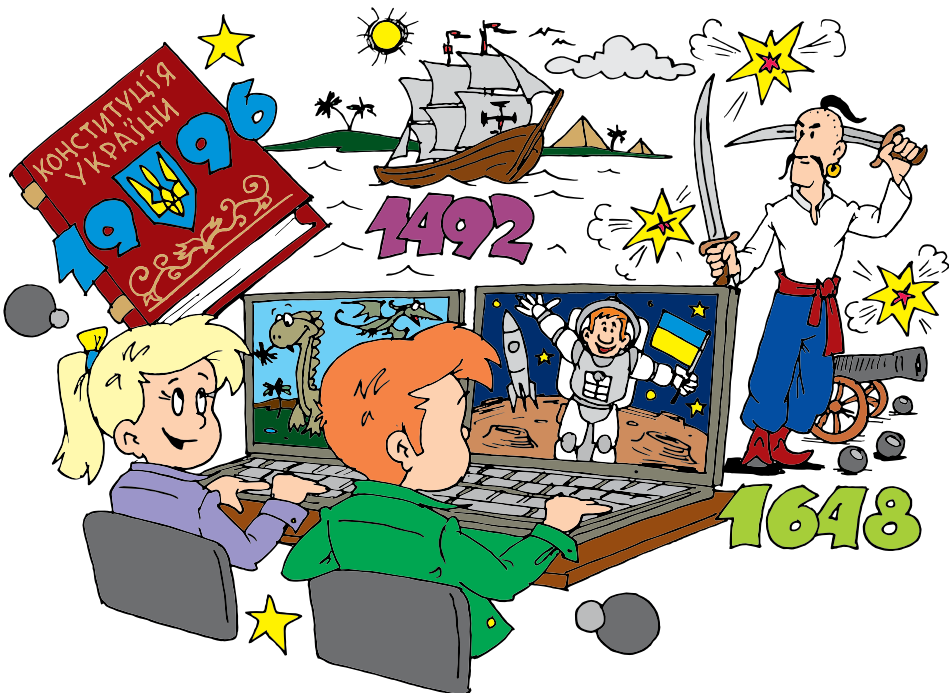
1. ЩО ТАКЕ ІСТОРІЯ І ЧОМУ ВОНА ВАЖЛИВА

Поява на Землі динозаврів і давньоєгипетських пірамід, відкриття нових земель і жорстокі війни, перший політ людини на Місяць і навіть ваше навчання в четвертому класі — усе це історія, усе це відбувалося колись.

Діємо: практичні завдання

1. Уважно розгляньте колаж.
2. Які події минулого він ілюструє?
3. Які події вам невідомі?
4. Згадки про які події ви хотіли б додати? Аргументуйте свій вибір.

ВСТУП

З давніх-давен слово **«історія»** означає звістку, розповідь про минуле людини, родини, народу. Людство завжди цікавилось тим, що було раніше. Відтоді, коли люди оволоділи мовою, вони почали розповідати один одному про минуле.

Іноді оповідачі фантазували — і тоді народжувалися дивовижні **легенди** й **міфи**. Дехто намагався передати свої відчуття щодо подій минулого в ритмічній формі — і тоді з'являлися **вірші** й **пісні**.

Поміркуймо!

Розгляньте ілюстрації та дайте відповіді на запитання.

1. Пригадайте/дізнайтеся, чим відрізняються міфи і легенди.
2. На яких ілюстраціях зображено міфічну істоту?
3. Яке зображення ілюструє сучасну історію людства?

Однак реальні події минулого часто не менш цікаві, ніж вигадані й дофантазовані. Часто в історіях народів і країн люди шукають підказку, як діяти в майбутньому, аби уникнути помилок.

2. ІСТОРІЯ ЛЮДИНИ І РОДИНИ — ЧАСТИНА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Чи згадуєте ви події свого життя: зустрічі, переживання, враження? Які події з вашої родинної історії пам'ятають у вашій сім'ї? Чи є у вашій родині сімейний фотоальбом? Які речі-згадки про минуле вашої родини зберігаються у вас вдома?

У кожного з нас є своя історія. Є історія родин. Є історія кожного міста й села. Є історія народів і країн. **Історія кожної людини, кожної родини — це частина історії України.**

Про історію родини можуть розповісти речі, які називають **сімейними реліквіями**: світлини, документи, особисті речі, цінності, нагороди — усе, що може допомогти зберегти пам'ять про минуле.

Діємо: практичні завдання

Пропонуємо вам ознайомитися з історією родини Хазан із м. Дніпро.

Уявіть, що ви досліджуєте історію цієї родини. На основі тексту і фото визначте, у яких важливих подіях історії України взяла участь родина. Який внесок в історію України зробили герої рубрики?

ІСТОРІЯ РОДИНИ ХАЗАН

У роки Другої світової війни в 1943 р. під час боїв під Смоленськом радянському офіцеру Борису Хазану як трофей дістався бінокль. Передаючи його, попередній власник — німецький офіцер, сказав: «Не минуло і двох років, як я розглядав крізь нього Москву». «Впевнений, що не мине і двох років, як я розглядатиму крізь нього Берлін», — відповів Борис. Так у квітні 1945 р. і сталося...

Після війни бінокль став сімейною реліквією. Але у 2014 р. він знову потрапив на війну, цього разу — на сході України. Бінокль використовує онук Бориса — Павло Хазан, який захищає Україну у війні з російським агресором.

Німецький бінокль —
військовий трофей Бориса
Хазана (сучасне фото)

Борис Хазан —
учасник Другої
світової війни
(фото
1940-х років)

Підполковник Павло Хазан,
учасник російсько-української війни
(сучасне фото)

Поміркуймо!

Поміркуйте, чому важливо зберігати родинні реліквії, історії про минуле родини. Які бувають родинні реліквії?

3. РОДОВЕ ДЕРЕВО

Родове дерево
князів Острозьких
(XIV (14) — XVII (17) ст.)

У сімейних архівах багатьох родин у давнину й нині зберігають відомості про походження сім'ї та прізвища, про родинні зв'язки. Схему походження сім'ї називають родовим, або **генеалогічним деревом**. Збирання інформації про власний родовід мало велике значення в давні часи. Аби довести свою шляхетність і мати право на привілеї, лицарі та інші дворяни збирали відомості про своє походження.

Результати досліджень історії власної родини зображали у вигляді дерева. В основі, або ж у корінні такого дерева часто розміщували герб засновника родини, а на гілках (праворуч і ліворуч) — герби батька й матері. Зазвичай родове дерево має вигляд картини, яку розміщують на видноті.

Пізнавально й цікаво

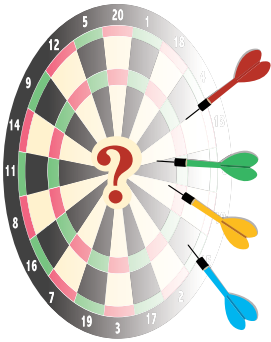
Генеалогія — наука, яка вивчає походження родин і осіб, виявлення їхніх родинних зв'язків і фактів біографії.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Що вивчає наука історія» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Як люди зберігали пам'ять про минуле?

Прекрасно

Чому важливо зберігати пам'ять про минуле?

Добре

Навіщо потрібно досліджувати минуле людства?

Треба попрацювати

Чому історія родини вважається частиною історії країни?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в групи і спільно напишіть сенкан «Історія».

"

Сенкан — це неримований п'ятирядковий вірш, що складається з одинадцяти слів. Він пишеться за таким планом:

1. Іменник (тема).
2. Два прикметники (яке воно?).
3. Три дієслова (що воно робить?).
4. Фраза-висновок із чотирьох слів.
5. Іменник-синонім до теми, або ж слово-асоціація до теми.

III. Мислю творчо

1. **Вправа «Історія з історіями».** Поясніть, як ви розумієте запропоновані вислови. Які з них можна використати під час розповідей про історичні події? Складіть речення з кожним із висловів:

- а) Вписати в історію золотими літерами.
- б) Увійти в історію.
- в) Влипнути в історію.

2. **Творчий проект «Історія родини».** Створіть спільно з дорослими членами родини або близькими вам людьми творчий проект «Мое родове дерево». Скористайтесь інструкцією в QR-коді. Представте свій проект у класі.

<https://cutt.ly/nZfMtaL>

Розділ 1

Науки, що вивчають минуле

§2

Історія – наука про розвиток людства

Визначте, який крилатий вислів закодовано в хмаринці слів. Яке значення науки історії він розкриває?

1. ЩО ВИВЧАЄ НАУКА ІСТОРІЯ

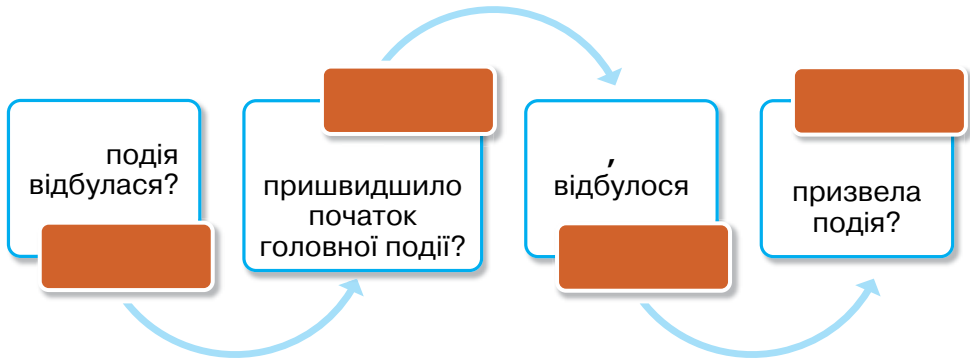
Люди завжди цікавилися минулим. Ми згадуємо події та людей у них. І ця пам'ять допомагає нам зрозуміти, звідки людина родом, чому вона саме так розуміє навколишній світ.

Усе, що колись справді відбувалося, — це **історичні факти**. Дата вашого народження — теж історичний факт, який належить до минулого. Дата народження — то початок вашої особистої історії. День, місяць і рік народження — це **час**, а місце вашого народження — це **простір**.

Історія людства подібна до життя людини. Вона складається з **історичних подій**, які колись відбулися. Важливі події люди прагнули запам'ятати й розповісти про них нащадкам.

Для розуміння минулого важливо встановити **причини** і **наслідки** історичних подій. Розрізняють також **привід** до певних історичних подій.

Певні особливості життя людей час від часу повторюються, мають спільні ознаки (наприклад, культура, господарське життя, релігія). Їх називають **історичними явищами**. Уся історія людства складається з ланцюга історичних подій і явищ, які становлять **історичний процес**.

Діємо: практичні завдання

Прочитайте текст і виконайте завдання.

1. Назвіть історичні події, про які йдеться в тексті.
2. Скажіть, де відбувалися згадані в тексті події.
3. Проаналізуйте подію, що відбулася 24 серпня 1991 р., за планом:
 1. Причини події.
 2. Привід до події.
 3. Назва події.
 4. Наслідки події.

НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА

Україна має тисячолітню традицію державності — Русь і Королівство Руське, Велике князівство Литовське, Козацька держава, державні утворення ХХ (20) століття. Проте українські землі не раз потрапляли до складу інших держав. Одним із найбільш жорстоких було панування комуністичної влади, що встановилася в Україні у 1921 р. З тих часів українцям довелося зазнати чимало лиха. Зокрема, з вини комуністичної влади мільйони українців загинули під час Голодомору 1932–1933 рр.

Однак український народ завжди прагнув волі. Наприкінці 1980-х років, коли комуністичний режим вже був слабким, з новою силою розгорнулася боротьба українського народу за незалежність.

І от 24 серпня 1991 р. Верховна Рада ухвалила Акт проголошення незалежності України. Українському народу вдалося відновити вільну державу.

Невдовзі, 1 грудня 1991 р., на Всеукраїнському референдумі 90,32 % населення України підтвердили бажання жити в незалежній Україні й обрали першого Президента України Леоніда Кравчука.

Результати цього референдуму заклали початок міжнародного визнання України іншими державами. Демократичний розвиток України не був простим. Європейський вибір, права людини і цінності демократії відстоювали українці під час Помаранчевої революції 2004–2005 рр. та Революції гідності 2013–2014 рр. У 2014 р. розпочалася збройна агресія Росії на сході України. 24 лютого 2022 р. вона переросла в повномасштабну війну. Та героїчний український народ об'єднався і дав гідну відсіч ворогові. На захист України постав увесь демократичний світ.

2. ПРЕДМЕТ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ. ЗАСОБИ ПІЗНАННЯ ІСТОРІЇ

Поміркуймо!

Розгляньте ілюстрації з життя ваших однолітків і продовжте оповідки, започатковані в діалогах героїв. Під час розповідей вживайте слово «історія».

Чи в однаковому значенні у ваших оповідках було вжито слово «історія»? Обґрунтуйте свою думку.

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст, розгляньте ілюстрований колаж «Засоби пізнання історії» (с. 16) і заповніть у зошиті порівняльну схему. Результати роботи обговоріть у класі.

Історія — наука		Історія — навчальний предмет	
ВІДМІННЕ	СПІЛЬНЕ	ВІДМІННЕ	

Дехто з вас вже встиг прочитати оповідання, подивитися фільми, ознайомитися з історичними пам'ятками. Але все це були лише окремі свідчення історії. А тепер ви розпочинаєте вивчення історичної науки, історії як нового навчального предмету.

Водночас треба розуміти, що **історія як наука та історія як шкільний навчальний предмет істотно відрізняються**. Спробуймо розібратися у відмінностях між ними.

Що, де й коли відбулося — головні запитання, з яких починають вивчати історію. Проте відповідей на ці запитання недостатньо. Важливо з'ясувати, **чому** сталася подія та **які наслідки** вона мала. Вивчення історії допомагає нам знайти пояснення, чому відбуваються ті чи інші події в нашому житті. *Наука історія ретельно досліджує, установлює достовірність історичних фактів, описує історичний процес, намагається пояснити зв'язок між тими чи іншими подіями і явищами.*

Історія людства різноманітна. Однак часто-густо навіть одну й ту саму подію описують по-різному. Це пов'язано з тим, що історію пишуть люди, які мають власні переконання й уявлення про те, що таке добре і погано; що важливо, а що — ні. Історії можуть оповідати різні люди, а от встановлювати дійсні історичні факти і події — завдання вчених-**істориків**.

Під час уроків історії ви вивчатимете вже відомі, підтверджені історичні відомості. Хоча також діятимете, як дослідники. Будете опрацьовувати історичні документи, зіставляти

їх, розмірковувати про важливі історичні явища. Як справжні учені-історики, будете добирати джерела з історії рідного краю, досліджувати родовід.

Варто запам'ятати!

Історія — це наука про життя людей у минулому, про їхні заняття, думки та дії.

ЗАСОБИ ПІЗНАННЯ ІСТОРІЇ

1. За допомогою колажу визначте, якими засобами можна скористатися для пізнання історії.
2. З якими із засобів ви вже працювали раніше? Які джерела історичних знань пропонуєте додати до колажу?
3. Як ви думаєте, чи відрізняються засоби пізнання історії як науки і шкільного предмету?

3. ЧОМУ ІСТОРІЯ ВАЖЛИВА

Поміркуймо!

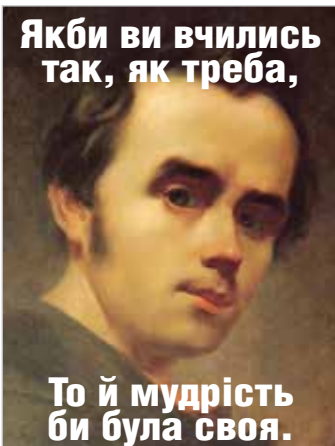
Розшифруйте хмаринку слів і складіть крилатий вислів. Як ви розумієте його значення? Спробуйте створити власний вислів на цю тему.

Якщо запитати: «*Навіщо вивчати історію у школі?*» — то відповідь можна знайти в мудрості наших предків:

Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? Яких батьків?

Тарас Шевченко

1. Навіщо, на думку Тараса Шевченка, потрібно вивчати історію?
2. Розтлумачте вислів із мему. Чого, на вашу думку, навчав Т. Шевченко своїх читачів?

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історія як наука про розвиток людства» — уявно поєднайте кожне із запитань з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Що таке історичний факт, явище, процес?

Прекрасно

Звідки ми дізнаємося про минуле?

Добре

Як визначити причини і наслідки події?

Треба попрацювати

Чим відрізняються наука історія й історія як шкільний предмет?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в дослідницькі групи, розгляньте світлину й дослідіть її за планом:

1. Який історичний факт зображено на світлині?
2. Коли відбулася зображена подія?
3. Де відбулася зафіксована на світлині подія?
4. Яку галузь життя суспільства (культура, господарство, політичне життя, духовне життя) вона зображає?

За потреби скористайтесь допомогою інтернету. У пошуках відповіді на яке із запитань ви звернулися до мережі «Інтернет»?

Українська співачка Джамала — переможниця конкурсу Євробачення-2016 (сучасне фото)

III. Мислю творчо

Підготуйте на наступний урок фотовиставку-презентацію «Історія навколо нас» — подорожі учнів/учениць класу історичними місцями.

Цей проект потребує попередньої підготовки: доберіть світлини. Підписуючи їх, звертайте увагу на місце зйомки, кого/що зображено, з якими історичними подіями пов'язане відвідане історичне місце.

§ 3

Джерела історичної інформації

Пригадайте, що вивчає наука історія. Поміркуйте, звідки історики черпають інформацію про минуле.

1. ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА: ЇХНІ НАЗВИ ТА ВИДИ

Діємо: практичні завдання

1. Прочитайте навчальний текст і знайдіть у ньому назви предметів, за допомогою яких учені досліджують минуле.
2. Висловіть припущення, звідки походить назва «історичні джерела».
3. На основі прочитаного тексту складіть і запишіть речення, що розкриває зміст поняття «історичні джерела».

Дослідження історії — неймовірно цікава й водночас відповідальна справа. Працюючи як справжні слідопити, учені прагнуть донести до людей достовірну інформацію про історичні події.

Про минуле людства «розповідають» найдавніші знаряддя праці, предмети побуту, рештки людей та навколишнього світу, мистецькі твори, механізми, фотографії, пісні та багато інших пам'яток життя і діяльності суспільства. Ці пам'ятки називають **історичними джерелами**.

Учені розрізняють кілька видів історичних джерел залежно від походження, матеріалу і способу виготовлення. Поділ історичних джерел за видами є умовним, а багато джерел можна віднести одразу до кількох видів. Наприклад, монета, на якій є напис, може бути одночасно і речовим, і писемним джерелом, книжка — речовим і писемним, пам'ятка архітектури — речовим і візуальним (зображальним) тощо.

Поміркуймо!

Висловіть припущення, які з представлених у колажі на с. 20 ілюстрацій поєднують у собі ознаки різних видів історичних джерел. Розкажіть про свої міркування однокласникам/однокласницям.

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте колаж і підписи до ілюстрацій, скористайтесь програмою в смартфоні для зчитування QR-кодів. Визначте, до якого виду історичних джерел належить кожне із зображених у колажі джерел (уявно з'єднайте ілюстрації з текстовими картками). Свій вибір обґрунтуйте.

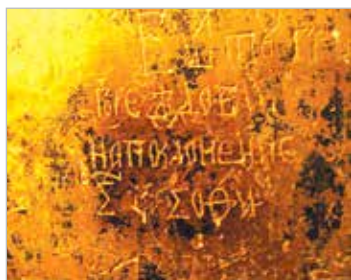

Українська народна дума
«В Цареграді
на риночку»

<https://cutt.ly/wL3D3EV>

Етнограф Френсіс
Денсмор записує
на фонограф
пісню вождя
індіанського племені
Чорноногих
(фото 1916 р.)

Графіті
(напис на стіні)
у Софійському
соборі
(приблизно
XI (11) ст., м. Київ)

**Види історичних
джерел**

Речові

Писемні

Усні

Візуальні
(зображальні)

Лінгвістичні
(дослідження
розвитку мови)

Етнографічні
(дослідження народів,
їх походження і життя)

**Кіно-, фото-,
аудіо-
документи**

Наскельний малюнок
первісних людей
(18–13 тис. до н. е.)

Лекиф — посудина для
оливкової олії (Давня
Греція, VI (6) ст. до н. е.)

Срібник (монета)
Володимира
Великого (X (10) ст.,
Русь-Україна)

2. ЯК ДОСЛІДЖУВАТИ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Кераміка (глиняні вироби) трипільської археологічної культури (с. Більче-Золоте Тернопільської області, 3900–2700 рр. до н. е.)

Відео «Проголошення незалежності України» (тривалість 05 хв 39 с)
<https://cutt.ly/xXPijYb>

(скористайтесь програмою зчитування QR-кодів або перейдіть за покликанням)

3

А К Т ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19-го серпня 1991 року.
— продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
— виходячи з права нації на самовизначення, передбаченого статутами ООН та іншими міжнародно-правовими документами та
— здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада урочисто

ПРОГОЛОШУЄ

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ та створення самостійної української держави — УКРАЇНИ.
Територія України є неподільною і недоторканою.
Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.
Цей акт набуває чинності з моменту його схвалення.

Верховна Рада України

24-го серпня 1991 року.

4

Бібліотека і шкільний музей Харківської приватної жіночої школи (фото 1910-х років)

Діємо: практичні завдання

1. Об'єднайтеся в дослідницькі групи й за допомогою «Пам'ятки для дослідження історичного джерела» виконайте дослідження запропонованих вчителем/вчителькою або поданих авторами на с. 21 історичних джерел.
2. По завершенні роботи поясніть, якими рисами характеру, на вашу думку, має володіти історик/історикиня.

Пам'ятка для дослідження історичного джерела

1. Уважно розгляньте джерело історичної інформації і встановіть, до якого виду історичних джерел воно належить.
2. Визначте, яку інформацію про минуле повідомляє це історичне джерело.
3. Уявіть, що вам потрібно дослідити запропоноване джерело детальніше:
 - а) поміркуйте й запропонуйте запитання, які варто поставити для більш ґрунтовного дослідження джерела;
 - б) висловіть припущення, як і де можна довідатися інформацію про джерело за запропонованими вами запитаннями.
4. Результати своєї роботи представте в класі.

3. ЯК НЕ СТАТИ ЖЕРТВОЮ ІСТОРИЧНОГО ОБМАНУ

Варто запам'ятати!

Фейк — навмисне вигадана, частково або повністю неправдива інформація.

Оповите таємницями минуле завжди викликало жвавий інтерес у дослідників.

Завзяті шукачі таємниць, долаючи численні перешкоди, відшукували старовинні речі (артефакти), розшифровували написи давно забутими мовами. І, звісно, намагалися радістю відкриттів історичних джерел поділитися зі світом.

У 1920–1930-х роках український історик Юрій Миролюбов багато писав про унікальну знахідку. Легенди й

оповідання давніх слов'ян, записані на кількох дерев'яних дощечках, дістали назву «Велесова книга». Однак оригінали оповідань «Велесової книги» нібито зникли в часи Другої світової війни. До цього часу багато людей вірить в існування унікальної історичної пам'ятки. Зокрема, про це свідчать дописи в інтернеті. Але не поспішайте з висновками. Проведемо розслідування!

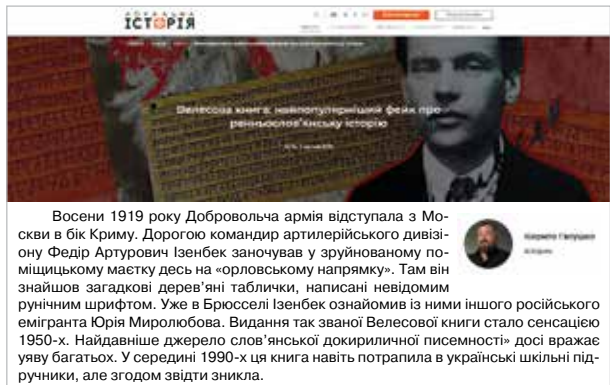
Факт чи фейк?

Об'єднайтеся в дослідницькі групи й виконайте завдання-розслідування.

Група 1. Що заховано в назвах

Зіставте заголовки статей на двох інтернет-ресурсах і дайте відповіді на запитання:

1. Висловте припущення про те, яку інформацію читачам повідомлять автори статей.
2. Яким, на вашу думку, є ставлення авторів статей до Велесової книги?

Скриншот сайту «Друг читача»
<https://cutt.ly/SROm5rh>

Скриншот сайту «Локальна історія»
<https://cutt.ly/uROmXjg>

Групи 2–3. У пошуках істини

Прочитайте й зіставте уривки із повідомлень сайтів й обговоріть відповіді на запитання:

1. Чим відрізняється інформація авторів про «Велесову книгу»?
2. У якому з уривків доводиться істинність «Велесової книги» як історичного джерела? Які докази наводить автор на підтвердження своєї думки?
3. У якому з уривків автор спростовує істинність «Велесової книги» як історичного джерела? Які докази наводить автор на підтвердження своєї думки?

Тексти для опрацювання

«Велесова книга»: випадково знайдена реліквія (уривок)

«Велесова книга» — це єдина українська літописна пам'ятка, написана на дерев'яних дощечках...

Цей неповторний збірник переказів про язичницькі уявлення давніх українців, про першовитоки нашої культури, записаний алфавітом ранньої кирилиці невідомим автором на праукраїнських землях ще до прийняття християнства однозначно спонукатиме до відмови від усталених наукових стереотипів, перегляду і переосмислення витоків і розвитку вітчизняної книготворчої історії, історії нашої культури загалом.

За матеріалами сайту «Друг читача» (2009 р.)

«Велесова книга»: найпопулярніший фейк про ранньослов'янську історію (уривок)

Зазначено, що товщина дощечки в пів сантиметра не відповідає практиці письма на теренах Русі кінця I тисячоліття. Тоді це робили на товстих дощечках, вкритих воском. Тобто суто функціонально «дощечка № 16» мала мінімальні шанси дійти до XX століття...

Висхідно «Книга» є «язичницькою пам'яткою», створеною начебто на Наддніпрянщині. Але мовознавців дивує у ній багато церковно-слов'янських слів. Уточнюємо, що церковно-слов'янську мову використовували для християнського богослужіння... На Наддніпрянщині вона поширилася тільки у X–XI століттях. Мабуть, «автор» «Книги» про це не знав.

До того ж у тексті використано слова з різних слов'янських мов, які виникли вже після його «написання». Деякі утворені зі слів різних мов. Мова «Книги» взагалі не могла існувати як цілісність в одному місці та в одному історичному часі. Це — штучне утворення.

За матеріалами сайту «Локальна історія» (2021 р.)

Як бачимо, іноді сенсаційні знахідки виявляються майстерними підробками.

Культура містифікацій (вигадок) і фальсифікацій (підривок) отримала нове життя сьогодні. Часто в соціальних мережах активно поширюються фейкові (неправдиві) новини, що спотворюють факти, маніпулюють читачем.

Протягом історії людства було створено багато підривок «під старовину». Мотиви їх створення були різні. Хтось таким чином заробляв гроші або просто розважався. Хтось кидав виклик і намагався спровокувати освічених сучасників («тролив»). Хтось у такий, нехай і не зовсім чесний, спосіб намагався прикрасити спадщину рідного народу, довести, що вона нічим не гірша за культуру сусідніх народів.

Лише поєднуючи інформацію з усіх видів джерел, порівнюючи їх і критично аналізуючи, ми можемо створити цілісну картину життя людини певної епохи. Починаючи працювати з кожним джерелом, не забувайте ставити такі запитання: «Ким воно було створене?», «Коли?», «З якою метою?». Якщо це текст — то: «Для кого він писався?», «Хто був його адресатом?». Якщо річ — «Для чого могла використовуватися?».

Діємо: практичні завдання

Підсумуйте здобуту на уроці інформацію.

За допомогою кольорових маркерів створіть на аркуші паперу або, за наявності, у гаджеті яскраву хмаринку слів «Джерела історичної інформації» (пропонуємо скористатися сервісом <https://wordart.com> або <https://www.mentimeter.com>).

Інструкції з користування сервісами подані в додатках до підручника.

Сервіс хмаринки слів
<https://wordart.com>

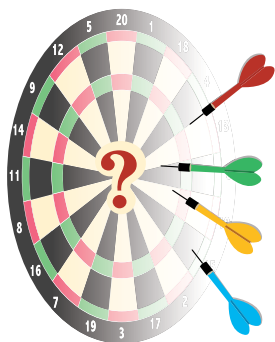
Сайт для інтерактивної взаємодії
<https://www.mentimeter.com>

На вашу думку, чим відрізняються значення понять «історичні джерела» і «джерела історичної інформації»?

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Джерела історичної інформації» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Що таке історичні джерела?

Які є види історичних джерел?

Як можна досліджувати історичні джерела?

Чому важливо визначати достовірність джерел?

- 2.** Виконайте онлайн-вправи.

<https://cutt.ly/7QYGRdD>

<https://cutt.ly/QXPai4K>

II. Обговоріть у групі

Подискутуйте в групах і запропонуйте способи перевірки достовірності інформації. Обговоріть результат роботи в класі й створіть спільний варіант пам'ятки «Як перевірити достовірність історичного джерела».

III. Мислю творчо

Візьміть участь у спільному творчому проєкті класу «Історія в родинних реліквіях»:

а) за допомогою старших членів родини оберіть цікаву сімейну реліквію (пам'ятку річ) і дослідіть її як історичне джерело, користуючись «Пам'яткою для дослідження історичного джерела» (с. 22);

б) створіть слайд у спільній онлайн-презентації (наприклад, гугл-презентації);

в) сфотографуйте досліджувану пам'ятку, розташуйте фото на слайді і додайте короткий опис реліквії: вкажіть назву пам'ятки, її вид як історичного джерела, чому цю реліквію цінують у вашій родині.

§ 4

Науки-помічниці історії

Поміркуйте, які знання необхідно мати історикам, щоб якнайточніше відтворити історичне минуле.

1. ЯКІ НАУКИ ДОПОМАГАЮТЬ ДОСЛІДЖУВАТИ МИНУЛЕ

Ви, напевно, помічали, що людям значно легше вирішувати будь-які завдання, діючи злагоджено — гуртом. Так само й у світі наук. Для того, щоб правдиво відтворити картину минулого, історики/історикині звертаються по допомогу до різних наук.

Традиційно на допомогу історії приходять інші **гуманітарні дисципліни**:

- **культурологія** — наука про розвиток і взаємозв'язок матеріальної і духовної культури спільнот;
- **літературознавство** — наука про художню літературу;
- **краєзнавство** — збір і накопичення різноманітної наукової інформації про певну територію;
- **соціологія** — наука про розвиток суспільства і різних людських спільнот.

Історичні дослідження удосконалюються і завдяки досягненням людства в **природничих науках**. Наприклад, із середини XX (20) ст. в археології застосовується метод «радіовуглецевого датування».

Пізнавально й цікаво

Як працює радіовуглецевий метод?

Учені з'ясували, що люди і рослини зазнають нешкідливого впливу космічної радіації, яка потрапляє в атмосферу Землі. Під час цієї дії утворюється елемент вуглець-14. Під час взаємодії вуглецю-14 з киснем утворюється вуглекислий газ, який поглинається рослинами. Під час вживання в їжу рослин вуглець-14 потрапляє в організм людей і тварин. Коли вони гинуть, то вуглець-14 залишається у їхніх рештках. Цей елемент називають радіовуглецем. Досліджуючи рештки рослин і живих організмів, учені за кількістю радіовуглецю можуть встановити час життя істоти. Цей метод має похибку в кілька століть, тому надзвичайно корисний переважно під час вивчення найдавнішої історії людства.

Досягнення в **геології** та **фізиці** сприяли появі георадарів, які чудово показали себе і під час пошуків археологічних скарбів.

Пізнавально й цікаво

Георадар — прилад, який дозволяє досліджувати ґрунт на глибину 20–30 метрів без буріння і розкопування.

Завдяки співпраці з **біологами** історикам вдається встановити, що саме наші предки їли, чим хворіли, як довго жили.

Стрімкий розвиток **інформаційних технологій** дає змогу швидко обробляти величезні масиви історичної інформації.

Використання георадара під час археологічних розкопок у м. Дніпро (фото 2020 р.)

Поміркуймо!

Чи знаєте ви, що вивчає наука географія? Поміркуйте, як вона допомагає в історичних дослідженнях.

2. СПЕЦІАЛЬНІ (ДОПОМІЖНІ) ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Важливу роль в історичних дослідженнях відіграють джерелознавчі науки.

Поміркуймо!

Висловіть припущення, звідки походить назва «джерелознавчі науки». Чи є зв'язок цієї назви з історичними джерелами?

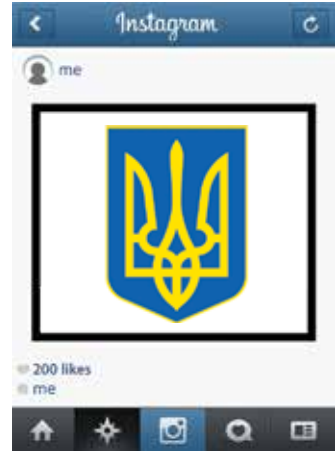
Ці науки, наче молодші сестри історії, виникли внаслідок зростання потреб у більш детальних дослідженнях окремих видів історичних джерел. Однак із часом кожна з них виокремилася в майже самостійну галузь знань, тому їх ще називають **спеціальними історичними дисциплінами (СІД)**. Сьогодні налічується близько 80 таких наук — помічниць історії.

Діємо: практичні завдання

Вивчати історію значно цікавіше, якщо ми самостійно здійснюємо відкриття нового. Пропонуємо вам упорядкувати наукове лото.

1. За текстовими картками дізнайтеся назви допоміжних історичних дисциплін та що вивчають ці науки.
2. Уявно з'єднайте запропоновані авторами ілюстрації з необхідними текстовими картками.

Археологія вивчає речові пам'ятки.

Нумізматика вивчає монети.

Хронологія вивчає розташування подій у часі.

Етнографія досліджує народи.

Палеографія вивчає розвиток письма.

Геральдика вивчає герби і кольорові емблеми.

Увага! Ознайомитися з більшою кількістю СІД ви зможете, виконавши творчий проєкт за покликанням <https://cutt.ly/bL8qfG7>

Пізнавально й цікаво

Велике зацікавлення в шукачів давніх скарбів та істориків викликають монети. Монети — це особливі речові джерела, які дають змогу дізнатися про розвиток торгівлі та торговельні зв'язки між різними народами. Завдяки написам, зображенням на монетах учені встановлюють імена правителів, період їхнього перебування при владі, особливості природи й життя людей у різних країнах.

Київська гривня — грошова одиниця Русі-України, якою користувалися для розрахунків з XI (11) ст. На київські гривні княжої доби купували коней та іншу худобу, маєтки та інше.

Срібник князя Володимира — монета, що карбувалася за часів правління князя Володимира Великого. На цій монеті бачимо зображення одного з національних символів України — тризуба.

Тризуб за часів Володимира Великого (980–1015 рр.) був княжим знаком, яким позначали його власність. Навіть на дула дерев, з яких добували мед диких бджіл, ставили знак князя. Він був на монетах, озброєнні, цеглі. Завдяки цьому дотепер відомий вигляд тризуба часів Володимира Великого.

Тризуб як герб Української Держави вперше було затверджено в 1918 р.

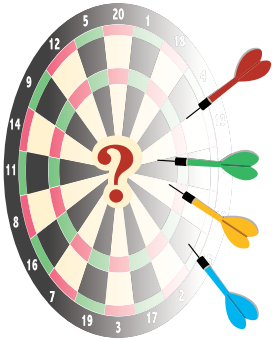
1. Назвіть науку, яка досліджує зображені пам'ятки.
2. Дізнайтеся про цінність київської гривні: визначте за допомогою додаткових джерел сучасну ціну коня або корови і зіставте із даними про можливість придбати певну кількість худоби за давніх часів.
3. Дізнайтеся, які існують версії значення знаку тризуба.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Науки-помічниці історії» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

З якими науками «співпрацює» історія?

Прекрасно

Які науки належать до спеціальних історичних дисциплін?

Добре

Що вивчають спеціальні історичні дисципліни?

Треба попрацювати

Назвіть приклади співпраці історії і наук-помічниць.

Нічого не зрозуміло

- 2.** Виконайте онлайн-вправу «Науки-помічниці історії».

<https://cutt.ly/aYfoIF3>

II. Обговоріть у групі

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, яка спеціальна історична дисципліна вивчатиме поштову марку Литви «Байрактар», випущену на підтримку України в 2022 р. Об'єднайтеся у творчі групи та розробіть власний дизайн пам'ятної марки на тему «Україна на захисті незалежності». Представте свій проєкт у класі.

Для виконання завдання рекомендуємо скористатися онлайн-сервісом <https://www.canva.com>

Інструкція для роботи з сервісом подана в електронному додатку до підручника.

Поштова марка «Байрактар» (Литва, 2022 р.)

III. Мислю творчо

У світі історичних відкриттів. Знайдіть у мережі «Інтернет» відомості про найважливіші археологічні відкриття недавнього часу і визначте, фахівці яких наук були залучені для ґрунтовного вивчення пам'яток.

§5

Археологічні скарби минулого

Пригадайте, яка з наук-помічниць історії дозволяє досліджувати історію за допомогою речових пам'яток минулого.

1. ЗНАЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЇ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МИНУЛОГО

Варто запам'ятати!

Археоло́гія — наука, що вивчає минуле за допомогою речових пам'яток.

Для вивчення найдавнішої історії людства, коли ще не було писемності, найціннішими є **археологічні пам'ятки**. Археологічними пам'ятками вважаються будь-які матеріальні рештки діяльності людини або змінене людською діяльністю природне середовище: поселення, поховання й кургани, храми й інші споруди, окремі предмети.

Їх розшуковують і досліджують **учені-археологи**. Зібрані речові пам'ятки минулого зберігають у **музеях**. Частину з них виставляють для огляду як **експонати**.

Поміркуймо!

1. Як ви думаєте, чому археологію ще називають наукою, що озброєна лопатою?
2. Чому археологічні дослідження особливо важливі для вивчення дописемної історії людства?

2. ЯК ПРАЦЮЮТЬ АРХЕОЛОГИ

Діємо: практичні завдання

Дізнайтеся з тексту про роботу археологів. Уважно розгляньте ілюстрації на с. 33 й уявно розташуйте їх у послідовності роботи з археологічними знахідками: від виявлення до ознайомлення з ними відвідувачів музеїв.

Археологи працюють як справжні слідопити. Їхня робота надзвичайно відповідальна і копітка. Від пошуку до розміщення в музеї для огляду археологічних експонатів проходить кілька важливих етапів.

Розкопкам передує розвідка: вчені уважно вивчають писемні джерела, оглядають місце майбутнього пошуку, закладають пробний розкоп — вузьку траншею, що має виявити, чи є в ґрунті цікаві для археолога предмети. Якщо знаходять хоч щось, то готують великий розкоп. Усю поверхню розкопу поділяють на квадрати зі стороною 10 метрів. Такі ж квадрати, тільки в сантиметрах, креслять на папері. Це дає змогу точно фіксувати й замальовувати знахідки. Крім того, археологи записують у щоденниках, як відбуваються розкопки. Щоб не пошкодити пам'яток давнини, археологи не квапляться, застосовують легкі лопати, ножі, пензлі.

3. КУЛЬТУРНИЙ ШАР І АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА

Фрагмент культурного шару
в печері Вертеба
(с. Більче-Золоте,
Тернопільська область)

Схематичне зображення
культурного шару

Археологічні пам'ятки до-
ходять до нас найчастіше у ви-
гляді **культурного шару**. Він
утворюється із суміші землі з
рештками матеріальної куль-
тури давніх людей, що нале-
жать до певного історичного
часу.

Культурний шар рідко коли
залягає на поверхні — як пра-
вило, його перекриває пізні-
ший за часом ґрунт. Стоянки,
поселення, селища бувають
одно-, дво- або багатошарови-
ми. Останні виникають тоді,
коли одне й те саме місце засе-
лялося людиною кілька разів.
Рештки стоянок кам'яної доби
залягають інколи на глиби-
ні до 25 м, глибина залягання
культурного шару пізніших
епох невелика (1–2 м).

Археологічні пам'ятки май-
же ніколи не бувають абсолют-
но відірваними одна від одної,
а тому часто говорять про
археологічні культури.

Сукупність усіх речей (матеріальних цінностей), ство-
рених представниками певної спільноти, вчені називають
матеріальною культурою.

Археологічні культури зазвичай отримують свої назви за
назвою місцевості, де було вперше відкрито й досліджено її
пам'ятки (*трипільська, черняхівська*), за типом поховань
(*ямна, катакомбна, зрубна*), за формою або орнаментом ке-
раміки (*культура шнурової кераміки*) тощо.

Варто запам'ятати!

Археологічна культура — значна група подібних археологічних пам'яток, що мають спільні риси, належать до одного часу й займають певну територію.

4. АРХЕОЛОГІЧНІ СКАРБИ СВІТУ Й УКРАЇНИ. ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

До найвідоміших археологічних скарбів України належать пам'ятки **трипільської культури**. Ця назва походить від назви с. Трипілья на Київщині, де наприкінці XIX (19) ст. відомий український археолог **Вікентій Хвойка** під час розкопок знайшов давнє поселення.

Пізніше вчені дослідили ще десятки поселень трипільців на території України, Молдови та Румунії. Назву «трипільці» вигадали сучасні вчені, бо ця людність не мала писемності, і, зрозуміло, ми вже не дізнаємося про її самоназву.

Унікальними є поселення трипільців, які були розташовані по берегах річок і на пагорбах. У поселеннях, які досліджували археологи біля сіл Майданецьке й Тальянки на Черкащині, налічувалося від 1600 до 2700 будівель. Глинобитні житла трипільців були не тільки одноповерховими, а й двоповерховими.

Глиняні вироби носіїв трипільської культури дивують чудовими розписами. Малюнки, геометричні лінії нагадують безкінечний рух Всесвіту.

Вікентій Хвойка —
першовідкривач
трипільської культури

Керамічний (глиняний) посуд
носіїв трипільської
археологічної культури
(VI–III (6–3) тис. до н. е.)

Сюжет про трипільську культуру
(5 канал, тривалість 03 хв 08 с) <https://cutt.ly/xXrhzwu>

Перегляньте відеосюжет і доповніть розповідь авторів підручника про трипільську культуру.

Діємо: практичні завдання

1. Визначте, як на карті позначено територію поширення трипільської археологічної культури.
2. Які вже відомі вам поняття можна використати, розповідаючи про зображення 2?

Діємо: практичні завдання

1. Попрацюйте з ілюстрованою картою «Археологічні скарби давнини» (с. 38–39). Визначте за списком археологічні пам'ятки і покажіть їх розташування на карті:

1 — Межиріцька стоянка мисливців на мамонтів, **2** — наскельні розписи печери Ласко, **3** — Стоунхендж, **4** — кам'яні істукани о. Пасхи, **5** — найдавніший храм Гебеклі-Тепе, **6** — єгипетські піраміди і Сфінкс, **7** — римський Колізей, **8** — піраміди мая, **9** — м. Херсонес, **10** — м. Троя, **11** — м. Мохенджо-Даро, **12** — храмовий комплекс Ангкор-Ват, **13** — теракотова армія китайського імператора, **14** — м. Єрихон, **15** — ворота богині Іштар, **16** — скельне місто Петра, **17** — м. Мачу-Пікчу, **18** — малюнки пустелі Наска, **19** — динозавр трицератопс, **20** — Віллендорфська Венера, **21** — парк Какаду, **22** — скіфська пектораль, **23** — культура Нок, **24** — дракар вікінгів.

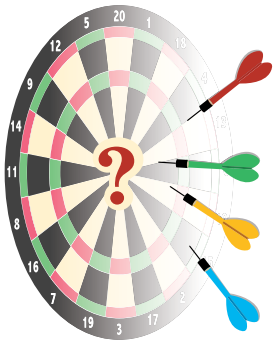
2. Дізнайтеся, які з пам'яток розташовані на території України, покажіть їх.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Археологічні скарби минулого» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Яка роль археології в дослідженні минулого?

Прекрасно

Де зберігають археологічні пам'ятки?

Добре

Чим відрізняються культурний шар і археологічна культура?

Треба попрацювати

Чому працю археологів порівнюють із роботою слідопитів?

Нічого не зрозуміло

- Поясніть поняття: *археологія, археолог, археологічні розкопки, культурний шар, археологічна культура.*
- Виконайте онлайн-вправу «Археологічні скарби України».

<https://cutt.ly/3Yfbd2U>

II. Обговоріть у групі

Часто нам доводиться чути словосполучення «чорні археологи», «чорна археологія». Що, на вашу думку, означають ці вислови? Поміркуйте і поясніть, що відрізняє науку археологію від «чорної археології».

III. Мислю творчо

Підготуйте творчий проєкт-допис у соціальних мережах «Віртуальна екскурсія до археологічних скарбів України». Це може бути фотогалерея або відеорозповідь в одній із соцмереж про такі пам'ятки: *браслет із бивня мамонта з Мізинської стоянки, Межиріцька стоянка, скіфське золото, Мартинівський скарб.*

Пам'ятки рекомендуємо обрати самостійно або за допомогою дорослих. План допису:

- Фото пам'ятки.
- Назва пам'ятки.
- Місце розташування.
- Час, яким датується пам'ятка.
- Що «розповідає» пам'ятка про минуле.

АРХЕОЛОГІЧНІ

СКАРБИ СВІТУ

§ 6

Писемні пам'ятки, фольклор і сучасні візуальні джерела про історію

Поясніть, у чому, на вашу думку, полягає відмінність між дописемним і писемним періодом історії людства. Чи потрібна наука археологія під час вивчення зафіксованого в писемних джерелах періоду історії?

1. ПИСЕМНІ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА. ЯК ЗМІНЮВАЛОСЯ ПИСЬМО І МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПИСЬМА

Для відтворення минулого сучасні історики/історикині найчастіше користуються **писемними джерелами**. До них належать різноманітні написи й документи, створені людьми за допомогою знаків і символів.

Батьківщиною сучасного паперу вважають Китай, де, за свідченнями китайських літописів, майстер Цай Лунь у 105 р. н. е. винайшов папір. До цього для письма використовували бамбук.

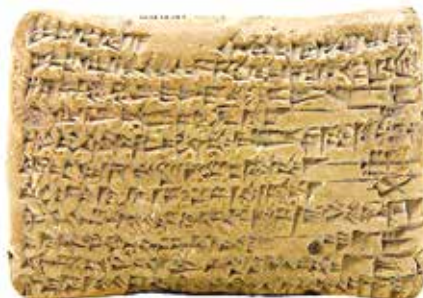
Письмо ж виникло понад 5000 років тому. Отже, люди не завжди писали на папері або в гаджетах за допомогою літер.

Пізнавально й цікаво

Розгляньте ілюстрації на с. 40–41 і назвіть, які матеріали використовували люди для письма в різних країнах у різні часи. За потреби скористайтесь додатковими джерелами інформації. Висловіть припущення, які знання і вміння потрібні вченим для розшифрування пам'яток давнього письма.

Давньоєгипетський папірус

Шумерська глиняна табличка

Письмо на кістках

Берестяна грамота

Кіпу — вузликове письмо інків (давнього народу Південної Америки)

Діємо: практичні завдання

Визначте за текстом послідовність розвитку систем письма, якими послуговувалося людство протягом історії. Запишіть їх до накресленої в зошиті схеми.

Протягом тисячоліть змінювалося й саме письмо. Спочатку люди передавали інформацію за допомогою малюнків. Тому письмо й мистецтво малювання були тісно взаємопов'язаними. Таку систему письма вчені назвали **пиктографією**.

Пізнавально й цікаво

З розвитком сучасних технологій для швидкого передавання інформації людство частково використовує знаки-символи. Тобто піктографія існує і в наш час. Наприклад, знаки дорожнього руху.

Подумайте, де ми найчастіше висловлюємося за допомогою малюнків. Доберіть приклади із життя.

З часом люди на письмі почали використовувати постійні малюнки-знаки — *ідеограми*, що позначали цілі слова. Так сформувалося *ідеографічне письмо* — письмо знаками, що означають поняття. У багатьох давніх народів знаки-ідеограми були схожими. У деяких народів знаки письма, що позначають окремі звуки чи навіть цілі слова, називають *ієрогліфами*, а письмо — *ієрогліфічним*. Навіть у наш час у Китаї, Японії, Південній Кореї послугуються ієрогліфічним письмом.

Давньоєгипетські
ієрогліфи

Сучасні китайські
ієрогліфи

Близько XV (15) ст. до н. е. з'явилася *абеткова писемність*, де один знак передає один звук. Батьківщиною цього виду письма є Близький Схід, де жили семітські народи (євреї, фінікійці та інші). Важливим їхнім заняттям була торгівля, що потребувало ведення чіткого обліку товарів. Для швидких записів було винайдено просте й зручне письмо. Його основою стала єврейсько-фінікійська абетка, у якій

літери позначали окремі приголосні звуки. Від цього абеткового письма походить більшість сучасних писемностей. Зокрема, українська абетка походить з кирилиці, яка перероблена з грецької, а грецька побудована на основі фінікійської.

Фінікійська мова	Грецька мова (класична)	Кирилиця	Латиниця
𐤀	Α Δ	А	A
𐤁	Β Β	Б	B
𐤂	Γ	Г	G
𐤃	Δ Δ	Д	D
𐤄	Ε	Е	E
𐤅	Ζ Ι	З	Z

Походження сучасних алфавітів від фінікійського

Діємо: практичні завдання

Пишемо історію з усмішкою

Розгляньте приклади різних видів писемності й виконайте завдання.

1. Ознайомтеся з таблицею відповідності ідеографічних і літерних знаків давніх писемностей. Назвіть українські літери, які відповідають літерам грецького алфавіту.

2. Об'єднайтеся в чотири творчі групи й напишіть короткі повідомлення, використовуючи знаки давнього письма (кожна група обирає одну з наведених писемностей).

3. Зіграйте з однокласниками/однокласницями в гру «Дешифратор» — розкодуйте послання інших груп у класі.

Ієрогліфи		Алфавіти	
Єгипетські	Синайські	Фінікійський	Грецький
Бик	Бик	Алеф	Альфа
Будинок	Будинок	Бет	Бета
Куток	Куток	Гімель	Гамма
Двері	Двері	Далет	Дельта
Рослина	Рослина	Каф	Каппа
Мотузка	Мотузка	Ламед	Ламбда
Вода	Вода	Мем	Мі
Змія	Змія	Нун	Ні
Риба	Риба	Самех	Ксі
Око	Око	Айн	О

Види писемних джерел з історії України

2. ЯК ЕТНОГРАФІЯ І ФОЛЬКЛОР ДОПОМАГАЮТЬ ДОСЛІДЖУВАТИ ІСТОРІЮ

Важливу роль у вивченні історії відіграє відтворення минулого за пам'ятками *усної народної творчості*, даними етнографічних *експедицій*. Життя людей, починаючи з XIX (19) ст., можна досліджувати за *фотографіями*, а з винайденням кіноапаратів ще й за допомогою *кінодокументів*.

Діємо: практичні завдання

Проведіть мінідослідження історичних фотографій і відеосюжетів.

1. Поміркуйте, які знання про минуле ми можемо довідатися із запропонованих фото- і відеосюжетів (с. 44–45).
2. У чому полягає цінність науки етнографії для вивчення минулого?
3. Яке значення для дослідження минулого мають пам'ятки фольклору — усної народної творчості?
4. У чому полягає унікальне значення фото- і кінодокументів для вивчення історії?

Плем'я африканських бушменів (сучасне фото)

Чернігівські вишивальниці
(фото 1914 р.)

Фільм братів Люм'єрів
«Прибуття потяга на вокзал
Ла-Сіота»
(тривалість 01 хв 00 с)
<https://cutt.ly/nL8qbZO>

Відома етнографія Френсіс Денсмор
записує на фонограф пісню вождя
індіанського племені Чорноногих
(фото 1916 р.)

Пізнавально й цікаво

Цікаво, що серед перших винахідників кіноапаратів — відомий україн-
нець Йосип Тимченко. У 1893 р. він разом із винахідниками М. Любимо-
вим і М. Фрейденбергом винайшли скачковий
механізм «слимак», принцип дії якого було по-
кладено в основу роботи кінескопа. У листопа-
ді 1893 р. в одеському готелі «Франція» відбув-
ся показ їхньої першої кінострічки.

Йосип Тимченко

Відео
«Йосип Тимченко»
(тривалість 01 хв 22 с)
<https://cutt.ly/FL8qEuR>

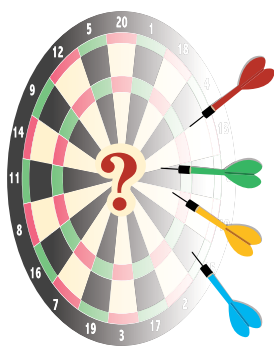

Меморіальна дошка
першому кінопоказу
Й. Тимченка в Одесі

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Писемні пам'ятки, фольклор і сучасні візуальні джерела про історію». Дайте відповіді на запитання.

Що можна дізнатися за допомогою даних етнографії?

Які види писемності існували в давнину?

Як можна дослідити фотографію як історичне джерело?

Чому сучасні види візуальних джерел є цінними для історичних досліджень?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Кросворд навпаки. Об'єднайтеся у творчі групи і складіть запитання до запропонованого кросворда.

III. Мислю творчо

Досліджуємо родинну історію. Уявіть себе дослідником/дослідницею родинної історії. Оберіть предмет, документ, фотографію, за допомогою яких можна описати одну зі сторінок історії вашої родини. Дослідіть це джерело відповідно до запропонованої пам'ятки. Підготуйтеся представляти свій дослідницький проєкт під час уроку узагальнення.

Як дослідити джерело родинної історії

1. Уважно розгляньте джерело історичної інформації і встановіть, до якого виду джерел воно належить.
2. Коли й за яких обставин було створено?
3. Про які історичні події в історії вашої родини свідчить джерело?
4. Яке значення в історії родини має досліджувана пам'ятка?

§7

Урок узагальнення «Науки, що вивчають минуле»

1. ІСТОРИЧНА ПАРОЧКА

1. Розгадайте ребуси — визначте назви наук-помічниць історії. Уявно утворіть пари: з'єднайте ребуси і текстові картки, в яких зазначено, що вивчають історичні науки.

А

1

Вивчає звичаї
і традиції народів

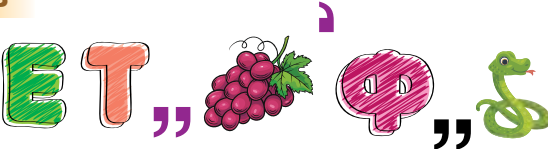
Б

2

Вивчає паперові
грошові знаки

В

3

Вивчає герби,
кольорові емблеми
осіб і спільнот

Г

4

Досліджує історію
письма

5

Вивчає монети,
гроші і медалі

2. Виконайте онлайн-вправи про історичні джерела.

<https://cutt.ly/xEQlpgF>

<https://cutt.ly/VEQlbXu>

2. ЛОГІЧНІ ПАРИ

Поєднайте в логічні пари картки з назвами видів і прикладів історичних джерел.

Візуальні

Речові

**Одяг, зброя,
пам'ятки
мистецтва,
рештки людини**

**Кіно-,
фото-,
аудіо-
документи**

**Застарілі слова:
архаїзми (толмач, п'ядь та ін.)
й історизми (боярин,
кошовий, наймичка та ін.)**

Лінгвістичні

**Перекази,
міфи,
казки,
легенди**

**Літописи,
книжки,
листи,
грамоти**

Етнографічні

Писемні

Описи звичаїв, традицій народів

Усні

3. ДОСЛІДНИЦЬКА ЛАБОРАТОРІЯ

Об'єднайтеся з однокласниками/однокласницями в дослідницькі групи й за допомогою пам'ятки на с. 22 дослідіть історичне джерело.

Картина Тараса Шевченка
«Селянська родина» (1843 р.)

4. ЧОГО МИ НАВЧИЛИСЯ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділу за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

<https://forms.gle/kM2E4EaRZE4EKv718> або скористайтесь смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

Розділ 2

Історичний час
і простір

§ 8

Час в уявленнях людини протягом
історії

Розгадайте ребус і розкажіть, що ви знаєте про закодоване слово.

1. ЩО ТАКЕ ІСТОРИЧНИЙ ЧАС

Історію прийнято вимірювати *часом*.

Одним із головних завдань істориків є вивчення дійсних історичних подій і фактів, визначення часу, коли вони відбулися. Тому в науці використовують поняття **історичний час**.

Поміркуймо!

Поміркуйте над визначенням понять «час» і «історія» — спробуйте пояснити, що таке історичний час. Коли розпочався історичний час?

Час — міра тривалості всього у світі.

Історія — процес розвитку людства.

Історичний час — це...

Варто запам'ятати!

Історичний час — це час розвитку людства, який триває від виникнення людини і спрямований у майбутнє.

2. ЯКИМИ ОДИНИЦЯМИ ВИМІРЮЮТЬ ЧАС

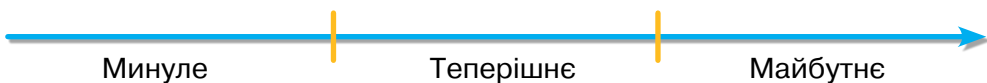
Як можна уявити час? Якщо час колись почався і рухається вперед, то найпростіше його зобразити лінією часу. Початок лінії — це минуле, а вістря — майбутнє. Ще в сиву давнину люди помічали, що всі події їхнього життя чергуються, відбуваються одна за одною. Вони розуміли, що є минуле, сьогодення та майбутнє. Відтоді знання про час розширювалися, але його властивість «рухатися» в майбутнє, перетворюючи події в минуле, залишилася незмінною.

Діємо: практичні завдання

Позначте на лінії часу події свого життя: дещо з минулого, і що, на вашу думку, відбудеться в майбутньому (*працюйте в зошитах*).

Нинішній урок історії

Ви щойно заповнили схему, і ця подія вже стала минулим. Так само будь-яка діяльність людей у теперішньому завжди стає минулим, а *минуле вивчає наука історія. Отже, вивчаючи історію людства, вчені оперують інформацією про історичні події, що відбулися в минулому.*

Давні люди були надзвичайно спостережливими. Вони помітили, що день і ніч змінювали одне одного через однакові проміжки часу. Так само Сонце та інші небесні тіла рухалися по небосхилу за певними закономірностями. З часом ці спостереження привели до встановлення *одиниць вимірювання часу.*

Діємо: практичні завдання

З деякими одиницями вимірювання часу ви вже знайомі, а з деякими вам ще потрібно познайомитися. За допомогою раніше здобутих знань, вчителя/вчительки або додаткових джерел інформації (*довідники, інтернет*) упорядкуйте лото «Одиниці виміру часу» — уявно з'єднайте картки із назвами одиниць вимірювання часу. Визначте, які з текстових карток є зайвими. Поясніть чому.

1/60
частина
хвилини

60 хвилин

100 років

Доба

Місяць

Рік

Століття

Тисячоліття

Ера

365 днів

10 · 100 р.

Найбільший
з відомих
проміжків часу

3. ГОДИННИК — УНІКАЛЬНИЙ ПРИЛАД ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і виконайте завдання:

1. Визначте, про які види годинників, що створювали люди протягом історії, розповідається в тексті.
2. Назвіть види годинників, зображені в «Годинниковому лото».
3. Розташуйте усно зображення годинників на с. 52 у послідовності від найдавнішого пристрою до найбільш сучасного.

Першими годинниками в історії були **сонячні пристрої** — гномони. Вони були досить простими і складалися з увіткнутої в землю палички по центру кола, поділеного на сектори. Тінь, пересуваючись по такій «шкалі», вказувала на приблизний час.

Пізніше почали використовувати **водяні** (клепсидри) й **піскові годинники**. Згодом винайшли **механічні годинники**, для роботи яких використовувався маятник. Механічні годинники вже мали звичний нам циферблат зі стрілками.

Завдяки розвитку технологій виникли **електронні годинники**. Найточнішими є **атомні годинники**. Вони безпечні; вимірюють час за допомогою реєстрації вібрації атомів. Похибка в 1 секунду може накопичитися лише за 300 млн років!

E

Поміркуймо!

52

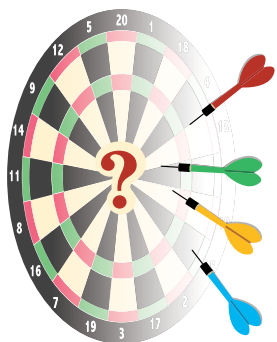
7

- Підказка!** Для того, щоб швидко і якісно виконати завдання, зверніть увагу на заголовок повідомлення.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. **Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Час в уявленнях людини протягом історії». Дайте відповіді на запитання.

Що таке історичний час?

Які одиниці використовують для вимірювання часу?

Як люди вимірювали час протягом історії?

Чому важливо відрізнати історичний і календарний час?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/bXPfiJa>

II. Обговоріть у групі

1. Поміркуйте, чим історичний час відрізняється від календарного. Результати свого дослідження запишіть у зошиті до порівняльної схеми.

Історичний час
(характерні ознаки)

Календарний час
(характерні ознаки)

ВІДМІННЕ

СПІЛЬНЕ

ВІДМІННЕ

2. Виготовте із однокласниками/однокласницями або членами родини найпростіший сонячний годинник — гномон. Спробуйте визначити час за його допомогою. Звірте з показами сучасного годинника. Поясніть, чому виміряти час гномоном не завжди вдається.

III. Мислю творчо

Творча майстерня «Календар знаменних дат». Щороку в Україні видають календар знаменних і пам'ятних дат. У ньому зазначено, які свята, річниці яких визначних історичних подій й історичних діячів відзначатимуть у державі протягом року. Разом із дорослими доберіть десять визначних подій в історії України й укладіть календар знаменних дат нашої держави на рік. Проілюструйте свій календар відповідними малюнками.

§ 9

Розвиток систем літочислення

Поясніть, як в історичній науці використовують наведені у хмаринці поняття. Чому історикам важливо правильно встановлювати історичний час? Яка із допоміжних історичних дисциплін займається встановленням точних дат історичних подій?

1. ХРОНОЛОГІЯ І ЛІТОЧИСЛЕННЯ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і виконайте завдання:

1. Знайдіть у тексті поняття, які треба використовувати, розповідаючи про лічбу часу в історії.
2. Складіть два запитання до тексту і поставте їх однокласникам/однокласницям.

Визначити точний час певної події, тобто її дату, допомагає **хронологія**. Кожна з історичних подій має свою дату. Не знаючи дати події, ми не можемо її пояснити — виявити зв'язки з іншими подіями, оцінити вплив цієї події на життя людей.

Однак хронологія дає змогу встановити точний час подій відповідно до сучасних уявлень про вимірювання часу. Річ у тім, що кожен із давніх народів створював свою **систему відліку часу** історії від якогось певного важливого моменту (іноді навіть години й хвилини), за своєю ерою (епохою).

Наприклад, давні єгиптяни вели своє літочислення за династіями єгипетських царів — фараонів; японці — від вступу на престол чергового імператора; стародавні греки — за олімпіадами; стародавні римляни — від заснування м. Рим. Євреї точкою відліку часу взяли «створення світу», що відбулося, згідно з Біблією, 3761 р. до н. е.

У наш час найпоширенішою є система **християнського літочислення**. За точку відліку в цій системі взято ймовірну дату народження Ісуса Христа — 753 р. від заснування Рима.

Водночас у деяких країнах Сходу діє **мусульманський календар**. Він бере початок від 16 липня 622 р. — року переселення пророка Мухаммада з Мекки до Медини. Навіть доба в мусульман починається із заходом сонця, а не опівночі, як у країнах, що живуть за християнським літочисленням.

Діємо: практичні завдання

Історична математика

1. Зважаючи на те, що мусульманське літочислення починається із 622 р., визначте, скільки років минуло від його початку.
2. На підставі результату задачі усно поясніть вислів: «Відносний характер часу».

Дійте за зразком:

Нинішній
рік

—

Рік початку мусульманського
літочислення

=

?

"

Зверніть увагу, що для лічби часу в історії використовують математичні дії додавання і віднімання.

2. ГРИГОРІАНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

У наш час у більшості країн світу використовують **григоріанський календар**. Календар ділить час на календарні роки тривалістю 365 або 366 днів. Роки тривалістю 365 днів називають звичайними, а роки тривалістю 366 днів — високосними. За цим календарем початком відліку часу прийнято вважати *дату народження Ісуса Христа*. Весь історичний час до народження Ісуса називають **«до нашої ери»** (скорочено до **н. е.**).

Пізнавально й цікаво

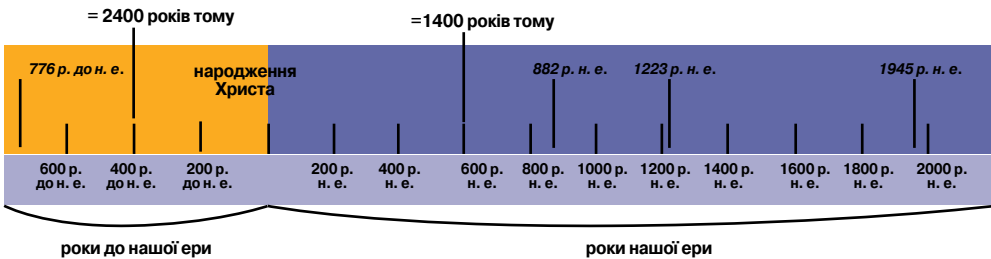
Григоріанський календар прийшов на зміну юліанському календарю (упровадив римський правитель Юлій Цезар у 45 р. до н. е.). Григоріанський календар був запроваджений 4 жовтня 1582 р. Папою Римським Григорієм XIII. Середня тривалість року в григоріанському календарі становить 365 днів 5 годин 49 хвилин і 12 секунд. В Україні григоріанський календар діє з 16 лютого 1918 р.

Варто запам'ятати!

Відлік років до нашої ери, тобто до народження Ісуса Христа, ведеться у зворотному напрямку. Наприклад, за 100-м роком до н. е. настає 99-й, потім 98-й, 97-й, 96-й тощо. У хронології немає «нульового» року. Тож 1 р. до н. е. безпосередньо прилягає до 1 р. н. е., а число років до н. е. зростає в міру віддалення в минуле. Однак місяці, числа в них і дні тижня рахують так само, як і в роках н. е. Отже, межа між 1 р. до н. е. і 1 р. н. е. — «мить», що розділяє 31 грудня 1 р. до н. е. і 1 січня 1 р. н. е.

СУЧАСНЕ ЛІТОЧИСЛЕННЯ НА ЛІНІЇ ЧАСУ

Уважно розгляньте графічне зображення відрізка історичного часу й дайте відповіді на запитання:

1. Від якої події ведеться християнське літочислення? Чому саме цю подію, на вашу думку, було обрано для позначення початку ери?
2. У який спосіб на шкалі часу позначено час до нашої ери та нашої ери?

”

«Правило 1 року» : щоб визначити віддаленість подій, що відбулися до Різдва Христового і після Різдва Христового, потрібно від загальної суми років до нашої ери і нашої ери відняти 1 рік.

Діємо: практичні завдання

Історична математика

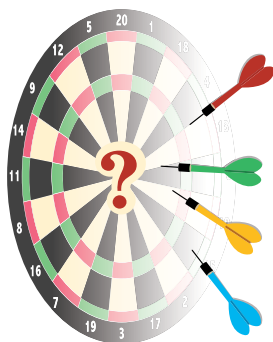
1. Поясніть, чим відрізняється зміст висловів: «Це сталося близько 400 років тому» і «Сталося в 400 р. до н. е.».

2. Щороку наприкінці вересня — на початку жовтня юдеї всього світу відзначають Новий рік — свято Рош га-Шана. Враховуючи дані про початок літочислення за єврейським календарем і «правило 1 року», визначте, який за рахунком рік єврейського літочислення настав у нинішньому році.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Розвиток систем літочислення». Усно дайте відповіді на запитання.

Про які системи літочислення ви дізналися?

Прекрасно

Яке значення хронології для встановлення історичного часу?

Добре

Яка система літочислення є загальноприйнятою?

Треба попрацювати

Як визначають тривалість історичних подій, періодів?

Нічого не зрозуміло

- 2.** Виконайте онлайн-вправу — пригадайте головні поняття теми «Історичний час».

II. Обговоріть у групі

Робота в групах:

а) Розв'яжіть історичну задачу.

У 1989 р. урочисто святкували 500-річчя виникнення українського козацтва. Яким роком датується перша згадка про козаків у писемних джерелах?

б) Придумайте за наведеними в параграфі зразками власні задачі на лічбу часу.

в) Випишіть за допомогою мережі «Інтернет» або інших джерел інформації три історичні події, які відбулися на теренах України до нової ери, і три події нової ери.

<https://cutt.ly/GEQsy4z>

III. Мислю творчо

- Створіть сенкани «Хронологія», «Історичний час».
- Складіть по три питання відкритого (*потребують розгорнутої відповіді*) і закритого (*на такі питання можна відповісти або «так», або «ні»*) типів до теми «Як пов'язані історія і час». Поставте їх однокласникам/однокласницям.
- Дізнайтеся історію одного із давніх календарів: вавилонського, календаря мая або календаря давніх слов'ян. Створіть лепбук «Давні календарі». Представте свій проект у класі.

§ 10-11

Способи упорядкування історичного часу

Які системи літочислення використовують в сучасному світі? Яку роль відіграє григоріанський календар? Чому історики прагнуть привести дані хронології до єдиної системи літочислення?

1. ЯК ПРИЙНЯТО ЗАПИСУВАТИ ІСТОРИЧНІ ДАТИ

Як ви зрозуміли з попередніх уроків, сучасна система відліку часу виникла не одразу. У різних куточках світу люди й досі використовують різні системи літочислення. Однак для зручності досліджень історики домовилися використовувати єдину систему відліку історичного часу на основі григоріанського календаря.

Правильне установлення історичного часу дає змогу уявити історію людства в цілому, зрозуміти причини й наслідки різних історичних подій.

Щоб правильно і точно записувати історичні дати, варто запам'ятати нескладні правила.

Одиниці вимірювання часу записують скорочено:

мільйон — **млн**, ера — **е.**, тисячоліття — **тис.**,
століття — **ст.**, рік — **р.**, роки — **рр.**

Значення років записують арабськими цифрами: **1991 р.**

Значення століть і тисячоліть записують римськими цифрами.

Для цього використовують відповідність арабських і римських чисел:

**1 — I, 2 — II, 3 — III, 4 — IV, 5 — V, 6 — VI, 7 — VII, 8 — VIII, 9 — IX,
10 — X, 11 — XI, 12 — XII, 13 — XIII, 14 — XIV, 15 — XV,
16 — XVI, 17 — XVII, 18 — XVIII, 19 — XIX, 20 — XX, 21 — XXI.**

"

Назва римських цифр походить від назви міста Рим, жителі якого винайшли римські числа.

Пізнавально й цікаво

З історії арабських цифр

Дізнайтеся історію виникнення арабських цифр і допоможіть історикам правильно записати історичні дати (*працуйте в зошитах*).

Араби — народи, що здавна живуть на півночі Африки й заході Азії.

Ви, напевно, чули, що звичні нам цифри **0 1 2 3 4 5 6 7 8 9** часто називають арабськими? Ця назва пов'язана з тим, що європейці дізналися про них від арабів. Великим популяризатором цих цифр був видатний учений Аль-Хорезмі, який використав їх у вісімсот двадцять п'ятому році (_____) у книзі «Про лічбу з цифрами гінді». Чому ці цифри так сподобалися вченим?

А все тому, що з їх допомогою можна було записати будь-яке число!

Але насправді ці унікальні числа винайдені в Індії протягом першого–четвертого століть (_____). І в нас на Сході їх називали індійськими.

Аль-Хорезмі, перський учений

До запозичення в десятому столітті (_____) індійсько-арабських цифр європейці використовували латинську (римську) цифрову систему, яка сформувалася в Давньому Римі. Однак вона складніша. Для прикладу, число 283 в латинській системі пишеться як CCLXXXIII, тобто $100 + 100 + 50 + 30 + 3 = 283$.

2. ЯК ВИЗНАЧИТИ НОМЕР СТОЛІТТЯ

Важливо пам'ятати, що цифра, якою позначають століття, відрізняється від числового значення років. Його потрібно навчитися встановлювати.

Варто запам'ятати!

У сучасному літочисленні початком століття вважається «перший» рік, а кінцем — «сотий» рік. Він кратний (тобто ділиться) 100. Наприклад, дев'ятнадцате століття (XIX ст.) почалося у 1801 р., а закінчилося у 1900 р.

“

Щоб **правильно визначити століття**, потрібно до числа, що позначає **сотні** років, додати 1.

~~395~~ р. $\rightarrow$ 3 + 1 $\rightarrow$ 4 $\rightarrow$ IV ст.

Увага! Останній рік століття в цифровому виразі вже містить номер століття, тому на нього це правило не поширюється. Наприклад, 1900 рік є останнім роком XIX ст.

Діємо: практичні завдання

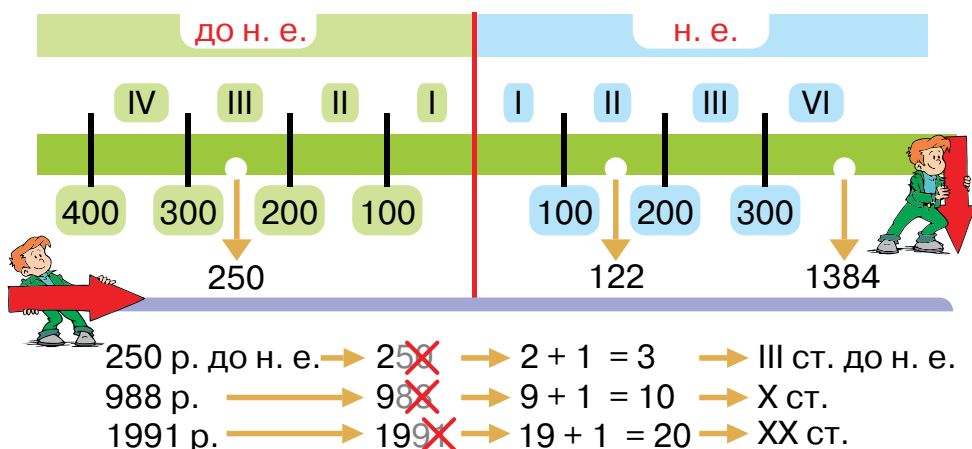
1. Уважно розгляньте схему й виконайте хронологічне перетворення — доповніть наведені у схемі приклади необхідними розрахунками та з'ясуйте номери століть запропонованих у схемі історичних дат.

2. Дізнайтеся за допомогою додаткових джерел дати історичних подій і визначте, у якому столітті вони відбулися: **а)** хрещення Русі; **б)** Конституція Пилипа Орлика; **в)** проголошення незалежності України.

Відповідь запишіть за зразком:

Хрещення Русі: 988 р. — X ст.

ЯК ВИЗНАЧИТИ СТОЛІТТЯ

3. ЯК ІСТОРИКИ УПОРЯДКОВУЮТЬ ХРОНОЛОГІЧНІ ДАНІ

Для розуміння історичного процесу важливо не лише точно встановити час окремих історичних подій, а й упорядкувати хронологічну інформацію. Річ у тім, що історичні події пов'язані між собою. Часто одні події і їхні наслідки стають причинами нових подій. Історики застосовують різні **способи упорядкування хронологічної інформації**.

"

Спосіб 1: Хронологічна послідовність подій — це послідовність історичних подій у часі від найдавніших до найбільш сучасних.

Щоб зрозуміти, як побудувати хронологічну послідовність подій, запишіть згідно зі схемою послідовно всі ваші справи протягом дня зранку до вечора.

Діємо: практичні завдання

Дізнайтеся час створення будівель. Розташуйте зображені архітектурні споруди в хронологічній послідовності — від найдавнішої до найсучаснішої.

1
Житло мисливців на мамонтів з Межиріцької стоянки на Черкащині (реконструкція в Національному науково-природничому музеї Академії наук України у м. Київ)

2
Михайлівський Золотоверхий монастир у м. Київ

Палац Кирила Розумовського
в м. Батурин
Чернігівської області

Центр Менора у м. Дніпро —
найбільший у світі єврейський
громадський комплекс

Спосіб 2: Лінія (шкала) часу — графічне зображення плину історичного часу, за допомогою якого можна відтворити послідовність подій і процесів, а також визначити їхню тривалість (див. приклад на с. 57).

Від часу появи людини понад два мільйони років тому людство пройшло у своєму розвитку кілька важливих етапів — **культурних епох**. У хронологічній послідовності їх можна розташувати таким чином:

Діємо: практичні завдання

Історія на лінії часу

1. Накресліть лінію часу — пряму лінію, поділену рисочками на відрізки, що позначають роки, століття, тисячоліття (приклад на с. 57).
2. Поставте чітку риску, яка відокремлює час до н. е. від н. е., а наприкінці — стрілочку, що символізує рух часу.
3. Позначте на лінії часу хронологічні межі культурних епох.
4. Історики стверджують, що означені конкретними датами межі між культурними епохами найчастіше умовні. Висловіть припущення, чим зумовлені такі твердження вчених.

-//

Спосіб 3: Хронологічна таблиця — спосіб упорядкування хронологічних даних шляхом внесення до таблиці історичних дат та їхніх пояснень у хронологічній послідовності.

1. Ознайомтеся зі зразком хронологічної таблиці.
2. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся дати історичних подій або історичні події, позначені датами, й заповніть у зошиті порожні чарунки таблиці.

Важливі події історії незалежної України

Дата	Подія
24 серпня 1991 р.	Проголошення незалежності України
28 червня 1996 р.	_____
2–16 вересня _____ р.	Упровадження національної валюти — гривні
_____	Політ українського космонавта Леоніда Каденюка в космос
_____ р.	Помаранчева революція
Листопад 2013 р. – _____ р.	Революція гідності
_____ р.	Початок повномасштабної війни Росії проти України

"

Спосіб 4: Синхронізована таблиця — це різновид хронологічної таблиці, до якої заносять історичні події, що відбувалися одночасно в різних куточках світу.

Важливо пам'ятати:

- Синхронізувати події можна не лише за роками, а й за століттями, тисячоліттями.
- Укладаючи синхронізовану таблицю, добирайте події, близькі за часом, якщо відсутні одночасні події.

Важливо пам'ятати:

- Синхронізувати події можна не лише за роками, а й за століттями, тисячоліттями.
- Укладаючи синхронізовану таблицю, добирайте події, близькі за часом, якщо відсутні одночасні події.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте приклад найпростішої синхронізованої таблиці й доповніть її за допомогою вікіпедії. Для цього у вікіпедії відкрийте пошук подій за роками й запишіть у таблицю ті, якими доречно її доповнити (працюйте в зошитах).

Дата	Подія на теренах України	Дата	Подія поза межами України
988 р.	Хрещення Русі-України Володимиром Великим	988 р.	Народження короля Англії Едмунда Залізнобокого
	Рік першої згадки назви «Україна» в писемних джерелах		Смерть Папи Римського Урбана III
1574 р.	Видання Іваном Федоровичем у Львові друкованих книг «Апостол» і «Буквар»		

Поміркуймо!

Поміркуйте, навіщо потрібно укладати синхронізовані таблиці. Які знання можна отримати з їхньою допомогою?

Діємо: практичні завдання

Підсумуйте здобуту на уроці інформацію.

За допомогою кольорових маркерів створіть на аркуші паперу або, за наявності, у гаджеті яскраву хмаринку слів «Лічба часу в історії».

Інструкції з користування сервісами подані в додатках до підручника.

Сервіс хмаринки слів
<https://wordart.com>

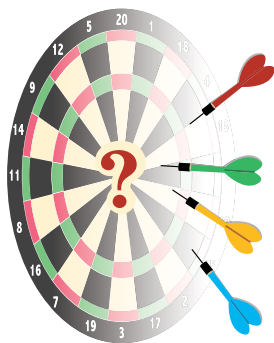

Сайт для інтерактивної взаємодії
<https://www.mentimeter.com>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Способи упорядкування історичного часу». Дайте відповіді на запитання.

Які одиниці вимірювання часу використовують історики?

Прекрасно

Як відбувається лічба часу в історії?

Добре

Які існують способи упорядкування хронологічних даних?

Треба попрацювати

Чому важливо упорядковувати дані хронології?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Розгляньте «числову хмаринку» і виконайте завдання:

а) запишіть дати, які належать до одного століття;

б) визначте століття дат, що складаються з чотирьох цифр;

в) із числа запропонованих дат оберіть ті, які належать: до I тис. н. е., до першої половини століття;

г) уявіть, що в хмаринці наведено дати подій, що відбулися до народження Ісуса Христа. Оберіть п'ять дат і розташуйте їх послідовно від найдавнішої до найближчої до наших днів;

г) знайдіть, яка з дат позначає час прийняття християнства в Русі-Україні, та визначте, скільки років минуло від цієї події до наших днів.

Відповіді запишіть у зошиті.

III. Мислю творчо

У наш час здійснити хронологічні дослідження можна за допомогою інтернет-ресурсів. Наприклад, сервісу <https://www.timetoast.com>. За бажанням з допомогою членів родини / близьких людей (вони можуть вам розповісти про події з історії родини) створіть онлайн-лінію часу родинної історії. Для початку роботи оберіть точку відліку історії родини.

§ 12

Як пов'язані історія і простір

Розгадайте ребус і поміркуйте, як закодоване слово пов'язане з історією.

1. ЯКИМИ БУЛИ КАРТИ В ДАВНИНУ

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте текст і виконайте завдання:

1. З'ясуйте, що означають поняття «карта», «історична карта», і запишіть у зошит визначення поняття, продовжуючи речення: «Карта — це ...», «Історична карта — це ...».
2. За текстом підручника укладіть графічну схему «Види карт».
3. Дайте відповіді на запитання до ілюстрацій на с. 67–68.

Історію називають подорожжю не лише в часі, а й у просторі. Відтоді, як люди почали пізнавати світ, подорожувати, вони прагнули відтворити простір, який побачили, у вигляді малюнка. Так з'явилися **карти**.

Карти спочатку були недосконалими, тож мандрувати за їхньою допомогою було складно. Сьогодні ми маємо у своєму розпорядженні знімки планети з космосу. Тому цікаво розглядати стародавні карти, на яких світ зображено як один острів, що омивається океаном.

Вавилонська карта світу VIII–VII ст. до н. е.
Глиняна табличка є єдиною картою світу вавилонян, що дійшла до нас.
Земля на вавилонській карті оточена морем або океаном, позначеним як «Солоняна вода».
За морями — трикутники, які можуть бути горами далеких земель.

Карта «Світ-трилисник»,
складена в 1581 р.
Генріхом Бюнтінгом

1. Скільки століть розділяє давні карти на с. 67–68?
2. У чому відмінність цих карт?
3. Наскільки зручними були такі карти для використання?

Як ви знаєте, карти бувають адміністративні, на яких позначають сучасні держави та їхні кордони; синоптичні, на основі яких складають прогнози погоди; географічні, за допомогою яких ми ознайомлюємося з природними умовами, корисними копалинами, розвитком транспорту. Історія тісно пов'язана з **географією**, адже кожна історична подія, крім дати, має місце, де вона відбулася, і може бути позначена на карті. Таку карту називають **історичною**.

Пізнавально й цікаво

У минулому кордони не мали чітко визначеної лінії, їх приблизно визначали оборонні та контрольні пункти (фортеці, сторожові вежі та ін.), розташовані на перехрестях важливих доріг, річкових переправах, у гірських долинах. У ті часи кордон був більш умовною лінією, визначеною на папері.

Деякі сучасні кордони держав зовсім не схожі на кордони минулого.

Кордон між Нідерландами та Бельгією, що проходить у селищі Барле, є найбільш заплутаним у світі. Щоб не збити з пантелику туристів, кордон позначають білими хрестами просто посеред вулиць, щоб було зрозуміло, де саме ви перебуваєте.

2. ЯК «ПРОЧИТАТИ» ІСТОРИЧНУ КАРТУ

Історична карта має власну мову й відкриває свої таємниці лише тому, хто вміє її «прочитати», тобто розшифрувати.

А для цього необхідно уважно роздивитися умовні позначення до карти. Їх називають **легендою карти**. Як правило, вона розташована під картою або під нижньою рамкою карти. **Обов'язково треба звертати увагу на написи й кольори.** *Мета історичної карти — за допомогою умовних позначень і художніх значків відобразити історичні події.*

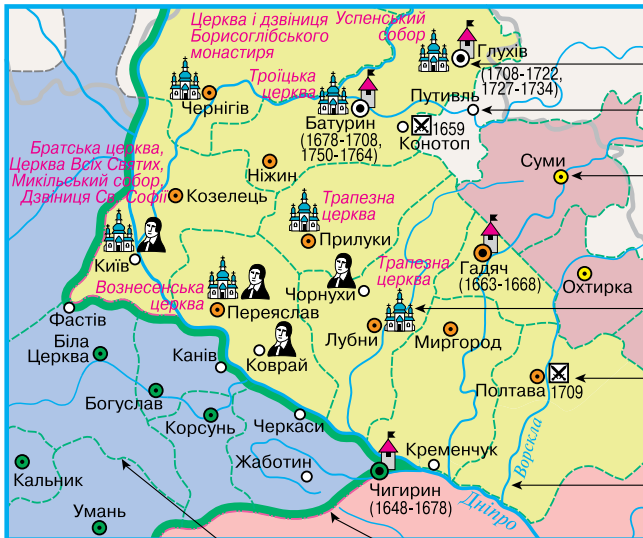
Штрихування — напівсамостійне утворення у складі держави

Дороги

Воєнні походи

Масштабна лінійка дозволяє визначати відстані на картах

Назва держави

Столиця

Звичайне місто

Важливе місто, адміністративний центр

Значки у вигляді малюнків

Місце та рік битви

Річка та її назва

Кордони держав

Межі частин держав (губерній, провінцій, областей)

Умовні позначення на історичних картах

Діємо: практичні завдання

- Керуючись інструкцією, «прочитайте» подану нижче історичну карту:
 - Уважно прочитайте назву карти.
 - Розшифруйте легенду карти.
 - Дайте відповіді на запитання до карти:
 - Назвіть столицю Київської держави; історичних діячів, діяльність яких ілюструє карта.
 - Як на карті відображено зміни території держави?
 - У якому місті відбулося хрещення Русі?
 - Назвіть сусідні Київській державі народи і держави. З якими сусідами відбувалися воєнні сутички?
- Зробіть висновки: про що вдалося дізнатися за картою, з якою ви працюєте.

КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ЧАСІВ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО ТА ЯРОСЛАВА МУДРОГО

3 ЯК ПРАЦЮВАТИ З КОНТУРНОЮ КАРТОЮ

Варто запам'ятати!

Контурна карта — особливий вид карт, на які нанесені тільки контури країн, основні об'єкти чи явища. Інколи такі карти називають німи. Для того щоб карта «заговорила», її треба заповнити.

Робота з контурною картою захоплива й творча, але потребує дотримання низки правил.

Правила роботи з контурною картою

1. Заповнюйте контурну карту після вдумливого вивчення конспекту та відповідного параграфа підручника.
2. Записи на карті виконуйте акуратно, розбірливо.
3. У відведеному місці вкажіть умовні позначення, якими ви будете користуватися під час виконання завдань.
4. Виконуйте завдання на контурній карті послідовно. Позначте кордони держав, їхні столиці, потім назви важливих географічних об'єктів — річок, морів, міст, де відбувалися історичні події.
5. Наприкінці ще раз перевірте правильність заповнення контурної карти — назву карти, легенду, умовні позначення.

Діємо: практичні завдання

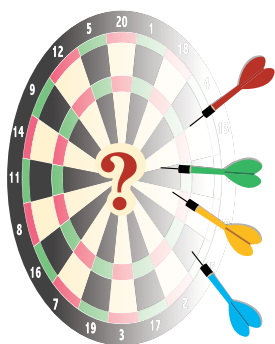
Робота з контурною картою «Україна та її сусіди»

1. У відведеному місці оформіть легенду карти, з'ясуйте, які умовні позначення необхідні для роботи із цією картою.
2. Нанесіть на карту кордони України.
3. Позначте столицю нашої держави.
4. Окресліть кордони областей України.
5. Окремо виділіть кольором регіон, у якому ви живете.
6. Підпишіть назви областей України, з якими межує область, у якій ви живете.
7. Позначте населений пункт, у якому ви живете.
8. Позначте на карті України місця, пов'язані з історією вашої родини.
9. Вкажіть місця України, які ви хотіли б відвідати.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Як пов'язані історія і простір» — поєднайте кожне запитання для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Яке значення для вивчення історії мають карти?

Прекрасно

Які особливості контурних карт ви знаєте?

Добре

Як на картах позначають історію?

Треба попрацювати

Які знання і вміння потрібні для укладання історичної карти?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Уважно розгляньте запропоновану карту. Дізнайтеся із сайту Верховної Ради України історію її створення і символічний зміст карти. Подискутуйте у класі, чи можна цю карту назвати історичною. Знайдіть на карті свою область і розкрийте символіку її позначення.

Відео
«Як вишивалася
карта України»
(тривалість 02 хв 48 с)
<https://cutt.ly/dL8qOLT>

III. Мислю творчо

Використовуючи контурну карту, створіть карту своїх подорожей Україною. Позначте відвідані пам'ятки і маршрут подорожі.

§ 13

Українські землі на картах упродовж історії

Чим давні карти відрізняються від сучасних? Чому? Чому історію неможливо вивчати без знання історичної карти?

1. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА СТАРОДАВНІХ КАРТАХ

Мистецтво укладання карт виникло давно. Ще за первісної доби люди намагалися створити зменшені копії довкілля — карти. У давнину найвідомішим картографом (людина, яка створює карту) був давньогрецький учений **Клавдій Птолемей** (бл. 87–165 рр.). Протягом багатьох століть його карти використовували мандрівники та вчені.

Одним із перших укладачів історичних карт вважається **Абрагам Ортелій** (1527–1598 рр.) — гравер, торговець і видавець карт у Фландрії. На його картах можна побачити й українські землі, які називаються «Сарматія» або «Скіфія».

Створення карт — копітка праця, яка потребує спеціальних знань і навичок. На початку ХХ ст. виникла навіть окрема допоміжна історична дисципліна — **історична картографія**. Вчені-картографи займаються укладанням історичних карт і атласів (збірників карт), а також досліджують стародавні карти й історію створення карт.

Пізнавально й цікаво

Найдавнішу карту на теренах України знайдено на території Межиріцької стоянки на Черкащині. Її вирізьбили на уламку бивня мамонта. Вік карти понад 14 тисяч років.

Висловіть припущення, чому вчені частіше зараховують давні карти до творів мистецтва, аніж до наукових пам'яток.

Реконструкція
малюнка на Межиріч-карті

Діємо: практичні завдання

Сьогодні ми побуваємо в ролі вчених-картографів і дізнаємося, на яких стародавніх картах зображені українські землі. Об'єднайтеся в дослідницькі групи. Ознайомтеся із зразками давніх карт (с. 74–79), на яких зображено українські землі, та виконайте завдання до них.

Група 1. Українські землі на карті Птолемея

Відомості про територію, яку охоплює сучасна Україна, відтворені на старовинних рукописних картах. Протягом багатьох століть основною була **карта світу** давньогрецького вченого **Птолемея**, створена близько 150 р. н. е. Вона дійшла до нас у пізніх копіях (XIII ст.), і містить зображення території сучасної України.

Карта Птолемея (створена близько 150 р. н. е.)

1. Уважно розгляньте карту Птолемея й покажіть на ній українські землі.
2. За якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі?
3. Зіставте карту Птолемея з сучасною картою світу і дайте оцінку точності давньої карти.

Група 2. Українські землі на карті Агнесе Баттісти

Першою картою, на якій позначені українські території від Дніпра на схід і на південь до Чорного й Азовського морів, стала **навігаційна морська карта басейну Чорного моря**, що була укладена італійським картографом **Агнесе Баттістою** в середині XVI ст.

Навігаційна морська карта басейну Чорного моря
Агнесе Баттісти (укладена в середині XVI ст.)

1. Уважно розгляньте карту Агнесе Баттісти й покажіть на ній українські землі.
2. Напишіть, за якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі.
3. Зіставте карту Баттісти з сучасною картою України й оцініть точність давньої карти.

Поміркуймо!

Висловіть припущення, якими джерелами інформації могли користуватися давні картографи, укладаючи свої карти.

Група 3. Українські землі на карті Гійома Левассера де Боплана

Першу детальну карту України створив у XVII ст. французький інженер **Гійом Левассер де Боплан**. На карті відображено 993 населених пункти, 160 річок. До своїх карт Боплан підготував книгу «Опис України». Книга Боплана ознайомлювала європейців із природою, географією України, побутом і звичаями українців.

Генеральна карта України Гійома де Боплана (створена в 1648 р.)

Увага! Карта де Боплана має південну орієнтацію аркуша, тому, щоб правильно виконати завдання, підручник потрібно перевернути.

1. Уважно розгляньте карту де Боплана й покажіть на ній українські землі.
2. За якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі?
3. Назви яких країн вам вдалося прочитати на карті?

Група 4. Українські землі на карті Йоганна-Баптиста Гоманна

Карта «Україна або козацька земля з прилеглими провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарії» (1712 р.) німецького картографа Йоганна-Баптиста Гоманна створювалась на основі карти Боплана. Унікальність карти полягає в тому, що на ній обриси України наближені до меж розселення українців у XVIII ст. Прикметним є також те, що в назві карти вживається слово «Україна».

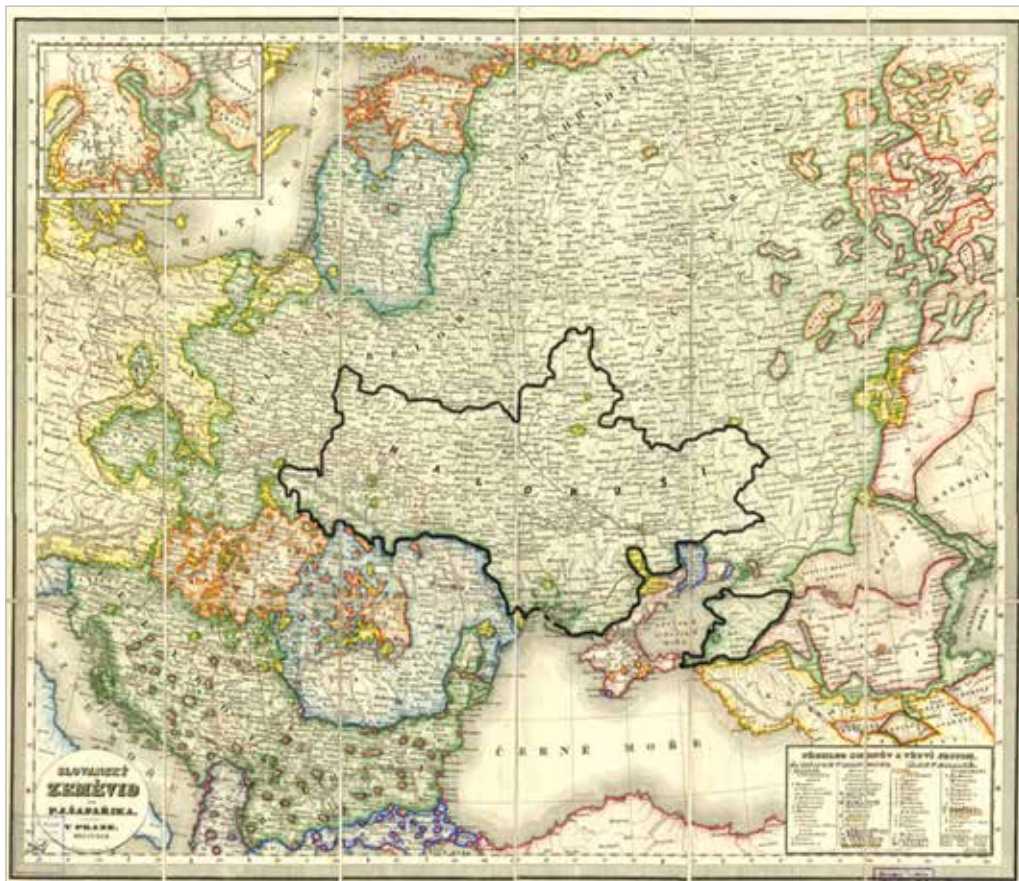

Карта Йоганна-Баптиста Гоманна (1712 р.)

1. Уважно розгляньте карту Йоганна-Баптиста Гоманна й покажіть на ній українські землі.
2. За якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі?
3. Зіставте сучасну карту Чорного моря з обрисами моря на карті Гоманна і зробіть висновок про точність давньої карти.

Група 5. Українські землі на карті Павла Шафарика

У 1842 р. видатний мовознавець **Павел Шафарик** видав книгу «Слов'янський народопис». У книзі було вміщено карту «Слов'янські землі», на якій, на думку окремих дослідників, було вперше окреслено межі розселення «малорусів» (так у ті часи називали українців). Унікальність карти полягає в тому, що на ній назви українських міст «записано на український мотив».

Карта українських земель із книги Павла Шафарика (1842 р.)

1. Уважно розгляньте карту Шафарика й покажіть на ній українські землі.
2. За якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі?
3. Зіставте карту Шафарика з сучасною картою України і зробіть висновок про точність відображення географічних об'єктів на давній карті.

Група 6. Карта поширення української мови в ХІХ ст. та українські землі на ній

Території поширення української мови у ХІХ ст., а отже і проживання українців було відтворено на карті, укладеній Павлом Чубинським і Костянтином Михальчуком. На карті можемо бачити чіткі обриси українських земель.

Карта поширення української мови в ХІХ ст.,
укладена Павлом Чубинським і Костянтином Михальчуком

1. Уважно розгляньте карту й покажіть на ній українські землі.
2. За якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі?
3. Зіставте позначені на цій карті межі поширення української мови із сучасними кордонами України. Висловіть припущення, чому вони не збігаються.

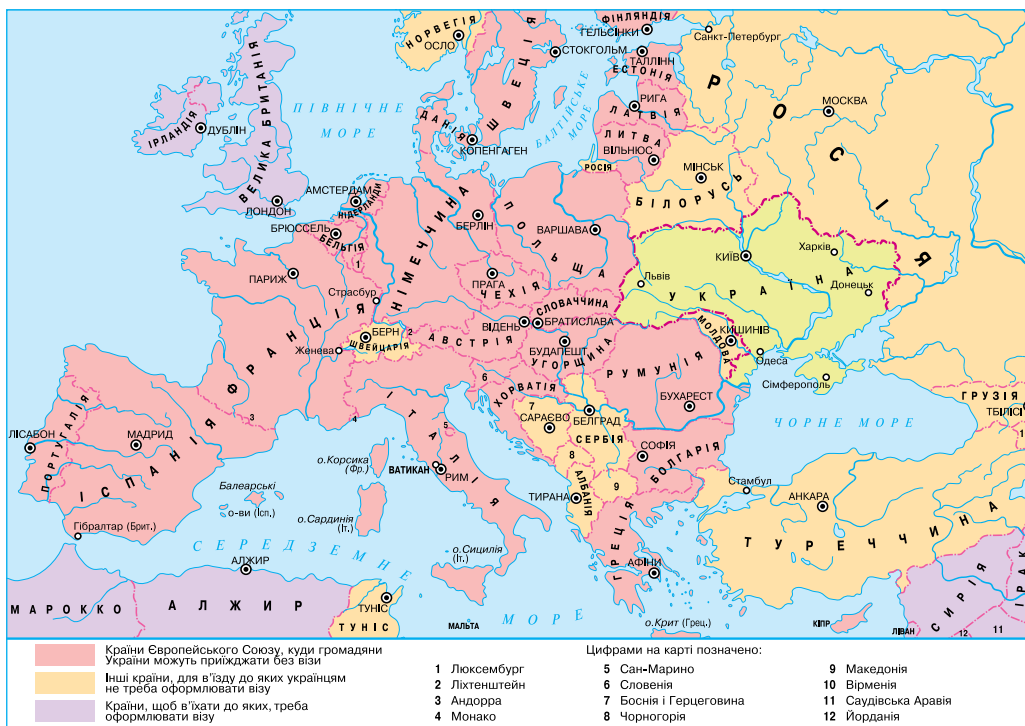
Поміркуймо!

Зіставте всі давні карти, на яких зображено українські землі, з картою сучасної території України. Визначте, що в них спільного й відмінного. Яка з давніх карт, на вашу думку, є найточнішою? Чим це пояснюється?

2. СУЧАСНА УКРАЇНА НА КАРТІ ЄВРОПИ

Територія сучасної України формувалася упродовж віків і набула остаточних контурів у ХХ ст. Україна — найбільша за площею держава Європи. Вона має вигідне географічне положення.

УКРАЇНА В ЄВРОПІ

1. Покажіть на карті кордони і столицю України.
2. Назвіть країни Європейського Союзу, до яких громадяни України можуть приїжджати вільно, без візи.

Пізнавально й цікаво

Безвізовий режим — можливість для громадян України вільно перетинати міждержавні кордони країн Європейського Союзу без попереднього звернення до посольства для отримання дозволу (візи).

Відмітка польської прикордонної служби в закордонному паспорті громадянина України 11 червня 2017 р. — перший день безвізового режиму з країнами Євросоюзу

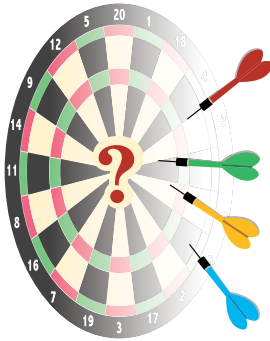

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Українські землі на картах упродовж історії». Поедняйте кожне запитання для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

На яких давніх картах зображено територію України?

Як змінювалися уявлення про українські землі з часом?

Чому сучасні карти є точнішими за давні?

Чому розташування України вважається вигідним?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

- Укладіть таблицю переведення історичних дат, згаданих у параграфі, за схемою «рік — століття» або «століття — рік».
- Виконайте онлайн-вправу. <https://cutt.ly/9XPjQBr>

II. Обговоріть у групі

На вашу думку, чи достатньо тільки історичних знань для того, щоб створити історичну карту?

III. Мислю творчо

- Історичний діалог.** Уявіть, що зустрілися якось Клавдій Птолемей і Абрагам Ортелій. Придумайте продовження діалогу: що, на вашу думку, міг відповісти Птолемей Ортелію?

Клавдію, я вирішив створити карту світу. Що порадиш?

- На основі відомої вам інформації з уроку визначте, чи могли в реальному часі зустрітися двоє картографів. Обґрунтуйте свою думку.

§ 14

Урок узагальнення «Історичний час і простір»

1. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Вітер історії розвіяв картки історичного лото. Упорядкуйте їх: на основі знань з теми про історичний час утворіть пари з карток. Зверніть увагу, що одна картка в лото зайва.

Подія, що розділяє час до нашої ери і нашої ери

10 • 10 р.

Папа Римський Григорій XIII

Упровадження загальноприйнятого в сучасному світі календаря

ЯСИОТТТЛ

Найменша одиниця вимірювання історичного часу

2=Г

Найбільший відрізок часу в сучасному літочисленні

Наука, що вивчає способи обчислення часу

2. ПОРТРЕТНА ГАЛЕРЕЯ ІЗ СЕКРЕТОМ

Уявіть, що вам потрібно підготувати виставку портретів видатних діячів/діячок історії України. Усно упорядкуйте портрети та імена людей (*поєднайте номери з літерами*) та розташуйте їх у хронологічній послідовності. Визначте історичну епоху, століття і роки, коли жив/жила (живе) діяч/діячка.

1

А Данило Галицький

2

Б Руслана Лижичко

3

В Тарас Шевченко

4

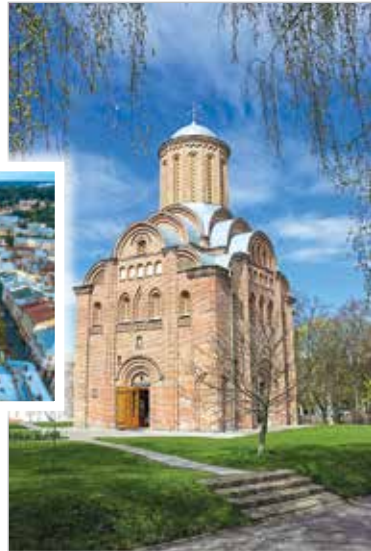
Г Богдан Хмельницький

3 ПОДОРОЖУЄМО УКРАЇНОЮ

Уявіть, що ви з родиною/близькими запланували мандрівку Україною. Вам потрібно прокласти маршрут подорожі. Позначте цей маршрут на контурній карті:

1. Позначте і підпишіть на карті свій населений пункт.
2. Позначте на карті пункти призначення вашої подорожі: *Львів, Софійський собор у Києві, П'ятницька церква в Чернігові, гетьманська столиця — м. Чигирин на Черкащині.*
3. Прокладіть маршрут подорожі, з'єднавши міста, які ви плануєте відвідати.
4. Знайдіть у колажі зображення цих пам'яток — оздобте ними вашу карту, змалювавши обриси пам'яток.
5. У полі «Умовні позначення» розмістіть легенду карти.

4 ЧОГО МИ НАВЧИЛИСЯ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділу за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

<https://forms.gle/3KNxCaJ8Xmjnorvo9>
або скористайтесь смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

Розділ 3

Історична наука
та історична пам'ять

§ 15

Як народжувалась історична наука

Розгадайте ребус і за допомогою закодованого слова завершіть складання запитань. Пригадайте, що вам відомо про значення закодованого слова. Обміняйтеся запропонованими запитаннями з однокласниками/однокласницями.

1. Що вивчає наука ...?
2. З якою метою досліджують ...?
3. За допомогою чого досліджують ...?

2=P

1. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

З давніх-давен люди прагнули переповісти й передати нащадкам важливі події, життя видатних людей, досвід своїх предків і сучасників. Із плином часу обсяг історичних знань дедалі збільшувався. Оскільки людство постійно розвивалося, то й історична наука невпинно удосконалювалася.

У розвитку історичної науки вчені виокремлюють два етапи: донауковий і науковий. Які ж вони мають особливості?

Поміркуймо!

Уважно розгляньте схему «Періодизація розвитку історичної науки» (с. 85). Визначте спільне і відмінне між історичними дослідженнями донаукового і наукового періодів розвитку історії як науки. Результати роботи зафіксуйте в накресленій у зошиті схемі.

ВІДМІННЕ

СПІЛЬНЕ

ВІДМІННЕ

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

ДОНАУКОВИЙ

Від античності до XVIII ст.

- літературні оповіді про минуле;
- опис окремих подій, епізодів життя, життєписи видатних людей;
- історія як повчання

НАУКОВИЙ

Від XIX ст. до сучасності

- перехід від опису минулого до дослідження;
- історичні дослідження провадили/провадять фахівці;
- створення спеціальних наукових установ для дослідження історії;
- використання наук-помічниць історії

2. ПЕРШІ ІСТОРИЧНІ ОПИСИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Діємо: практичні завдання

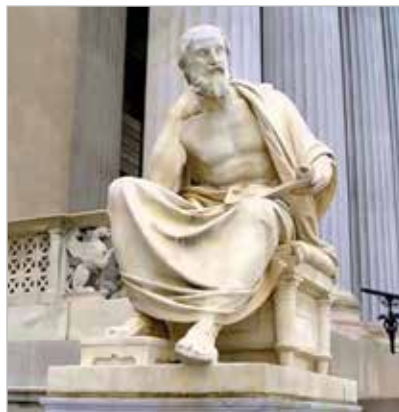
Започаткуйте мініпроект «Лінія часу “Дослідники і дослідниці історії”». Працюйте над проектом протягом цього і наступних уроків. Позначте лінії часу період діяльності дослідників/дослідниць історії, про яких згадуватиметься в матеріалах уроків.

Зробіть свій проект якомога змістовнішим за допомогою малюнків, портретів учених, інших елементів оформлення.

Також можна побудувати електронну шкалу часу за допомогою відомих вам комп'ютерних програм.

Достеменно не відомо, коли саме було започатковано розвиток історичної науки. Сучасні історики переконані, що великий внесок у започаткування наукових історичних досліджень зробили стародавні греки й римляни.

«Батьком історії» вважають грека **Геродота**, який жив у V ст. до н. е. Створюючи свою історичну працю «Історії» в дев'яти книгах, Геродот багато подорожував,

Пам'ятник Геродоту в м. Відень (Австрія)

описував події на основі власних спостережень, свідчень багатьох людей. Достовірність описаного в «Історіях» підтверджують дані археології та мовознавчі дослідження тих регіонів, про які писав Геродот.

Чому Геродот взявся за написання історії? На початку своїх «Історій» він зазначив: *«Я зібрав і записав відомості про минулі події, бажаючи, щоб не опинились у забутті діяння народів»*.

Історичні подробиці

Перегляньте відео «Чому Геродот став батьком історії» (адаптація українською каналу Ted-Ed, тривалість 5 хв 06 с).

Визначте, чим історичні праці Геродота відрізнялися від попередніх описів історії.

Які методи дослідження історії застосовував Геродот?

<https://cutt.ly/VL8qJrv>

Геродот вважається першим відомим дослідником українських земель. У четвертій книзі своїх «Історій» він помістив географічний та етнографічний описи території сучасної України, яку тоді населяли скіфи. Саме завдяки праці Геродота ми багато знаємо про побут і звичаї скіфів, а також жителів грецьких міст-держав у Північному Причорномор'ї. Він також розповів про похід перського царя Дарія I на скіфів.

Мовою документів

З праці Геродота «Історії»

Після здобуття Вавилону Дарій вирушив у похід на скіфів... Скіфи ... вирішили не давати одразу відкритого бою, ... поступово відступаючи і відбиваючи ворогів [персів], засипати криниці і джерела, що траплятимуться на їхньому шляху, а також підпалити всю траву...

Коли нарешті Дарій опинився у великій скруті, скіфські царі довідалися про це і послали вісника з дарами до Дарія: птаха, мишу, жабу і п'ять стріл... зробив висновок про те, що дари означали таке: «Якщо, перси, ви не станете птахами і не полетите високо в небо, або мишами

і сховається в землю, або жабами і не пострибаєте в болота, то ви не повернетеся до себе, вас загублять оці стріли».

[Невдовзі Дарій зі своїм військом відступив.]

1. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, коли відбувся похід Дарія I на скіфів.
2. Визначте за текстом, як скіфам вдалося змусити вороже військо відступити.
3. Поміркуйте, у чому цінність праці Геродота для вивчення минулого.

Діємо: практичні завдання

ПОХІД ПЕРСЬКОГО ЦАРЯ ДАРІЯ I НА СКІФІВ

1. Розгляньте карту й визначте «головних героїв» розповіді Геродота з історії Скіфії.
2. Які знання з давнього минулого України дає нам карта?
3. Складіть легенду до запропонованої карти.
4. Позначте на контурній карті кордони скіфської держави, напрямки походу Дарія I на скіфів.

3. АРХЕОЛОГІЧНА ПАМ'ЯТКА ПРО ДАВНЬОГО ІСТОРИКА

Під час розкопок у давньому місті Херсонес, руїни якого розташовані неподалік Севастополя в Криму, було знайдено

три фрагменти плити з білого мармуру. Верхня плита прикрашена зображенням лаврового вінка. На плитах вчені дослідили напис давньогрецькою мовою. У ньому йшлося про давнього історика, який жив у Херсонесі в другій половині III ст. до н. е.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте переклад напису на мармуровій плиті (див. «Мовою документів»), дайте відповіді на запитання та виконайте завдання:

1. Як звали історика, якому присвячено напис на давній знахідці?
2. Про яке ставлення до давнього історика свідчить документ?
3. Чому герой напису заслужив на повагу і нагороду від своїх сучасників?
4. Які дослідження, на вашу думку, мали здійснити вчені, щоб з'ясувати зміст напису на пам'ятці і час життя давнього історика? Які спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни стали в пригоді вченим?
5. Позначте час життя згаданого в написі історика на лінії часу «Дослідники і дослідниці історії».

Фрагмент мармурової плити
з написом про давнього історика

Мовою документів

Гераклід, син Парменонта, запропонував: оскільки Сіриск син Геракліда, появу Діви ретельно описав, прочитав, і про ставлення до царів Боспора розповів, і колишні дружні відносини з містами дослідив — то для того, щоб він отримав належне вшанування, нехай ухвалить рада і народ похвалити його за це, і увінчати його золотим вінком у Діонісії, на 21 день...

Джерело: сайт «Про Херсонес»

4. ХТО ТАКІ ЛІТОПИСЦІ ТА ЯКА ЇХНЯ РОЛЬ В ІСТОРИЧНИХ ОПИСАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Збиранню згадок про давні часи та збереженню історичної пам'яті велику увагу приділяли за княжої доби — часів

Русі-України і Королівства Руського (IX–XIV ст.). Історичні твори того часу називаються **літописами**.

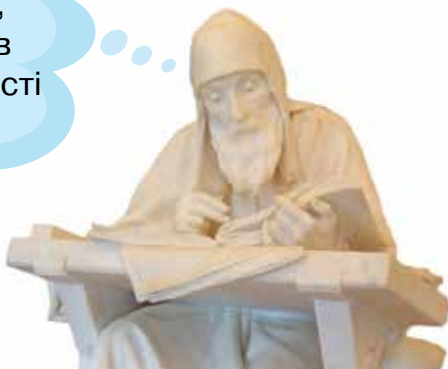
Літописці ретельно збирали й досліджували всі доступні джерела: твори своїх попередників-літописців, зарубіжні хроніки, Святе Письмо, життя святих, усні перекази та легенди, робили власні спостереження. Саме тому літописи є дуже цінним джерелом для вивчення історії тих часів. Особливо цінним є те, що автори літописів уміщували в тексти історичні документи, що не дійшли до нашого часу.

Про важливі події історії козацької України (XVI–XVIII ст.) оповідають **козацькі літописи**. Найвідоміші з них — «Літопис Самовидця», Літопис Григорія Граб'янки та Літопис Самійла Величка.

Історичні подробиці

Книги вчать нас...,
бо від книжних слів
набираємося мудрості
й стриманості.

Найдавнішим літописним твором, що зберігся до нашого часу, вважають «**Повість минулих літ**». Роботу над текстом літопису в **1113 р.** завершив легендарний монах Києво-Печерського монастиря **Нестор**. Протягом тривалого часу автор здійснив ретельну пошукову роботу. У літописі знаходимо оповіді про діяння князів, життя різних верств суспільства, історію відносин Русі-України з іншими країнами і захисту держави від ворогів.

Нестор Літописець був надзвичайно освіченою людиною. Чи погоджуєтеся ви з переконанням Нестора щодо значення книжок у житті людини?

Мовою документів

Прочитайте уривок із «Повісті минулих літ» і дайте відповіді на запитання:

1. Про яку подію йдеться в тексті?
2. Що можна дізнатися про народи, що населяли нинішню Київщину?
3. Про які заняття давніх жителів українських земель повідомляється?
4. Поясніть, за допомогою яких історичних джерел можна підтвердити достовірність опису Нестора.

Коли ж поляни жили осібно і володіли родами своїми, — бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм у своїх місцях, володіючи кожен родом своїм, — то було [між них] три брати: одному ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому — Хорив і сестра їх — Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Борич, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щековицею, а Хорив — на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом, і був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони [тут] звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими і називалися полянами.

Варто запам'ятати!

Літописи (від слів «у літо») — оповіді, у більшості з яких події викладено в хронологічній послідовності за роками.

Діємо: практичні завдання

Підсумуйте здобуту на уроці інформацію.

За допомогою кольорових маркерів створіть на аркуші паперу або, за наявності, у гаджеті яскраву хмаринку слів «Як народжувалась наука історія» — доберіть ключові слова до теми.

Інструкції з користування сервісами подані в додатках до підручника.

Сервіс хмаринки слів
<https://wordart.com>

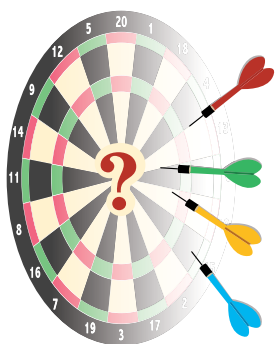
Сайт для інтерактивної взаємодії
<https://www.mentimeter.com>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Як народжувалась історична наука» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Які етапи розвитку історичної науки виокремлюють?

Прекрасно

Кого вважають першими істориками на українських землях?

Добре

Які особливості літописів як історичних творів?

Треба попрацювати

Якими якостями має володіти дослідник/дослідниця історії?

Нічого не зрозуміло

- 2.** Складіть дві-три задачі на лічбу історичного часу на основі даних параграфа. Запропонуйте друзям їх розв'язати.

II. Обговоріть у групі

Розгляньте ілюстрації і спробуйте пояснити, у чому полягає цінність Літопису Самійла Величка як історичного джерела.

Сторінки Літопису Самійла Величка

III. Мислю творчо

Підготуйте творчий проєкт «Сторінка історика в соціальних мережах». Для підготовки проєкту скористайтеся додатковими джерелами інформації.

Завантажити шаблон фейсбук-сторінки можна за покликанням.

<https://cutt.ly/IL8qBLt>

Науковий період розвитку історичних досліджень

[illegible]

Діємо: практичні завдання

1. ЯК ОПИСИ ІСТОРІЇ ПЕРЕТВОРИЛИСЬ НА НАУКУ

Діємо: практичні завдання

Визначте за навчальним текстом характерні ознаки науки історії, що сформувалися на науковому етапі її розвитку.

Дізнайтеся з тексту історію формування осередків розвитку історичної науки у XIX ст. Доповніть ланки блок-схеми необхідною інформацією за зразком інших елементів схеми.

Знайдіть у тексті назви осередків розвитку історичної науки на українських землях.

Науковий період розвитку історичної науки розпочався близько XVIII ст. Із розвитком історичних знань вчені вже не розглядали історію як скарбницю повчальних історій. Натомість звернули увагу на виявлення певних закономірностей в історичному досвіді народів та історичних епох. Поступово формувалося переконання, що історія твориться людьми.

Важливими здобутками у розвитку історії як науки стали виокремлення спеціальних наукових методів дослідження історії, створення спеціальних установ для вивчення історії, а також поява окремої професії — науковця історика/історикіні.

Варто запам'ятати!

Науковий метод — сукупність кроків/способів дослідження.

Поступово сформувалося переконання, що головним завданням учених істориків є відтворення правдивої історії на основі всебічного дослідження історичних джерел.

Історичні подробиці

Одним із засновників сучасного наукового підходу до вивчення історії був німецький вчений **Леопольд фон Ранке** (1795–1886 рр.). Він переконував, що історик повинен неупереджено досліджувати архівні джерела.

Леопольд фон Ранке (художник —
Юліус Шрадер, 1868 р.)

Важливу роль у становленні історичної науки протягом XIX ст. відіграло формування численних наукових осередків: *університетських семінарів, архівів і музеїв, історичних товариств*; було започатковано видання наукових *історичних журналів*.

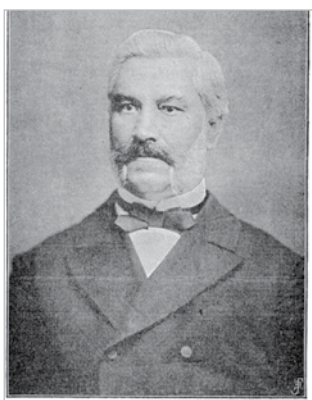
2. ІСТОРИЧНА НАУКА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Центрами розвитку історичної науки на українських землях були **університети**: Львівський університет (заснований у 1661 р.), Харківський університет (заснований у 1805 р.), Університет Святого Володимира в Києві (заснований у 1834 р.), Новоросійський університет в Одесі (заснований у 1865 р.). Студенти опановували історичну науку шляхом вивчення лекцій викладачів. Згодом, за прикладом Західної Європи, викладачі почали практикувати вчені бесіди, семінари, під час яких разом зі студентами обговорювали важливі питання історичної науки.

Активному спілкуванню всіх поціновувачів історичних досліджень сприяли **історичні товариства**. Вони об'єднували вчених, викладачів шкіл і університетів, працівників бібліотек, музеїв, архівів, а також звичайних громадян — любителів історії і старовини. На теренах України протягом ХІХ ст. діяли Одеське товариство історії і старожитностей (засноване в 1839 р.), Київська археографічна комісія (заснована в 1843 р.), Історичне товариство Нестора Літописця (засноване в 1872 р.), Літературне товариство ім. Т. Г. Шевченка (засноване в 1873 р., а з 1892 р. — Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка) та ін.

Так само як і в європейських країнах, для популяризації наукових історичних досліджень, публікації архівних до-

кументів і описів історичних джерел були засновані **друковані видання**. Протягом 1882–1906 рр. видавався журнал «Кіевская старина» («Київська минувшина»). У журналі публікувалися наукові статті з української історії, етнографії, археології, історії мови і літератури ХVІ–ХІХ ст. Головною заслугою видавців історики називають сприяння поширенню інтересу до вивчення української минувшини, що лежало в основі популяризації ідеї боротьби

Феофан Лебединцев —
перший редактор-
видавець журналу
«Кіевская старина»

за свободу українського народу. Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка з 1892 р. видавало часопис «Записки Наукового товариства імені Шевченка» («Записки НТШ»).

З 1852 р. бере початок історія **Центрального державного історичного архіву України**. Ідея його заснування належала членам Київської археографічної комісії (Тимчасової комісії для розбору давніх актів).

Титульний аркуш
«Записок НТШ»
(1904 р.)

Варто запам'ятати!

Архів (від грец. — *давній*) — наукова установа для зберігання, реставрації, упорядкування і вивчення різноманітних письмових документів.

Реставрація — заходи, які здійснюються з метою рятування, відновлення та збереження цінних речей, документів, творів мистецтва тощо.

Діємо: практичні завдання

Інтернет-мандри

Завдяки сучасним технологіям кожен користувач інтернету може відвідати будь-який архів світу. Запрошуємо відвідати сайт Центрального державного історичного архіву України. Підготуйте і проведіть для однокласників/однокласниць віртуальну екскурсію цим сайтом.

На сайті Державної архівної служби України можна знайти активний список архівних установ світу «Архіви у світі» (адреса: <https://cutt.ly/xlvaoz9>). Відвідайте один із запропонованих архівів у розділі «Архівні служби, архіви і бібліотеки країн світу» і проведіть віртуальну екскурсію знайденим архівом для однокласників/однокласниць.

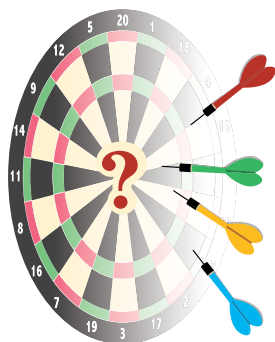

Центральний державний історичний архів України
<https://cutt.ly/iXeLA4R>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Науковий період розвитку історичних досліджень» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Що вирізняє науковий період розвитку історичної науки?

Прекрасно

Хто започаткував сучасний підхід до вивчення історії?

Добре

У яких центрах розвивалася історична наука?

Треба попрацювати

Які осередки історичної науки діяли/діють на українських землях?

Нічого не зрозуміло

- 2.** Перевірте, як ви зрозуміли характерні риси етапів розвитку історичної науки — виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/6XPktxF>

II. Обговоріть у групі

Підготуйтеся і проведіть гру «Історичний пінг-понг». Об'єднайтеся в групи і складіть запитання до теми «Етапи розвитку історичної науки». Обмінюйтеся питаннями між групами. Проаналізуйте, наскільки влучними були запитання і відповіді ваших однокласників/однокласниць.

III. Мислю творчо

Родинні архіви. Поцікавтеся у старших, чи є у вашій родині сімейний архів. Які документи там зберігають? Хто в родині є хранителем родинних реліквій? Як ви думаєте, чому архівній справі надають великого значення в суспільстві?

§ 17

Хто започаткував наукові дослідження історії України

Пригадайте, хто започаткував історичні описи українських земель. Схарактеризуйте внесок кожного з відомих вам істориків давнини у збереження пам'яті про минулі часи.

Діємо: практичні завдання

Майстерня гугл-дудл

Напевно, ви звертали увагу, що час від часу логотип відомої пошукової системи компанії «Гугл» (Google) прикрашають тематичні картинки. Їх називають дудлами.

Уявіть себе розробниками/розробницями дудлів і виконайте завдання:

1. Об'єднайтеся у творчі групи й опрацюйте інформацію про видатних українських учених-істориків/історикинь.
2. За допомогою отриманої інформації про особливості їхньої наукової діяльності розробіть ескіз дудла, який ви запропонували б для стартової сторінки пошукової системи «Гугл».
3. Представте свій проєкт у класі.

Дудл до 290-річчя видатного українського філософа Григорія Сковороди
(з архіву дудлів)
<https://cutt.ly/TXeMgru>

Критерії оцінювання дудла

1. Чи вдалося в малюнку-дудлі відобразити характер діяльності історика/історикині?
2. Чи можна розпізнати за змістом дудла постать історика/історикині?
3. Чи є дудл привабливим з естетичної точки зору (чи можна його назвати красивим)?

1. З ЧОГО ПОЧИНАЛИСЯ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МИНУЛОГО УКРАЇНИ

Діємо: практичні завдання

Продовжуйте мініпроект «Лінія часу “Дослідники і дослідниці історії”» (с. 85). Під час роботи з матеріалами нинішнього уроку позначайте на лінії часу періоди діяльності видатних істориків/історикинь.

Розвиток наукових досліджень історії України розпочався зі збору інформації про життя, звичаї, традиції українського народу та інших народів країни. Під час етнографічних експедицій учені записували також і перекази про історичне минуле, досліджували історичні документи. Поступово такі історичні дослідження ставали повнішими й відкривали очі людям на те, що український народ має свою цікаву історію.

Одним із засновників наукових досліджень історії України був **Михайло Максимович** (1804–1873 рр.) — видатний український учений-природознавець, історик, народознавець, письменник.

Цікавинкою його біографії є те, що він поєднував любов до ботаніки (наука про рослини) та історії України. Дослідник багато уваги приділяв збереженню фольклорної спадщини українського народу: видавав збірки українських народних пісень, був автором віршованого перекладу «Слова о полку Ігоревім» українською і російською мовами. Одним із напрямів досліджень М. Максимовича було обстоювання ідеї права на вільний розвиток і соборність українських земель.

Михайло Максимович
(художник — Тарас Шевченко, 1859 р.)

Важливий внесок у наукові дослідження України зробили вчені-історики **Микола Костомаров** (1817–1885 рр.) та **Володимир Антонович** (1834–1908 рр.).

З-поміж інших науковців вирізнявся **Дмитро Яворницький** (1855–1940 рр.) — видатний український історик, археолог, етнограф і фольклорист. Усе життя досліджував історію запорозьких козаків. За результатами багаторічної праці він залишив нащадкам неоціненний скарб — працю **«Історія запорозьких козаків»**. Ця книжка — справжня енциклопедія історії козацтва: тут дізнаємося і про звичаї козацтва, і про бойове мистецтво, і про більшість подій козацької історії.

Дмитро Яворницький
за роботою
(фото початку ХХ ст.)

2. ЧОМУ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НАЗИВАЮТЬ «БАТЬКОМ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ»

Найвидатнішим представником української історичної науки вважається **Михайло Грушевський** (1866–1934 рр.). Його змалку виховували в повазі до української мови, пісень, традицій. За порадою батька Михайло із захопленням вивчав наукові праці Миколи Костомарова, Михайла Максимовича й інших українських істориків.

За заповітом свого діда вступив до Київського університету Святого Володимира. Тут він навчався під керівництвом відомого історика Володимира Антоновича.

Після завершення навчання протягом багатьох років (з 1894 р. до 1914 р.) працював у Львові на посаді професора кафедри всесвітньої історії. Його також обра-

Михайло Грушевський
(фото 1901 р.)

ли головою Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Завдяки наполегливій праці, організаторським здібностям М. Грушевський зміг перетворити Наукове товариство на провідну наукову установу України, яка об'єднувала бібліотеки, музеї, збирала архівні матеріали, здійснювала освітню й дослідницьку діяльність.

Однак головною справою життя вченого було створення **«Історії України-Руси»** — 10-томного дослідження історії українських земель від давнини до другої половини XVII ст. Написанню цієї роботи він присвятив 38 років свого життя. Він обстоював ідею, що творцем історії є не окремі постаті, а народ; вважав незалежність природною метою національного розвитку.

3. НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО — ОДНА З ПЕРШИХ ІСТОРИКИНЬ

Поміркуймо!

Ви, напевно, помітили, що в навчальному тексті переважно йдеться про істориків-чоловіків. Поміркуйте (дізнайтеся), із чим пов'язана така особливість.

Однією з перших дослідниць історії була **Наталія Полонська-Василенко** (1884–1973 рр.). Народилася вона в родині історика, тому змалку цікавилася давниною.

Наталія
Полонська-
Василенко

Думки істориків

Це була так собі, перша спроба... дуже чітко відмежувати історію України від історії Росії чи Білорусі.

Роман Шупер, перекладач

Наталія відвоювала Південну Україну від Москви, яка привласнила її собі, найменувавши Новоросією.

Олександр Оглоблін, історик

Визначте на основі цитат, у чому полягала наукова заслуга Н. Полонської-Василенко.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Хто започаткував наукові дослідження історії України». Дайте відповіді на запитання.

Хто започаткував наукові дослідження історії України?

Коли жили і працювали перші українські вчені-історики/історикині?

Якими питаннями цікавилися українські історики/історикині?

Які ідеї залишили нащадкам перші вчені-історики/історикині?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Ви завершили роботу з мініпроектом «Лінія часу «Дослідники і дослідниці історії»». Перевірте, чи правильно зображено хронологічну послідовність дослідників історії України на малюнку.

Самійло
Величко

Михайло
Максимович

Геродот

Михайло
Грушевський

Нестор
Літописець

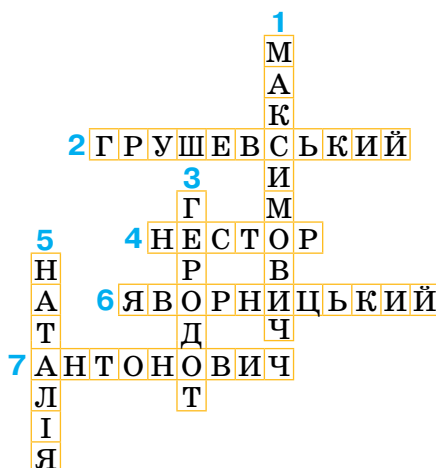
III. Мислю творчо

«Кросворд навпаки». Сформулюйте запитання до розгаданого кросворда. Зверніть увагу, що питання до кросворда мають бути лаконічними (короткими), зрозумілими і мати форму називного речення.

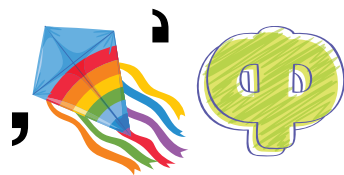
Приклад

По вертикалі:

5. Ім'я першої української жінки-історикині.

Пригадайте з уроків української літератури, яке значення має закодоване в ребусі поняття. Які ще усні форми передачі знань про минуле ви знаєте?

1. МІФИ В ЖИТТІ НАШИХ ПРЕДКІВ

На початку історії люди мали невеликий запас знань. Їм, як маленьким дітям, усе довкола було незнайомим і незрозумілим. Чому змінюються день і ніч? Звідки на небі взялися зірки? Як з'явилися люди? Ці та багато інших запитань виникали у найдавніших людей щодня.

Намагаючись пояснити для себе навколишній світ, люди розповідали історії про предмети, процеси, явища, події, що відбулися. Часто реальні події в цих розповідях змішувалися з вигаданими, явища природи набували людських рис, а люди наділялися надзвичайними здібностями. Ці оповіді дістали назву **міфи**. Міфи передавалися з покоління в покоління, сприймалися як правда, що не потребувала перевірки.

Досліджуючи давні міфи, вчені відтворюють сторінки життя людей у найдавніші часи. Тобто міфи належать до усних історичних джерел.

Варто запам'ятати!

Міф (від грец. — *розповідь*) — це розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і різних фантастичних істот.

Поміркуймо!

1. У книжках, фільмах, комп'ютерних іграх зустрічаються вислови «міфічні герої», «міфічна сила», «міфічні істоти», «міфічні предмети» тощо. Що, на вашу думку, вони можуть означати?
2. Які з наведених висловів можна використати, розповідаючи про давні міфи, а які — ні? Свою думку обґрунтуйте.

2 ЧИ ІСНУЮТЬ МІФИ У НАШ ЧАС

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом, визначте спільне й відмінне в міфах давнини й сучасних міфах. Результати дослідження запишіть до схеми.

ВІДМІННЕ

СПІЛЬНЕ

ВІДМІННЕ

Під час туристичних мандрівок вам, напевно, доводилося чути, як екскурсоводи прикрашають історію туристичних об'єктів цікавими легендами.

Виявляється, що міфи існують і в наш час. Сучасні міфи створюють шляхом додавання до реальної події, об'єкта чи постаті вигаданих деталей, властивостей. Іноді це відбувається ненавмисно, коли відсутні достатні докази для відображення достовірної історії.

Іноді міфи вигадують навмисно, щоб зацікавити певним об'єктом або сформувані стійке переконання щодо певних історичних подій, явищ, процесів, постатей.

Часом міфи сприймаються людьми як щира правда, «священна істина». Натомість вчені-історики закликають бути уважними і відрізняти історичні міфи від історичних фактів. Адже деякі міфи «романтизують» важкі криваві війни, інколи можуть бути образливими для певних спільнот. Міфи, які спотворюють історію, є шкідливими. Вони можуть використовуватися навіть для розв'язування війн.

Поміркуймо!

На основі слів сучасного українського історика Олександра Зінченка визначте, у чому полягає небезпека міфів для розуміння історії:

«... Міфи небезпечні: коли наше знання про минуле наповнене міфами, а не фактами, — ми втрачаємо розуміння природи історичних процесів. Причинно-наслідкові зв'язки розриваються тими міфами. І ми опиняємося в пастці спотвореного міфом бачення минулого».

Факт чи фейк?

1. Уважно розгляньте сучасні фото одного із привабливих туристичних об'єктів Львова. Визначте, у чому полягає міф «Львівської копальні кави». Поміркуйте, навіщо сучасні львів'яни створили цей міф.
2. Назвіть елементи зображень і відомі факти про каву, які дозволяють розвінчати міф «Львівської копальні кави».
3. Як ви вважаєте, чи варто розвінчувати подібні міфи? Обґрунтуйте свою думку.

Кав'ярня «Львівська копальня кави» (сучасні фото)

3. РОЗВІНЧУЄМО СУЧАСНІ ІСТОРИЧНІ МІФИ

Історія України завжди викликала жвавий інтерес у дослідників. З різних причин багато фактів нашого минулого замовчувалися або й навіть заборонялися політичними силами, що прагнули підкорити українців своїй владі. Тому одним із головних завдань сучасних істориків є дослідження «білих плям» української історії.

”

«Білими плямами» історії зазвичай називають недосліджені з різних причин історичні події, явища, процеси тощо.

Часто під час дослідження «білих плям» історії науковцям доводиться розвінчувати й досить популярні в суспільстві історичні міфи. Сучасні історики наполягають на тому, що навіть якщо міф підсилює значення тієї чи іншої історичної події, події чи явища, до нього треба ставитися критично.

Отже, пропонуємо проаналізувати один із популярних свого часу міфів — **міф про Михайла Грушевського як пер-**

шого президента незалежної України. Варто зазначити, що сліди цього міфу можна знайти навіть на сайтах наукових установ.

Факт чи фейк?

Чи був Михайло Грушевський президентом?

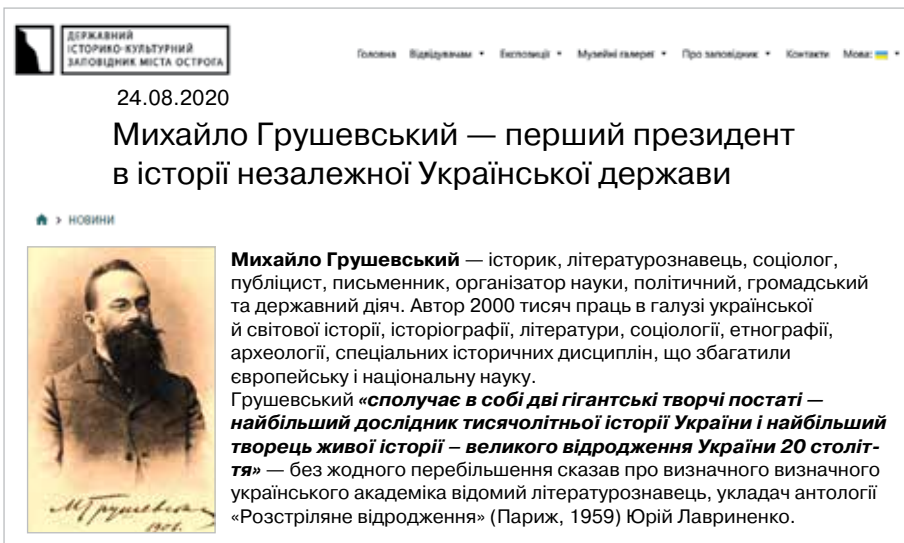
Коло інтересів Михайла Грушевського було широким. У юні роки Михайло Сергійович пробував себе як письменник. Відомо, що свого часу він надрукував оповідання «Бех-аль-Джугур» та «Бідна дівчина».

Протягом життя він написав близько двох тисяч праць з історії, соціології, літератури, етнографії, фольклору, історії розвитку української історичної науки.

Як справжній патріот України Михайло Грушевський брав активну участь у боротьбі за волю України в роки Української революції 1917–1921 рр.: був обраний головою Української Центральної Ради та виступив ініціатором створення Конституції Української Народної Республіки.

Існує версія, що в день прийняття Конституції 29 квітня 1918 р. Михайла Грушевського було обрано президентом Української Народної Республіки.

1. Об'єднайтеся в дослідницькі групи. Проведіть історичне розслідування: за допомогою рубрик «Думки істориків» і «Мовою документів» (с. 106) визначте, чи був насправді М. Грушевський обраний президентом України в 1918 р.
2. Доберіть у наданих авторами підручника джерелах (с. 106) докази, які спростовують міф про президентство М. Грушевського.

Скриншот сайту Державного історико-культурного заповідника м. Острог (<https://cutt.ly/MZmBYL7>)

Думки істориків

Спростування науковцями Українського інституту національної пам'яті

Архівні документи не підтверджують існування такої посади. Не згадано про неї і в Конституції УНР, ухваленій в останній день Центральної Ради. Невідомо жодного акта, який був би підписаний Грушевським як президентом УНР. Офіційно Михайло Грушевський від березня 1917-го до 29 квітня 1918 року обіймав посаду Голови Центральної Ради УНР.

Конституція Української Народної Республіки, прийнята 29 квітня 1918 року, проголосила Україну суверенною парламентською державою. Її верховним органом стали Всенародні Збори, а Головою обрано Михайла Грушевського.

Уперше згадки про Михайла Грушевського як президента з'явилися в українській діаспорі та набули значного поширення у тогочасних газетних публікаціях. Відомо, що і сам Грушевський послуговувався візиткою, де був напис французькою мовою «President du Parlement D'Ukraine» (президент парламенту України — нині Голова Верховної Ради України), а також пізніше підписувався «бувший президент Української Центральної Ради».

«Ні одна Конституція Української Революції, ні Центральної Ради, ні Трудового Конгресу не мають у собі такого інституту, ні такої назви. Іноді голову Центральної Ради Михайла Грушевського звали президентом, але ця назва була не офіційна», — зазначав Володимир Винниченко.

Джерело: <https://uinp.gov.ua>

Мовою документів

Конституція Української Народної Республіки 1918 р. (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)

III. Органи влади Української Народної Республіки

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом.

23. Верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують органи виконавчої і судової влади УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим органом судовим єсть Генеральний Суд УНР.

26. Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність...

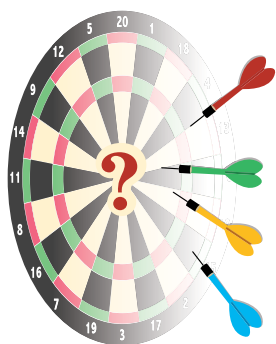
Джерело: <https://cutt.ly/HOjFPj>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Міфи в історії» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

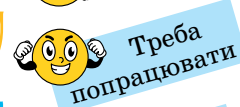
Що зумовлювало появу міфів у давнину?

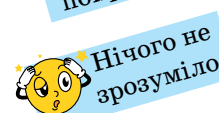
Чому виникають сучасні історичні міфи?

Як перевірити достовірність історичної інформації?

Чому важливо критично ставитися до історичних міфів?

II. Обговоріть у групі

Як ви розумієте вислів «Міфи — це куряча сліпота на дорозі історії»? Що означає «розвінчати міф»? Що для цього потрібно зробити?

III. Мислю творчо

Розвінчуємо міфи. Розгляньте скриншот допису в мережі «Фейсбук», у якому поширюється сучасний міф про українську мову. Проведіть власне дослідження за допомогою інтернет-ресурсів:

1. З'ясуйте, у чому суть міфу про українську мову, поширеного на ресурсі.
2. Визначте, коли і за яких обставин виник цей міф.
3. З'ясуйте, хто з діячів був причетний до формування міфу.
4. Якими доказами спростовується міф про українську мову?

Висловіть власну позицію, чи варто руйнувати подібні міфи. Свою думку обґрунтуйте.

Університет третього віку, м.Дніпро

5 червня 2020 р. · 🌐

...

ЧИ ЗНАЛИ ВИ ЦЕ ПРО УКРАЇНУ?

НЕЙМОВІРНО ЦІКАВИ ФАКТИ, ПРО ЯКІ МАЙЖЕ НІХТО НЕ ЗНАЄ 🇺🇦

2. В 1934 році в Парижі на конкурсі краси мов українська мова зайняла третє місце після французької та перської за такими критеріями, як фонетика, лексика, фразеологія, структура речень. Мелодійність же української визнана другою найгарнішою серед мов світу, після італійської.

§ 19

Історична пам'ять. Формування історичної пам'яті. Культура пам'яті

Ви знаєте, що історики дізнаються про минуле з різних історичних джерел. Наведіть приклади історичних джерел різних видів. У чому полягає особливість усних історичних джерел?

1. УСНА ІСТОРІЯ

Чимало цікавих відомостей можна отримати і з усних історичних джерел. До них належать міфи, народні пісні, думи, перекази, легенди, спогади тощо. Вони доповнюють наукові дослідження цікавими, а іноді несподіваними деталями.

Особливу цінність для істориків мають *спогади людей, які пережили певні історичні події, були їх свідками або учасниками*. Завдяки їхнім свідченням ми можемо дізнатися про перебіг багатьох подій, зокрема:

- про події Другої світової війни, про сучасну російсько-українську війну;
- про боротьбу за незалежність України;
- про відстоювання прав людини, участь у політичній боротьбі;
- про повсякденне життя, про будні чоловіків, жінок, дітей у місті та в селі в різні роки;
- про дитячі ігри та іграшки, про спосіб навчання дітей у різні часи;
- про сучасне життя різних релігійних громад, національних спільнот тощо.

Такі відомості дослідники можуть отримати через **інтерв'ю**.

Варто запам'ятати!

Інтерв'ю — бесіда дослідника або кореспондента з людиною на певну тему за чітким планом. Інтерв'ю обов'язково фіксується, записується в різний спосіб.

Історичні подробиці

Десятиліття тому спогади людей записували на папері, потім — за допомогою диктофонів. Зараз здебільшого використовується відеозапис інтерв'ю.

Свідчення про певні події, інтерв'ю записуються та вивчаються дослідниками **усної історії**. Збережені інтерв'ю стають історичними документами, доступними для дослідження.

Варто запам'ятати!

Усна історія — спосіб дослідження минулого через запис і вивчення спогадів його свідків.

Під час досліджень Інституту «Ткума» науковці записують спогади про різні історичні події — Голодомор, Голокост і Другу світову війну. Під час експедиції 2021 р. по Одеській області вдалося записати відеоінтерв'ю з людьми віком 85 років, 99 і навіть 103 роки.

Як ви думаєте, люди якого віку можуть свідчити про події Другої світової війни як їх свідки?

Діємо: практичні завдання

Підготуйте запитання та візьміть інтерв'ю у своїх старших рідних і близьких про те, як вони жили, як вчилися, у які ігри грали у своєму дитинстві. Занотуйте відповіді в зошиті або зробіть відеозапис інтерв'ю за допомогою смартфона. За матеріалами інтерв'ю підготуйте презентацію «Життя, навчання та ігри дітей у ... роки».

Перевірте, як ви зрозуміли, що таке усна історія — виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/yPtmquh>

2. ЩО ТАКЕ ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

Наші старші рідні та близькі, бабусі та дідусі пам'ятають багато подій із свого життя. Їхнє, як і ваше, минуле становить спільну родинну історію. А історія кожної української родини є частинкою історії України.

Поступово на основі знань і уявлень представників спільноти про минуле формується спільна **історична пам'ять**.

Варто запам'ятати!

Історична пам'ять — уявлення певної спільноти про свою історію та взаємини з іншими спільнотами.

Історична пам'ять українців включає народні уявлення про боротьбу за національне визволення, за побудову незалежної держави та героїв цієї боротьби, усвідомлення цінності української мови, культури та традицій.

Проте *про постаті в історії, про історичні події різні люди згадують по-різному, по-різному ставляться до деяких із них*. Ми бачимо, що у різних спільнот є різна історична пам'ять. Вона багато в чому залежить від того, кого вважають «своїм» або «чужим». При цьому «свої» герої можуть ідеалізуватися, набувати міфологічних рис досконалості та кращих людських чеснот. Натомість уявлення про їхніх супротивників, «чужих» є негативним. Тому не дивно, що *інколи герой одного народу в історичній пам'яті іншого є анти-героєм чи навіть злочинцем*. Пошук «історичної правди» не має сенсу, адже різні спільноти мають різне уявлення про «історичну правду».

Відмінності в уявленнях спільнот про минуле зумовлені особливостями життя і розвитку суспільства.

3. КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ

Різна історична пам'ять спільнот не означає, що у них немає спільного. Українці та інші народи усвідомлюють цінності людського життя, людських прав і свобод, важливість прагнення справедливості. Такі *цінності* є основою історичної пам'яті європейської спільноти, що формується. Ми прагнемо стати повноправними членами європейської сім'ї народів. І тому *маємо формувати таку культуру пам'яті, яка базується на взаєморозумінні та взаємоповазі з іншими спільнотами*.

Варто запам'ятати!

Культура пам'яті — сформоване в суспільстві ставлення до історії свого народу, традиції вшанування героїв, розуміння історичних процесів. Культура пам'яті виражається і в переконаннях, і в певних ритуалах, пов'язаних із вшануванням історичних постатей і відзначенням історичних подій.

Ми маємо пам'ятати, що в історії кожного народу були трагічні сторінки. Так, вірменський народ пережив геноцид (масові вбивства) у 1915 р.; український народ — Голодомор 1932–1933 рр.; євреї були жертвами Голокосту — масових вбивств нацистами в період Другої світової війни; тоді ж

нацисти знищували ромів; кримські татари та інші спільноти Криму зазнали радянської депортації (насильницького виселення з багатьма жертвами) у 1944-му році. Ми маємо співчувати усім, бо *чужого болю не буває*.

Поміркуймо!

Метою Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» у м. Дніпро є поширення знань про Голокост. Водночас тут створені експозиції, присвячені вірменській трагедії, Голодомору, знищенню ромів, депортації кримських татар, іншим людським трагедіям.

Як ви думаєте, чим зумовлений такий погляд на історію?

Навіть при згадці про найтрагічніші сторінки національної історії, зокрема про Голодомор, *треба говорити не тільки про знищення, а й про опір та рятування людських життів*.

Ми маємо пишатися досягненнями й перемогами свого народу, а також шанувати видатних представників інших народів та їхні здобутки.

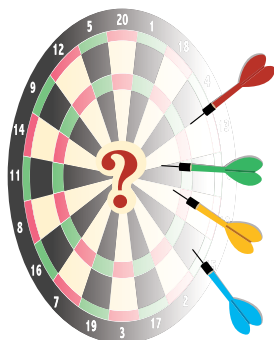
Треба прагнути до розуміння «інших» і бути толерантними в своїх оцінках. Для цього ми маємо любити свій народ, поважати свою культуру та бути відкритими до пізнання історії та традицій інших народів і релігій.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історична пам'ять» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Що означають поняття «усна історія», «історична пам'ять»?

Прекрасно

Чому історична пам'ять спільнот відрізняється?

Добре

Чим відрізняється історична пам'ять від наукових знань історії?

Треба попрацювати

На яких цінностях має базуватися культура пам'яті?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у творчі групи. Уявіть, що ви берете інтерв'ю в учасника/учасниці подій проголошення незалежності України, сучасної російсько-української війни або олімпійського чемпіона/чемпіонки. Як ви маєте підготуватися до зустрічі? Про що хотіли б дізнатися у співрозмовника/співрозмовниці? Працюючи в групі, складіть запитання для інтерв'ю.

III. Мислю творчо

- Відвідайте офіційний сайт Українського інституту національної пам'яті. Дізнайтеся, якими питаннями займається ця державна установа. Підготуйте віртуальну екскурсію сайтом УІНП, представте її в класі.

<https://uinp.gov.ua>

- Складіть запитання до матеріалу уроку. Скористайтесь хмаринкою-підказкою. Запропонуйте друзям дати на них відповіді.
- Спробуйте пояснити слова М. Грушевського: **«Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ — нацією, країна — державою».**

§20

Історія України в пам'ятках і пам'ятниках. Пам'ятники рідного краю

Поміркуйте, які історичні пам'ятки в Україні ви запропонували би відвідати мандрівникам і туристам.

1. ІСТОРІЯ ДОВКОЛА НАС

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і виконайте завдання:

1. Дізнайтеся з тексту, які види пам'ятників розрізняють.
2. Визначте, до якого виду належить кожен із пам'ятників, зображених на с. 115–116.

Україна — одна з найкрасивіших країн світу. Мандруючи, ви, напевно, звертали увагу на різноманітні пам'ятники на вулицях міст і сіл, стародавні будівлі. Буває, що цілі квартали міста збереглися від давнини до нашого часу. У музеях ми із цікавістю розглядаємо предмети побуту, давні документи, археологічні скарби нашої землі. Пам'ятники та інші витвори мистецтва, а також речі з минулого належать до пам'яток культури.

Пам'ятники різняться за видами. Якщо митець хоче увіковічити в пам'ятнику певні історичні події чи багатьох людей, він створює **скульптурну групу**. На честь переможних воєнних походів правителі й полководці наказували будувати пишно оздоблені **тріумфальні арки, колони**. Для вшанування пам'яті видатних діячів/діячок споруджують **статуї** (постать у повний зріст) чи **бюсти** (погруддя). Якщо видатна особа народилася і певний час жила і працювала в населеному пункті, тоді на будинку встановлюють **меморіальну дошку** з короткою інформацією про неї.

На вулицях наших міст і сіл ми можемо бачити **обеліски**, присвячені загиблим у Другій світовій війні. Також велику кількість пам'ятників встановлено на честь борців за волю України: воїнів українських армій, видатних письменни-

ків/письменниць. У багатьох містах і селах споруджують пам'ятні знаки для вшанування людей, що померли під час Голодомору в Україні 1932–1933 рр.

Із часом пам'ятники також перетворюються на пам'ятки історії. Їх виготовляють з певних матеріалів, оздоблюють відповідно до естетичних уявлень свого часу. Вони несуть певну інформацію про події, яким присвячені. Тобто є надбанням культури народу, а отже, можуть належати до історичних пам'яток.

У нашій державі збереженню пам'яток історії та культури приділяють значну увагу. Відповідно до **Закону України «Про охорону культурної спадщини»** цінні пам'ятки історії вносять до Державного реєстру нерухомих пам'яток. Загалом в Україні під охороною перебуває близько 130 тис. пам'яток. І цей список постійно оновлюється. Є в нашій країні також пам'ятки, які вважаються надбанням усього людства. Вони внесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Пам'ятник митрополиту
Андрею Шептицькому
(м. Львів)

Пам'ятник «Скорботна матір»
(м. Генічеськ,
Херсонська область)

Пам'ятник Івану Франку
(м. Винники, Львівська область)

Тріумфальна арка
(м. Париж)

РОЗДІЛ 3

Меморіальна дошка на честь
Павла Чубинського
(с. Мліїв, Черкаська область)

Монумент незалежності
(м. Гусятин,
Тернопільська область)

Пам'ятник
Проні Прокопівні
й Свириду
Голохвастову (м. Київ)

Варто запам'ятати!

Пам'ятник — споруда для вшанування пам'яті про людей і події.

Пам'ятки історії — визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям і діяльністю відомих осіб, культурою і побутом народів.

Поміркуймо!

Чому потрібно оберігати пам'ятки історії? Уявіть себе укладачем списку пам'яток історії світу та України, які потрібно охороняти. Складіть перелік ознак, за якими ви будете відбирати пам'ятки до охоронного списку. Поміркуйте, який ви можете зробити внесок у збереження культурної спадщини нашого народу.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які об'єкти в Україні належать до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Для виконання завдання можна скористатися віртуальною гугл-картою.

<https://cutt.ly/6Oj4DRQ>

Гугл-карта об'єктів ЮНЕСКО в Україні

2. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ

Діємо: практичні завдання

Виконайте мінідослідження «Пам'ятки історії мого рідного міста (села)»: оберіть пам'ятку історії чи пам'ятник, що є у вашому населеному пункті, та дослідіть її/його за поданим нижче планом. Представте результат своєї роботи у класі в довільній формі (розповідь, презентація тощо).

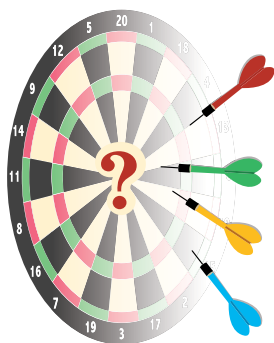
Як дослідити історичну пам'ятку

1. Що це за пам'ятка? До якої групи вона належить?
2. Де вона розташована?
3. Коли було створено пам'ятку? (Вкажіть століття або точну дату, якщо її можна встановити).
4. Яким подіям у минулому чи історичним діям присвячена пам'ятка? Що вона засвідчує?
5. Хто створив пам'ятку? (Ім'я архітектора, художника, скульптора, інженера).
6. Які елементи пам'ятки дають змогу отримати інформацію про минуле?
7. Історію і культуру якого народу чи народів відображає пам'ятка?
8. Яку інформацію про історію українського народу (або інших народів) можна довідатися за допомогою пам'ятки?
9. Яких заходів вживають громадськість і держава для збереження пам'ятки?

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історія України в пам'ятках і пам'ятниках. Пам'ятники рідного краю». Дайте відповіді на запитання.

Чим відрізняються історичні пам'ятники і пам'ятки?

Прекрасно

Чому важливо охороняти пам'ятки і споруджувати пам'ятники?

Добре

Які бувають види пам'ятників?

Треба попрацювати

Які пам'ятки і пам'ятники є у вашому місті/селі?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Що спільного й відмінного між історичними пам'ятками та пам'ятниками? Коли пам'ятник стає пам'яткою історії?
2. Подискутуйте у класі щодо питання: чи припустимо руйнувати пам'ятники?

III. Мислю творчо

1. Уявіть, що ви працюєте в туристичній агенції. Вам поставили завдання розробити туристичний маршрут «Історичні пам'ятки ЮНЕСКО в Україні». Підготуйте для представлення в класі рекламний постер про пам'ятки вашого маршруту.
Постер має містити таку інформацію: **а)** зображення пам'ятки; **б)** де розташована пам'ятка; **в)** коли її було створено; **г)** хто автор/авторка пам'ятки (якщо це відомо); **д)** яку інформацію про минуле вона «розповідає»; **е)** міфи і легенди, пов'язані з пам'яткою (якщо вони є).
2. Спробуйте зробити свій внесок у популяризацію історичних і пам'ятних місць вашого населеного пункту: нанесіть ці об'єкти на гугл-карту вашого міста чи села. Тоді багато людей зможуть дізнатися про визначні місця вашої малої батьківщини за допомогою мобільних пристроїв.

Інструкція до роботи
з гугл-картою
<https://cutt.ly/fL8q5ku>

§ 21

Урок узагальнення «Історична наука та історична пам'ять»

1. ЛОГІЧНІ ПАРИ

Утворіть логічні пари: доберіть до текстових карток відповідні зображення. Свій вибір обґрунтуйте.

Усна історія

Культура пам'яті

Історична пам'ять

Мамо,
розкажи, якими іграшками
ви гралися в дитинстві.

У наш час...

2. ЗАКODOBАНИЙ ЛИСТ

Ми отримали закодованого листа, у якому всі імена, назви та числа переплуталися. Розгадайте анаграми і ребуси — встановіть закодовані імена дослідників історії України та ключові слова і дати, пов'язані з ними. Утворіть логічні пари.

А

1

ТДГОРЕО

Б

3

ЯРКИОЙЦИЬНВ

2

КЕЧОВИЛ

В

4=0

Г

2018-905=

4

ЕСОНТР

3. ІСТОРИКИ ДИСКУТУЮТЬ

Уявіть, що ви стали свідками дискусії відомих істориків щодо головних завдань дослідників минулого. Ознайомтеся з думками видатних осіб і дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

1. Продовжте висловлювання Л. фон Ранке про завдання справжнього вченого-історика.

2. Чий підхід дозволяє написати більш достовірну історію? Чому?

3. Чи зазнали змін, на вашу думку, уявлення про завдання істориків у наш час?

Перед тим,
як описувати
минуле,
учений-історик
повинен ...

Головне — ретельно
записати все,
що мені переповіли
про ці події.

4. ГОСТИНИ У КВІНТИЛІАНА

1. Підготуйте промову для виступу перед класом на тему: «Історичні міфи: користь і шкода».

Скористайтесь порадою античного вченого й оратора Марка Фабія Квінтіліана. Своїм учням він радив, будуючи висловлювання, намагатися відповісти на запитання: **Хто? Що? Де? Коли? Чим? Як? Чому?**

2. Виголосіть промову в класі. Під час виступу звертайте увагу на стиль промови, емоції, свою позу (*як ви будете стояти*).

5. ЧОГО МИ НАВЧИЛИСЯ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділу за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

<https://forms.gle/7din5ENhVkv1qw6A> або скористайтесь смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

Розділ 4

Розвиток людства
упродовж історії

§ 22

Поява і розселення людини на Землі

Пригадайте за допомогою схеми на с. 63, на які періоди поділяється історія людства.

1. ПОЯВА ПРЕДКІВ ЛЮДИНИ

Читаємо й розуміємо

Від появи людини минули мільйони років. За цей час життя людини неможливо змінилося. Ви зможете в цьому переконатися, здійснивши мандрівку в історичному часі, під час якої будете навчатися складати мапу думок. Перша зупинка нашої мандрівки — «Первісна доба».

Опрацюйте навчальний текст параграфа 22 і виконайте завдання:

1. Об'єднайтеся в дослідницькі групи для роботи з матеріалами параграфа.
2. Складіть за інструкцією (с. 122) мапу думок «Первісна доба».

Приклад мапи думок «Історична епоха»

Як створити мапу думок

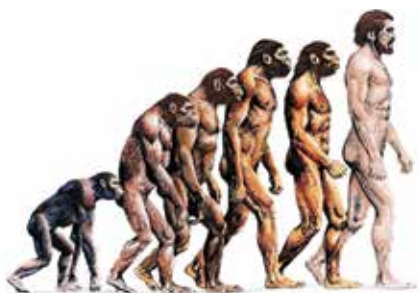
1. Підготуйте матеріали для виготовлення мапи думок: аркуші паперу, маркери або інтернет-ресурси, наприклад <https://coggle.it> або інші відомі вам сервіси.
2. Назву теми напишіть в центрі вашої мапи.
3. Визначте підтеми — головні частини теми дослідження, та зобразіть їх у вигляді основних гілок, що відходять від головної теми.
4. Визначені під час роботи елементи підтем приєднайте у вигляді дрібніших гілочок до основних гілок вашої мапи думок.
5. Проілюструйте мапу думок тематичними малюнками.

Мапа думок
онлайн

Епоха первісного суспільства — найдовша в історії людства. Один з найдавніших пращурів людини — *Homo habilis* («гомо габіліс», що означає «людина вміла») — з'явився в Східній Африці. Походження людини, як і виникнення життя на нашій планеті, овіяне таємницею. Досліджуючи історію появи людини, вчені дотримуються еволюційної теорії Чарльза Дарвіна. За нею всі люди походять від спільного предка, що свого часу виокремився з тваринного світу.

У колективній праці (полювання, рибальство, облаштування житла, опанування вогню), у процесі спілкування в людини поступово вироблялося **мовлення**. Усе необхідне для життя тодішні люди виготовляли з природних матеріалів: каменю, дерева, кістки, шкіри. Під час полювання, збиральництва та вирішення інших завдань, як-то виготовлення гострої палиці-спику чи вичинення шкіри для накидки — **розвивався мозок людини**.

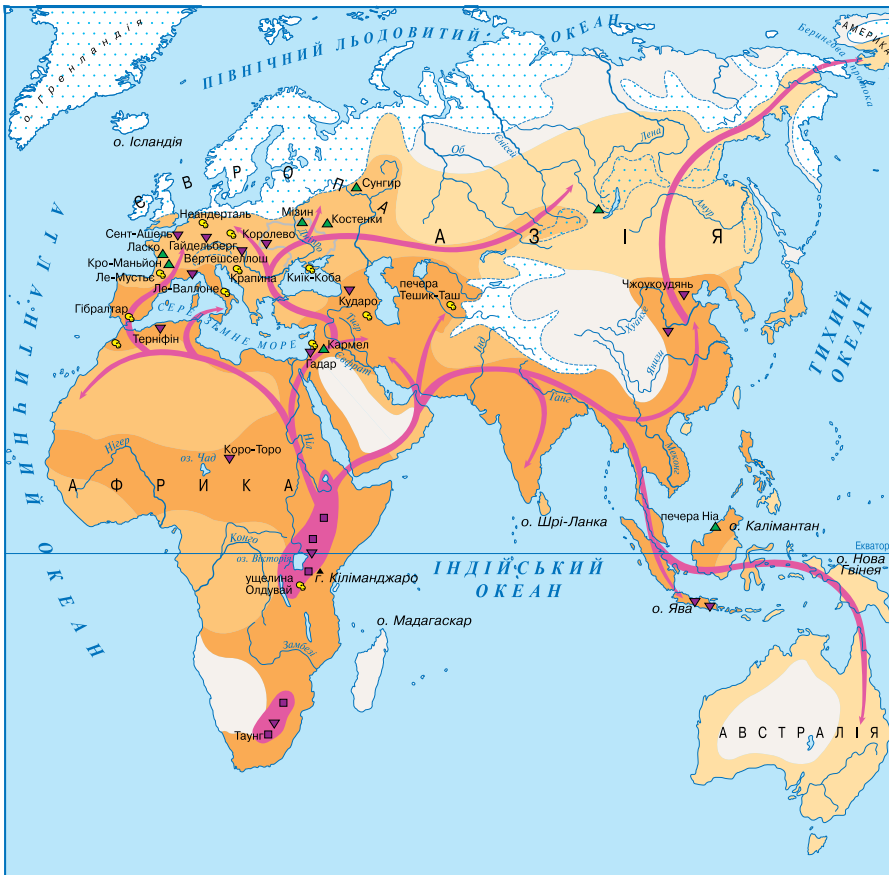
Еволюційний розвиток людини від людиноподібних мавп до сучасного виду (за теорією Ч. Дарвіна)

Діємо: практичні завдання

1. Уважно розгляньте карту. На якому континенті з'явилися ймовірні осередки перших людей? Коли це відбулося? На вашу думку, які чинники впливали на появу людей у цих регіонах?
2. Покажіть на карті напрямки розселення давньої людини.
3. За допомогою легенди карти укладіть хронологічну послідовність розвитку людини: «людина вміла», неандерталець, «людина розумна».

ПОЯВА І РОЗСЕЛЕННЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ НА ЗЕМЛІ

■ Ймовірні осередки появи перших людей на Землі (2,6 млн років тому)

— Шляхи розселення давньої людини

Заселення Землі давньою людиною:

- 1,5 млн років тому
- 50 тис. років тому
- 10 тис. років тому

○ Райони, вкриті останнім зледенінням (близько 20 тис. років тому)

■ Таунг

○ О. Ява

○ Неандерталь

△ Кро-Маньйон

Знахідки слідів життя:

австралопітеків і людей умілих, 2,6–1,5 млн років тому

архантропів, або людей прямоходячих (пітекантропи, синантропи, гайдельберзькі люди), 1,5 млн – 150 тис. років тому

палеоантропів (неандертальці), 150–35 тис. років тому

неоантропів, або людей розумних (кроманьйонці), 35–10 тис. років тому

1400 км

2. ПОЯВА ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Первісна людина на території України з'явилась майже 1 млн років тому. Залишки діяльності найдавніших первісних людей на території України були знайдені на одній із гір, над річкою Тисою біля **с. Королево** Виноградівського району на Закарпатті. Знахідки в Королевому — найдавніші свідчення про життя та побут первісних людей не тільки в Україні, а й у всій Східній Європі.

Діємо: практичні завдання

1. За допомогою карти на с. 123 визначте, з якого району світу прийшли люди на територію України.
2. Зіставте легенди карт на с. 123 і с. 124 та визначте, які види давніх людей жили на різних стоянках, знайдених в Україні.
3. Уважно розгляньте карту, знайдіть і покажіть стоянки первісних людей на території нашої держави.
4. За допомогою інтернет-ресурсів створіть фотогалерею «Пам'ятки первісної доби на теренах України». До галереї включіть фото артефактів первісної доби, знайдених на стоянках.

РОЗСЕЛЕННЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

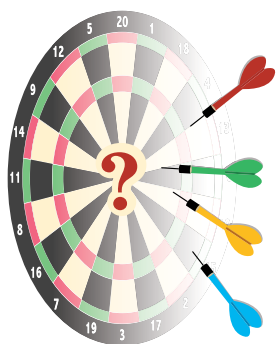

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання: оцініть свої успіхи в опануванні теми «Поява і розселення людини на Землі» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Коли і де з'явилися первісні люди на Землі?

Прекрасно

Що вирізняло первісних людей з-поміж інших істот на Землі?

Добре

Які пам'ятки первісних людей збереглися на теренах України?

Треба попрацювати

За допомогою яких історичних джерел вчені дізнаються про життя первісних людей?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Як ви думаєте, чи відрізняються стоянки первісних людей на території України та в інших місцях, наприклад, в Азії чи Африці?
2. Уявіть себе дослідниками історичних джерел: доберіть в інтернеті зображення історичних джерел, за допомогою яких можна розповісти про життя первісних людей. Поясніть призначення кожного із знайдених вами джерел у житті наших предків.

III. Мислю творчо

З якою метою, на вашу думку, на сучасних українських грошах зображують події далекого минулого нашої країни?

Браслет із бивня мамонта з Мізинської стоянки

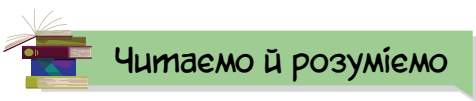
Монета номіналом 20 гривень «Палеоліт»

§ 23 Що пам'ятає древній Сфінкс

Пригадайте, який період історії людства виокремлюють у первісну добу. Поясніть значення слів історичної хмаринки «Первісність».

1. СТАРОДАВНЯ ДОБА В ІСТОРІЇ ЛЮДСЬТВА

Наша мандрівка історичними епохами розвитку людства триває. Ми будемо продовжувати вчитися складати мапу думок. Наступна зупинка нашої подорожі в часі — доба Стародавнього світу.

Опрацюйте текст параграфа 23 і виконайте завдання:

1. Підготуйте матеріали для виготовлення мапи думок (за прикладом на с. 121–122).
2. Об'єднайтеся в дослідницькі групи.
3. Запишіть до мапи думок нові відкриття і досягнення людства за доби Стародавнього світу.
4. Проілюструйте мапу думок тематичними малюнками.

Важко знайти людину, яка не знала б про єгипетські піраміди і Сфінкса. Як люди ще в середині III тис. до н. е. змогли побудувати такі велетенські споруди та ще й правильної форми? Зрозуміло, що для виконання такої роботи людям потрібні були серйозні наукові знання, потужні знаряддя і, головне, згуртованість та організованість.

Протягом III тис. до н. е. — V ст. н. е. людство зробило важливий крок у розвитку. Поступово **удосконалювалися знання про праці**. Люди навчилися виготовляти залізо, управляти такими природними явищами, як розливи річок. Спеціальні системи для поливу земельних угідь давали змогу отримувати кращі врожаї. Потреба в записуванні інформації сприяла винайденню **писемності**, спостереження ж за навколишнім світом — розвитку **наукових знань**. Писемні історичні джерела тих часів дозволяють ученим детальніше відтворити картину життя людства.

Оскільки людей ставало більше, виникла потреба у створенні системи упорядкування відносин між ними. У суспільстві виокремилися люди, які керували іншими. Так **виникли найдавніші держави**: Єгипетське царство, міста-держави в Межиріччі та Індії, Давній Греції та інших куточках світу. Величною державою Стародавнього світу вважається Римська імперія.

Під час розвитку людських спільнот виробилися певні правила співжиття членів суспільства. Спочатку вони існували в усній формі. Згодом їх почали записувати — так виникли закони, які були обов'язковими для всіх членів суспільства.

У ті часи **люди були надзвичайно релігійними** — вірили в те, що світом правлять боги. Імена богів у всіх народів були різними, але в уяві людей вони мали схожі риси. Богів шанували. Влаштовували на їхню честь свята. Одним із таких свят були Олімпійські ігри Давньої Греції, започатковані 776 р. до н. е. на честь бога Зевса. Як ви знаєте, у наш час Олімпійські ігри є великим міжнародним спортивним святом.

За доби Стародавнього світу **сформувалися релігії** — юдаїзм, буддизм і християнство. Рівень розвитку тодішніх суспільств дозволяв здійснювати **будівництво величних пам'яток культури**: храмів, палаців, статуй богів тощо. Чимало пам'яток тих часів, як-от: єгипетські піраміди Великий китайський мур, афінський акрополь, священна книга — Біблія, архітектурні пам'ятки Рима збереглися до наших днів. Про деякі величні пам'ятки — наприклад, Сім чудес світу — ми знаємо з легенд і свідчень сучасників.

І в давнину люди приділяли багато уваги навчанню дітей. У заснованих у стародавніх Єгипті та Греції перших **школах** головними науками були письмо, читання, лічба. Привчали дітей і до праці. Виховували в покорі старшим членам родини і суспільства.

Великі піраміди і Сфінкс — єдине із чудес давнини, що збереглося до наших днів

Завершилася епоха Стародавнього світу в 476 р., коли припинила існування Західна Римська імперія.

2. ЯКІ НАРОДИ ЖИЛИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ЗА ДОБИ АНТИЧНОСТІ

Варто запам'ятати!

Античність — це сукупність надбань стародавніх греків і римлян, яка стала основою європейської культури.

Кімерійці
(розпис на давній вазі,
VI ст. до н. е.)

На теренах України за стародавньої доби проживали різні народи. У I тис. до н. е. населення продовжувало займатися землеробством і скотарством. А в степах Північного Причорномор'я протягом IX ст. до н. е. — III ст. н. е. по черзі панували войовничі народи — **кімерійці**, **скіфи**, **сармати**.

Мовою документів

Кімерійці — це перший народ, достовірну назву якого ми знаємо завдяки згадкам у писемних джерелах того часу. Перша писемна згадка про них зустрічається в поемі «Іліада» давньогрецького автора Гомера.

Гомер про кімерійців

Зевс, до ахейців наблизивши Гектора з військом троянців,
При кораблях їх лишив, щоб трудились вони ненастанно
В ратному ділі; а сам одвернув яснозорії очі
В даль, озираючи землю фракіян, тих вершників бистрих,
Мідян, бійців рукопашних, славлених кобилодойців [кімерійців]
Молокоїдів [кімерійців] убогих, над всіх на землі справедливих.

Іліада, XIII, 1–6

Визначте, як Гомер називав кімерійців. Чому він дав саме такі характеристики цьому народові? На основі малюнка й опису Гомера складіть коротку оповідку про кімерійців.

У південних степах досі збереглися кургани — поховання знатних скіфів. Археологи під час розкопок знайшли предмети побуту скіфів, зброю, ювелірні прикраси. Однією з найвідоміших пам'яток скіфів є **золота пектораль** — нагрудна прикраса скіфського вождя, знайдена археологом Борисом Мозолевським у кургані Товста Могила. А з племенами сарматів пов'язують появу легенд про войовничих жінок-амазонок.

Золота скіфська пектораль — нагрудна прикраса (IV ст. до н. е., курган Товста Могила, Дніпропетровська область)

Монета скіфського царя Атея (IV ст. до н. е.)

Відео «Як Б. Мозолевський знайшов скіфську пектораль» (тривалість 04 хв 38 с) <https://cutt.ly/PXPKZNB>

1. Перегляньте відео і складіть запитання до нього, що дозволять дізнатися, як ваші однокласники/одно-класниці зрозуміли його зміст.
2. Чим інформація відео була для вас корисною?

Сусідами цих народів були стародавні греки, які в пошуках нових земель припливли з Греції на узбережжя Чорного моря і заснували свої поселення-колонії. Протягом VII ст. до н. е. — IV ст. н. е. **грецькі міста Херсонес, Пантікапей, Ольвія, Тіра** та інші були осередками розвиненої культури і центрами торгівлі.

Наприкінці доби Античності на історичну сцену вийшли наші предки **слов'яни**. У I ст. н. е. писемні джерела називали їх венедами.

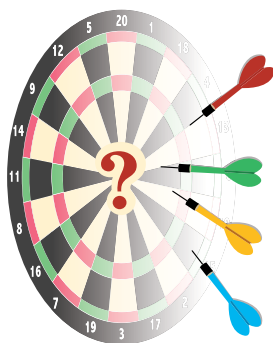

Руїни Херсонеса поблизу м. Севастополь у Криму (фото початку XXI ст.)

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Що пам'ятає древній Сфінкс» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Чим відрізнялося життя людей
Античності від первісних часів?

Прекрасно

Які пам'ятки стародавнього
світу збереглися до наших днів?

Добре

Які народи жили на теренах
України за доби Античності?

Треба
попрацювати

Чи навчилися ви складати
мапу думок за текстом?

Нічого не
зрозуміло

- Позначте на лінії часу періоди проживання на теренах України згаданих у тексті параграфа народів.
- За допомогою додаткових джерел інформації з'ясуйте, які сучасні міста України є на місці грецьких міст Херсонеса, Пантікапея, Ольвії, Тіри. Позначте місце розташування давніх пам'яток на контурній карті.
- Виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/mPtEr4u>

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в групи і дослідіть зображені на с. 127–129 пам'ятки як історичне джерело (скористайтесь пам'яткою на с. 22).

III. Мислю творчо

- Підготуйте рекламний постер довільного формату віртуальної мандрівки «Сім чудес Стародавнього світу». Інформація постеру обов'язково має містити такі дані:
 - зображення пам'ятки;
 - де розташована пам'ятка;
 - коли і ким її було створено.
- Дізнайтеся з додаткових джерел, хто такий Герострат. Який вчинок він здійснив, щоб увійти в історію? Дайте оцінку діям Герострата. На вашу думку, як пояснити вислів «Геростратова слава»?

§ 24

Середні віки: «темні часи»
чи доба прогресу?

Пригадайте, які зміни відбулися в житті людства за доби Стародавнього світу. Складіть речення зі словами історичної хмаринки «Античність».

1. СЕРЕДНІ ВІКИ В ІСТОРІЇ
ЛЮДСТВА

Поміркуймо!

1. Як ви розумієте поняття «прогрес» і вислів «темні віки»?
2. Поміркуйте над темою уроку. Висловіть припущення, які дискусії тривають щодо характеристики Середніх віків.
3. Протягом уроку доберіть факти, що підтверджують ваші припущення.

Читаємо й розуміємо

Ми продовжуємо мандрівку історичними епохами розвитку людства. Під час подорожі ми будемо удосконалювати вміння складати **мапу думок**. Назва нашого нинішнього проєкту «Досягнення Середніх віків».

Опрацюйте навчальний текст параграфа 24 і виконайте такі завдання:

1. Підготуйте матеріали для виготовлення мапи думок (за прикладом на с. 121).
2. Об'єднайтеся в дослідницькі групи.
3. Запишіть до мапи думок «Відкриття і досягнення доби Середньовіччя у світі та Україні».
4. Проілюструйте мапу думок тематичними малюнками.

Увага! У тексті ми не робили жодних кольорових позначок. Особливості епохи Середніх віків вам потрібно визначити самостійно.

У деяких давніх містах України чи інших країн Європи ви могли звернути увагу на могутні старовинні замки, храми зі стрільчастими віконницями, почути легенди про суворих і відважних рицарів, могутніх королів. Ці пам'ятки залишилися нам у спадок від **епохи Середніх віків (або Середньовіччя)**.

В уяві багатьох доба Середньовіччя (**середина V ст. — рубіж XV–XVI ст.**) пов'язана з образами рицарів, які змагалися в бойовому мистецтві на рицарських турнірах. Із часом подвиги рицарів стали історією.

Важливе місце в житті суспільства за середніх віків посідала віра в Бога. Будівництво величних християнських храмів об'єднувало людей багатьох поколінь. А на Сході зародилася одна із світових релігій — іслам.

У Середні віки утворилися держави, що існують і в наш час: Англія, Франція, Іспанія, Польща, Чехія та ін. У європейських державах було закладено фундамент сучасної демократії: засновані парламенти, почало формуватися усвідомлення цінності прав людини.

Люди дедалі більше розуміли необхідність навчання — так виникли університети, у яких розвивалися освіта й наука. У середні віки в Європі з'явилася перша друкована книга. Про новини люди почали дізнаватися з газет.

Учені винайшли термометр і барометр, телескоп і мікроскоп. Було створено вчення про обертання планет навколо Сонця.

Саме з часів Середньовіччя люди користуються порцеляновим посудом, дзеркалами, виделками, милом, окулярами, гудзиками, механічними годинниками.

Пізнавально й цікаво

Від доби Середньовіччя беруть початок більшість сучасних міст Європи. У містах вирувало життя. Розвивалися ремесла і торгівля.

Середньовічне місто
(середньовічна мініатюра)

Відвідайте середньовічне європейське місто Берген. Висловіть судження, чи зручним було місто для проживання людей.

(відеорекоonstrukція, тривалість 04 хв 40 с)

<https://cutt.ly/sL8wy75>

2. КНЯЖА ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В епоху Середньовіччя на українських теренах протягом **IX–XIII ст.** існувала **Київська держава (княжа Русь-Україна)** із центром у Києві. Багатьом жителям нашої держави знайомі імена видатних князів і княгинь: мудрої **княгині Ольги**, хрестителя Русі **Володимира Великого**, його сина **Ярослава Мудрого**.

За доби Середньовіччя на українських теренах було створено неповторну та багату культуру. До наших днів багато стародавніх міст України прикрашають унікальні споруди — величні храми, могутні замки й фортеці, оповиті захопливими легендами.

Історичні подробиці

Символом Русі-України є одна з найкрасивіших архітектурних пам'яток нашої країни — Софійський собор. Він був не лише релігійним центром держави, а й важливим осередком культурного життя. При соборі діяла школа, тут розміщувалося легендарне зібрання книг — бібліотека Ярослава Мудрого. Також собор є важливим історичним джерелом для дослідження життя суспільства Київської держави.

Софійський собор у м. Київ

Фрески Софійського собору

1. Уважно розгляньте фотографії і поміркуйте: собор є пам'яткою чи пам'ятником історії.
2. На підставі ілюстрацій з'ясуйте, яку інформацію про добу Русі-України можна дізнатися з них як з історичних джерел.

Історію тих далеких часів ми можемо дізнатися з літературних пам'яток — літописів.

Як упорядковувалося суспільство, дізнаємося з тексту першого збірника законів — «Руської правди» Ярослава Мудрого. Родом із Середньовіччя назва національної валюти України — гривні. Саме тоді на монетах вперше почали карбувати тризуб.

Княжа Русь-Україна активно взаємодіяла з іншими державами. Зокрема, християнство, яке сповідує більшість українців, було прийняте в результаті тісних контактів з могутньою сусідкою Візантією. Київські князі, одружуючи своїх дітей з королівськими нащадками, породичалися з більшістю правителів Європи. Напевно, ви чули про доньку Ярослава Мудрого Анну, яка стала королевою Франції, а згодом була бабусею, прабабусею майже 30 європейських королів.

Спадкоємцем Русі-України стало **Королівство Руське**. В українському народі живе пам'ять про короля цієї держави, засновника міста Львова — Данила Галицького. Легенди про його корону й досі захоплюють багатьох шанувальників старовини.

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте колекцію марок і монет (с. 134–135) і визначте за допомогою текстової інформації на них та підписів час важливих історичних подій княжої доби. Можливо, вам доведеться застосувати знання з математики.
2. Уявно розташуйте ілюстрації в хронологічній послідовності.

Поштова марка України, випущена до 1025-річчя Хрещення Русі-України (2013 р.)

Пам'ятна монета на честь
1000-ліття початку князювання
Ярослава Мудрого (2019 р.)

Настільна медаль
«Король Данило Галицький»

Поштова марка
України
«750 років з часу
заснування Львова»
(2006 р.)

Факт чи фейк?

Королівська корона Данила Романовича — правителя Королівства Руського — стала легендою так само, як і її власник. Чи насправді існувала корона, чи це міф?

Перегляньте відео «Король Данило Галицький і його корона». Визначте, якої версії дотримуються автори фільму брати Капранови. Запишіть докази, які вони використовують для доведення своєї позиції.

Відео «Король
Данило Галицький
і його корона»
(тривалість 07 хв 49 с)
<https://cutt.ly/RL8wala>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Середні віки: «темні часи» чи доба прогресу?». Дайте відповіді на запитання.

Які особливості розвитку суспільства за доби Середніх віків?

Прекрасно

Які пам'ятки Середньовіччя збереглися до наших днів?

Добре

Чому IX–XIII ст. в історії України називають княжою добою?

Треба попрацювати

Які визначні події княжої доби в Україні ви можете назвати?

Нічого не зрозуміло

- 2.** За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся і позначте на лінії часу періоди правління князів/княгинь Русі-України та Королівства Руського.

II. Обговоріть у групі

- 1.** Обговоріть у класі роботу зі складання мапи думок за текстом параграфа. Зіставте нинішній досвід із досвідом попереднього уроку. Зробіть висновок, чи вдосконалили ви своє вміння працювати з малою думок.
- 2.** Подискутуйте у класі: «Середні віки: «темні часи» чи доба прогресу?».

III. Мислю творчо

Дослідіть зображену монету як джерело історичної інформації (скористайтесь пам'яткою на с. 22). Вивчіть біографію зображеної на монеті діячки і напишіть сенкан про роль цієї жінки в історії.

Пам'ятна монета
«Анна Ярославна»
(2014 р.)

§ 25

Новий час: відкриття Америки, революції, передові ідеї й не тільки

Поміркуйте, яке значення мають наукові відкриття для розвитку людства.

1. ВІДКРИТТЯ НОВОГО ЧАСУ

Читаємо й розуміємо

Під час сьогоднішньої подорожі історичними епохами розвитку людства ви дізнаєтесь про особливості доби Нового часу. Продовжуйте впорядковувати інформацію за допомогою мапи думок.

Опрацюйте навчальний матеріал параграфа 25 і виконайте такі завдання:

1. Підготуйте матеріали для виготовлення мапи думок (за прикладом на с. 121).
2. Об'єднайтеся в дослідницькі групи.
3. Запишіть до мапи думок нові відкриття і досягнення людства протягом періоду Нового часу.
4. Проілюструйте мапу думок тематичними малюнками.

Варто запам'ятати!

Новий час — період в історії людства (**кінець XV ст. — початок XX ст.**) — доба становлення сучасної європейської цивілізації.

Чи знаєте ви, коли людство дізналося про Америку й переконалося остаточно в тому, що Земля куляста? Це сталося за **доби Нового часу**. Завдяки технічним винаходам і сміливим мореплавцям історичний простір істотно розширився. Європейці досягли далеких берегів Америки, Австралії і навіть здійснили першу навколосвітню подорож!

Розширення контактів між людьми, доступ до нових земель сприяли розвиткові господарства. Поступово зростала кількість людей, які прагнули заробити більше грошей. Таких людей ми сьогодні називаємо **підприємцями**. Гроші почали відігравати важливу роль у житті суспільства. У зв'язку із цим у Європі відкрилися перші відомі нам **банки** — установи для здійснення операцій з грошима.

Поміркуймо!

Перші комерційні банки з метою досягнення прибутку видавали кредити (позики) підприємцям на розвиток своєї справи. Але в Європі (вперше в Італії) і на українських землях у XVI–XVII ст. з'явилися побожні банки. Головною метою їхньої діяльності проголошувалося не досягнення прибутку, а допомога бідним. Кошти банку формувалися з пожертв від приватних громадян, громад.

1. Яке значення в житті простих людей мали побожні банки?
2. У чому відмінність побожних банків від комерційних?
3. На вашу думку, чи могли побожні банки задовольняти потреби всіх, хто звертався до них?

Будівля вірменського побожного банку у Львові (сучасне фото)

Починаючи з останньої третини XVIII ст., величезну роль почали відігравати **машини**. Рушійною силою для винахідників різноманітних машин стало винайдення парового двигуна. На його основі на початку XIX ст. були сконструйовані перші паровози, пароплави. А далі — більше... Людина навчилася фіксувати на плівку миттєвості життя — винайдено фотографію, яка дає змогу побачити реальне життя людей, а не уявляти за переказами. Найперший кіноапарат сконструював у 1893 р. українець **Йосип Тимченко**. За рік до європейської сенсації — кіносеансів братів Люм'єр у Парижі, Й. Тимченко організовував показ фільмів в Одесі.

Завдяки наполегливості винахідників з'явився телефон, радіо, перші автомобілі. У 1903 р. стала реальністю мрія людини про політ у небо — **брати Райт** здійснили успішний політ на літаку. В українське небо перший літак здійснювався в 1910 р. у Києві на Сирецькому іподромі.

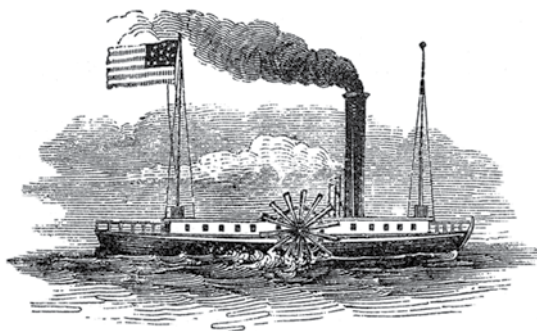

Діємо: практичні завдання

Паротяг (1829 р.) Джорджа Стефенсона — революційний транспортний засіб, завдяки якому стало можливим переміщати вантажі та людей швидше й без застосування мускульної сили тварин

Пароплав (1803 р.) Роберта Фултона — революційний транспортний засіб, яким почали переміщати вантажі й людей морем на великі відстані незалежно від погодних умов

1. Проаналізуйте представлені технічні винаходи Нового часу і поясніть наслідки їх застосування.
2. Дізнайтеся про інші винаходи цього періоду й доповніть інформацію про технічні досягнення Нової доби.
3. Як змінили повсякденне життя ці винаходи? Чи користуємося ми ними сьогодні?

2. СПРАВЖНЄ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВИ

Важливим досягненням періоду Нового часу стало поступове розуміння цінності кожної людини. Звісно, що повага до прав людини утвердилася не одразу. У Новому часі відбувалися *революції* — боротьба за зміни в устрої держав в інтересах суспільства (*про них ви дізнаєтесь у наступних класах*). Так поступово в боротьбі визрівало переконання, що *справжнім завданням держави є служіння громадянам*.

Мовою документів

З Конституції Пилипа Орлика (1710 р.)

Вдови-козачки й осиротілі діти козацькі, двори козацькі й жінки в час відсутності козаків, які перебувають у походах або на якійсь іншій військовій службі, щоб до всяких громадських повинностей не притягалися і сплатою податків не обтяжувалися — так погоджено і ухвалено.

З Декларації незалежності США (1776 р.)

Ми вважаємо за очевидні такі істини: всіх людей створено рівними й всі вони наділені від творця деякими невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода й прагнення щастя.

1. Уважно ознайомтеся з уривками з історичних джерел.
2. Чиї інтереси захищають ці законодавчі акти?
3. Чи актуальні ідеї цих документів сьогодні?
4. Чому в сучасному суспільстві утвердилося переконання про необхідність захисту прав людини?

3. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В НОВИЙ ЧАС

Протягом XV – на початку XX ст. українські землі переважно входили до складу інших держав. Наміри сусідів завладіти українськими землями призводили до численних воєнних походів, велелюдних битв. Українці прагнули відстояти свою волю і права.

Осередком козацької вольниці була **Запорозька Січ** — козацька держава, у якій управління будувалося на засадах рівності всіх членів товариства. Сміливці козаки не лише виступали на захист прав і вольностей українського народу, а й своїм бойовим мистецтвом впливали на розвиток сусідніх держав.

Діємо: практичні завдання

Дізнайтеся з додаткових джерел, коли, ким і з якої нагоди у столиці Австрії було споруджено пам'ятник козакам.

Пам'ятник козакам у м. Відень, Австрія
(робота скульпторів Володимира й Олексія Чепеликів, 2013 р.)

Саме тому в історичній пам'яті українського народу важливе місце посідає козацтво. В історичних думках і піснях народ возвеличував видатних козацьких полководців: Дмитра Байдю-Вишневецького, Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Сірка, Петра Калнишевського.

4. ШКОЛИ ТА УНІВЕРСИТЕТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

За доби Нового часу особливо важливу роль у розвитку суспільства почали відігравати освічені люди. У цей час завдяки поширенню друкованих книжок освіта і знання стали доступнішими більшій кількості людей. Осередками розвитку науки були університети.

Перший заклад вищої освіти заснував у своєму маєтку князь **Костянтин-Василь Острозький** у 1576 р. Традиції вищої освіти у 1632 р. продовжив Києво-Могилянський колегіум. У 1661 р. у Львові засновано університет, який діє понині.

У 1805 р. відкрився перший у Наддніпрянській Україні університет — Харківський. Згодом університети заснували у Києві, Одесі та інших містах.

Діємо: практичні завдання

1. Підготуйте історичну довідку про один з українських університетів Нової доби. Дізнайтеся, де він розташовувався та чим улавився.
2. Уявіть, що вам доручили запросити на навчання до університету майбутніх студентів. Створіть рекламний постер про обраний університет.

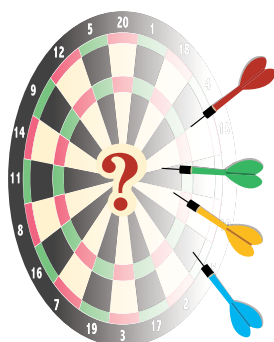
Києво-Могилянська академія
(сучасне фото)

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Новий час: відкриття Америки, революції, передові ідеї й не тільки» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Які відкриття здійснило людство протягом періоду Нового часу?

Прекрасно

Як змінилося становище людини за Нового часу?

Добре

Хто за Нового часу відстоював вольності українського народу?

Треба попрацювати

Чому за Нового часу зростає роль освічених людей?

Нічого не зрозуміло

- 2.** Виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/wPtTyKY>

II. Обговоріть у групі

Обговоріть у групах, які знання і якості були потрібні:

а) мореплавцям Нового часу для здійснення подорожей; **б)** винахідникам машин; **в)** підприємцям.

III. Мислю творчо

Дослідіть поштову марку як джерело історичної інформації. Про історію якого винаходу вона повідомляє? Напишіть мінітвір або пост для соціальних мереж про зображений винахід.

§ 26

Новітня історія: події, постаті. Портрет сучасної епохи

Назвіть п'ять найважливіших, на вашу думку, досягнень людства від первісної доби до Нового часу. Обґрунтуйте свій вибір.

1. ВИЗНАННЯ ЦІННОСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Читаємо й розуміємо

Наша мандрівка історичними епохами розвитку людства добігає кінця. Ви вже добре навчилися складати мапу думок. Занотуйте в такий спосіб інформацію про Новітню добу.

Опрацюйте навчальний текст параграфа 26 і виконайте завдання:

1. Підготуйте матеріали для виготовлення мапи думок (за прикладом на с. 121).
2. Об'єднайтеся в дослідницькі групи.
3. Запишіть до мапи думок нові відкриття і досягнення людства за Новітньої доби.
4. Проілюструйте мапу думок тематичними малюнками.

Новітня історія — це найкоротший період історії людства. Цікавий він тим, що ми з вами живемо саме в цей час, а отже — маємо всі шанси долучитися до творення новітньої історії!

За Новітньої доби людство зробило величезний крок у своєму розвитку. Щоправда, період цей був і є складним. Боротьба між великими державами за панування в світі стала причиною двох світових воєн, які призвели до загибелі і страждань мільйонів людей. Деякі країни потерпали і продовжують потерпати від влади правителів, які намагаються досягти своїх цілей, нехтуючи правами людей — принижуючи і вбиваючи ні в чому не винних. Тривають війни.

Історичні подробиці

Подія епохи: Голодомор 1932–1933 рр.

Під час прогулянок столицею нашої держави на київських пагорбах ви можете натрапити на бронзову постать маленької дівчинки. Це пам'ятник дітям, які померли під час Голодомору 1932–1933 рр.

в Україні. **Голодомор 1932–1933 рр.** — страшний злочин проти українського народу. Його вчинила комуністична влада на чолі з Йосипом Сталінім для того, щоб залякати і підкорити українців. У селян вилучали не лише зерно, а й істівні припаси. Якщо хтось намагався чинити спротив чи збирав колоски на полях, щоб прогодувати дітей, то він підлягав жорсткому покаранню згідно із «законом про п'ять колосків». Страшною смертю загинули мільйони людей. У 2006 р. Верховною Радою України події 1932–1933 рр. було визнано геноцидом українського народу.

Варто запам'ятати!

Геноцид — злочинні дії з метою знищення певної спільноти людей.

Діємо: практичні завдання

Монета, присвячена пам'яті жертв Голодомору в Україні 1932–1933 рр. (2007 р.)

1. Яку історичну інформацію можна дізнатися, розглядаючи монету?
2. За допомогою яких елементів монети автори намагалися показати трагічність Голодомору для українського народу?
3. Як у вашому населеному пункті / навчальному закладі вшановують пам'ять про Голодомор 1932–1933 рр.?

Водночас період Новітньої історії приніс чимало позитивного. У XX ст. більшість народів світу стали незалежними й змогли заснувати свої держави. На міжнародному рівні було визнано цінність прав людини. З метою налагодження співпраці між країнами й утвердження миру були створені різні міжнародні організації. Найвідомішою з них є заснована у 1945 р. **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**. Україна належить до числа держав-засновниць ООН. Це дуже почесно.

У 1948 р. було прийнято **Загальну декларацію прав людини** — документ, у якому визначено повний перелік прав людини. У 1989 р. також прийнято **Конвенцію про права дитини**.

Мовою документів

Прочитайте уривки із документів. Визначте, як у положеннях Конституції України втілено головні ідеї Загальної декларації прав людини.

Із Загальної декларації прав людини

Стаття 1.

Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2.

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища...

Стаття 3.

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

З Конституції України

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

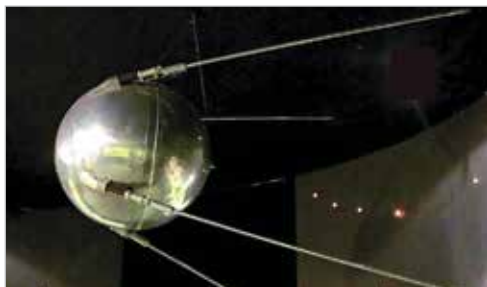
Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

2. ВІНАХОДИ І ВІДКРИТТЯ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

За Новітньої доби небаченого розмаху набув розвиток технологій. Одну зі сміливих мрій людства — злетіти до зірок — допоміг здійснити видатний український конструктор **Сергій Корольов** (1907–1966 рр.). Йому вдалося першим у світі успішно вивести на орбіту Землі штучний супутник планети і відправити космонавта до відкритого космосу.

Сергій Корольов

Перший штучний супутник Землі
(фото 1950-х років)

Сьогодні ми не можемо уявити свого життя без інформаційних технологій — способів і пристроїв накопичення і передавання найрізноманітнішої інформації. Ми можемо за допомогою мобільного зв'язку зателефонувати в будь-яку точку світу. За допомогою інтернету — здійснювати віртуальні мандрівки, спостерігати за подіями в режимі реального часу, миттєво дізнаватися і передавати інформацію.

Пізнавально й цікаво

Серед винахідників сучасності чимало й українців. Так, одним із розробників всесвітньовідомого технологічного бренду Apple («Епл») є американець українського походження **Стів Возняк**. *«Бажання створити перший комп'ютер Apple йшло від мого серця. І це було справжнє задоволення. Все, що ви робите в житті, має приносити задоволення. Тільки так ваш продукт буде по-справжньому інноваційним!»*, — так сказав Стів Возняк про винахід, який він зробив зі своїм другом **Стівом Джобсом**.

Відео «Стів Возняк»
(тривалість 02 хв 00 с)
<http://cutt.ly/oKcT5Kz>

Поміркуймо!

Чи погоджуєтеся ви зі словами Стіва Джобса: *«Найголовніше в освіті — це людина. Людина, яка розпалює всередині вас інтерес, яка цей інтерес живить. Комп'ютери не можуть дати вам цього»*. Аргументуйте свою думку.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Новітня історія: події, постаті. Портрет сучасної епохи» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Якими досягненнями відрізняється Новітня доба?

У яких документах закріплено права людини?

Чим винаходи Новітньої доби корисні людству?

Як укласти мапу пам'яті (думок)?

II. Обговоріть у групі

Одним із найпоширеніших винаходів сучасності стали соціальні мережі. Подискутуйте у класі щодо їх значення в житті сучасного суспільства:

- З'ясуйте, коли виникли соціальні мережі.
- Яка їх роль у нашому повсякденному житті?
- Чи можете ви сьогодні відмовитися від соціальних мереж?
- Чи можуть соціальні мережі бути небезпечними?
- Складіть правила безпечної поведінки в соціальних мережах.

III. Мислю творчо

В історії розвитку суспільства виокремлюють явище «інформаційної революції» — важливих винаходів, що сприяли поширенню інформації в суспільстві. Розташуйте етапи інформаційної революції в хронологічній послідовності. Визначте, коли відбулися позначені в схемі відкриття. Обґрунтуйте їхнє значення для розвитку суспільства.

Винайдення персонального комп'ютера

Винайдення інтернету

Винайдення писемності

Винайдення книгодрукування

Винайдення телефону, телеграфу, радіо, телебачення

§ 27

Україна: шлях до незалежності

Пригадайте, як називалися українські держави за доби Середньовіччя та Нового часу. З іменами яких історичних діячів пов'язані їх утворення і розвиток?

Діємо: практичні завдання

Дізнайтеся, як за Новітньої доби українці боролися за створення незалежної держави. Працюючи з текстом підручника, укладіть хронологічну таблицю «Україна: шлях до незалежності».

Дата	Подія

1. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 рр.

Протягом XIX ст. українські землі перебували під владою Російської та Австро-Угорської імперій. Сприятливі обставини для боротьби за визволення українського народу від іноземного панування склалися на початку XX ст. У 1914–1918 рр. відбулася Перша світова війна, у якій брали участь усі тогочасні великі держави. Війна стала справжньою трагедією для багатьох народів.

Стомлені війною народи повстали, намагаючись позбутися гніту імперій. Так розпочалася **Українська революція 1917–1921 рр.** — боротьба українського народу за національне визволення та краще життя.

У роки Української революції народи, що населяли Україну, боролися за право вільно розвивати свою культуру, розмовляти рідною мовою. Прагнули побудувати державу, у якій поважали б

Пам'ятна монета
«Ой у лузі червона калина»
(художник —
Дмитро Кривонос, 2022 р.)

1. Дізнайтеся, як назва монети пов'язана з подіями Першої світової війни.
2. Які події сучасності зумовили ідею створення цієї монети?

демократичні права і свободи кожної людини.

Найважливішим здобутком у боротьбі було проголошення незалежності Української Народної Республіки в **січні 1918 р.** Саме це рішення сприяло утвердженню у свідомості українського народу необхідності відстоювати незалежність.

З народженням незалежної України не змирилися зовнішні вороги. Протягом 1917–1921 рр. українські землі зазнали нападу численних завоюників, які знищували усіх, хто захищав незалежність України.

В історичній пам'яті нашого народу назавжди залишиться подвиг Героїв Крут.

Історичні подробиці

Холодного дня **29 січня 1918 р.** українські юнкери, студенти дали відсіч загонам російських більшовиків на залізничній станції Крути. Вони виступили проти значно численнішого ворога, щоб затримати наступ більшовиків на м. Київ. Частина українських вояків потрапила в полон, і більшовики жорстоко розправилися з ними. Згодом загиблих героїв з почесними поховали в Києві на Аскольдовій могилі, але більшовицька влада знищила місце поховання. Та подвиг крутян навічно вкарбувався в нашу пам'ять.

Меморіальний комплекс
Крути в с. Пам'ятне
(Чернігівська область)

Маніфестація на Софійському майдані в м. Київ
(березень 1917 р.)

Що на фото свідчить про підтримку Української революції народом?

У листопаді 1918 р. постала Західноукраїнська Народна Республіка на чолі з президентом Євгеном Петрушевичем. Її незалежність боронили вояки Української Галицької Армії (УГА).

22 січня 1919 р. відбулося проголошення Акта злуки (возз'єднання) Української Народної Республіки (УНР) і Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) в єдину незалежну державу. Цей день відзначають як **День Соборності України**. Він є символом єдності українців у боротьбі за волю.

Героям Української революції протистояли потужні вороги. Врешті українські землі були захоплені іншими державами. Наддніпрянська Україна увійшла до складу СРСР. Землі Західної України були поділені між Польщею, Чехословаччиною та Румунією.

2. ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ ЗІ ЗБРОЄЮ В РУКАХ

Попри поразку в боротьбі за незалежність у 1917–1921 рр., боротьба за свободу України продовжилася.

Протягом 1919–1992 рр. поза межами України діяв Уряд Української Народної Республіки (УНР) в екзилі (вигнанні). Він намагався об'єднати всіх українців світу довкола ідеї відродження незалежності України.

Проти іноземного панування рішуче боролася створена у 1929 р. Організація українських націоналістів (ОУН).

У березні 1939 р. на теренах Закарпаття було проголошено незалежність Карпатської України. Однак невдовзі молода держава була знищена внаслідок загарбницьких дій Угорщини.

Влітку 1939 р. німецький фюрер Адольф Гітлер і радянський диктатор Йосип Сталін погодили плани розподілу світу, де не було місця незалежній Україні. Друга світова війна розпочалася 1 вересня 1939 р., коли Німеччина напала на Польщу. 17 вересня її атакував СРСР і зайняв західноукраїнські землі. А вже 22 червня 1941 р. Німеччина напала на СРСР. Гітлерівці масово нищили людей, грабували Україну. Особливо безжально вони вбивали євреїв, ромів; українців примусово вивозили на підневільні роботи в Німеччину.

30 червня 1941 р. у Львові лідери ОУН проголосили Акт відновлення Української Держави. Однак ця спроба здобуття

незалежності була жорстоко придушена нацистською Німеччиною. Учасники тих подій зазнали арештів і розстрілів.

За українську державність боролися вояки Української повстанської армії (УПА). Символічною датою її заснування вважається **14 жовтня 1942 р.** — день, який у народі вшановують як релігійне свято Покрови, покровительки українського козацтва.

Діємо: практичні завдання

Виконайте дослідження художньої роботи відомого українського художника та діяча ОУН Ніла Хасевича «Ліс — наш батько, нічка — наша мати» як історичного джерела. Яку інформацію про особливості боротьби ОУН-УПА за незалежність України «повідомляє» твір?

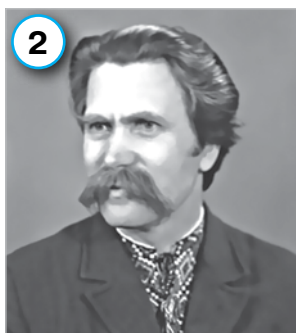
«Ліс — наш батько, нічка — наша мати»
(дереворит Ніла Хасевича, 1948 р.)

Мільйони українців билися проти німецьких загарбників у складі Червоної армії, тисячі воювали в партизанських загонах і в підпіллі. Героями війни були льотчики-винищувачі українець Іван Кожедуб і кримський татарин Амет-Хан Султан, «партизанський генерал» Сидір Ковпак і командир підводного човна Олександр Маринеско. У **жовтні 1944 р.** німецькі окупанти були вигнані з України. У **травні 1945 р.** СРСР, США, Велика Британія та інші союзники у боротьбі проти нацизму здобули **Перемогу у Другій світовій війні**.

Але ця перемога не принесла волі Україні. Радянська влада вдавалась до масових репресій та депортації сотень тисяч українців, поляків і всього кримськотатарського народу.

3. ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У другій половині ХХ ст. за волю та людські свободи боролися українські **дисиденти**. Вони розуміли, що права українців можуть бути захищені лише в незалежній державі.

Українські дисиденти: **1** — художниця **Алла Горська**, **2** — письменник, автор «Акта проголошення незалежності України» **Левко Лук'яненко**, **3** — поет і захисник української мови **Василь Стус**

Комуністична влада СРСР всіляко придушувала прагнення українців до вільного розвитку. Та наприкінці 1980-х років радянська влада ослабла і борці за волю здобули вирішальну перемогу: **24 серпня 1991 р.** Верховна Рада України затвердила **Акт проголошення незалежності України**.

Внесення українського прапора до приміщення Верховної Ради в серпні 1991 р. На передньому плані — відомий дисидент **В'ячеслав Чорновіл**

Поміркуймо!

Як ви думаєте, чому події 24 серпня 1991 р. історики ще називають відновленням незалежності України?

Невдовзі, **1 грудня 1991 р.**, на Всеукраїнському референдумі **90,32 %** населення України підтвердили бажання жити в новій незалежній Україні.

22 серпня 1992 р. президент УНР в екзилі передав грамоту Державного центру УНР Президентові України **Леонідові Кравчуку**.

Мовою Документів

Із Грамоти Державного центру УНР

Складаючи свої повноваження, ми заявляємо, що проголошена 24 серпня і утверджена 1 грудня 1991 року народом України Українська Держава продовжує державно-національні традиції УНР і є правонаступницею Української Народньої Республіки.

Дано в Києві, 22 серпня 1992 року.

За Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі

*Микола Плав'юк Президент УНР в екзилі,
Іван Самійленко Голова Уряду УНР в екзилі,
Михайло Воскобійник Голова УНРади.*

Опрацюйте документ і відео та визначте, у чому полягає історичне значення подій 22 серпня 1992 р.

Передання
повноважень Уряду
УНР в екзилі

(тривалість 02 хв 00 с)

<https://cutt.ly/xL8wc19>

28 червня 1996 р. Верховна Рада України затвердила Основний закон — **Конституцію України**. Цього ж року було впроваджено національну грошову одиницю — **гривню**.

4 РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ ТА БОРОТЬБА ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Проголошення незалежності України, здавалося б, завершило складний шлях нашого народу до волі та омріяного гідного життя. Пріоритетним напрямом розвитку України, на переконання більшості громадян, мала бути побудова демократичного суспільства. Зразком для розвитку було обрано **Європейський Союз** — об'єднання високорозвинених країн, де найбільше цінують чесність, турботу про ближнього, правопорядок.

На шляху розбудови незалежної держави українське суспільство змушене було долати перешкоди. Найбільшу загрозу становили спроби окремих політиків завадити розвитку демократії, привласнити державне майно, повернути Україну в підпорядкування Росії, як було колись за Російської імперії та СРСР. Однак українське суспільство виявило волю до життя за європейськими зразками свободи. Уперше своє

прагнення будувати нову європейську Україну суспільство захистило під час **Помаранчевої революції 2004 р.**

Однак майже через десять років спроба антидемократичної влади перешкодити проєвропейському розвитку України призвела до вибуху **Революції гідності**.

Революція гідності
(2013–2014 рр.)

Меморіал Героям Небесної Сотні
в м. Київ

Підготуйте ілюстрований
постер про одного з Героїв
Небесної Сотні.

Приводом до нової революції стала відмова наприкінці листопада 2013 р. президента Віктора Януковича підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. У Києві на Майдані Незалежності розгорнулося наметове містечко. Антиурядові акції протесту прокотилися хвилею по всіх великих і малих містах України. Намагаючись придушити повсталий народ, влада вдалася до убивств майданівців.

Найбільше патріотів було вбито в останні дні Революції гідності протягом **18–20 лютого 2014 р.** У пам'ять українського народу загиблі герої увійшли як **Небесна Сотня**. Щороку 20 лютого в Україні відзначають День Героїв Небесної Сотні.

Революція гідності перемогла, однак з перемогою патріотів не змирилися вороги України. Навесні 2014 р. сусідня Росія захопила Крим і розпочала війну проти України з метою загарбати території на сході нашої держави. А **24 лютого 2022 р.** розпочався повномасштабний наступ російської армії з метою знищення України та українського народу. Але українці не здалися. Сотні тисяч вірних синів і дочок у лавах Збройних сил України та добровольчих формувань стали

на захист Батьківщини з 2014 р. До збору всього необхідно-го для захисників долучилися всі члени суспільства на чолі з волонтерами.

У боротьбі з російськими загарбниками нашу державу послідовно підтримують політики і громадяни всього демократичного світу.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте фотогалерею. Назвіть, які форми міжнародної підтримки України вони ілюструють.

Твіт видання Bloomberg від 27.02.2022 про активацію супутників Starlink виробництва компанії Спесх Ілона Маска

Акція підтримки захисників Маріуполя у Нью-Йорку, 15 травня 2022 р.
(фото Укрінформ)

Вантажівки з гуманітарною допомогою від Республіки Польща постраждалим від війни населеним пунктам Київщини, 24.03.2022
(фото Укрінформ)

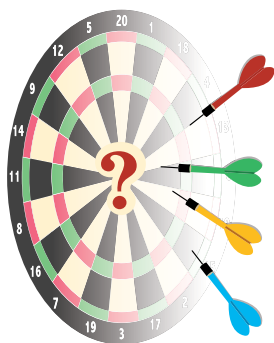

Мурал у м. Прага (Чехія), який символізує українських дітей, що вимушені ховатися від російських бомб і ракетних обстрілів, 2022 р.
(робота казахського художника Дмитра Проскіна, псевдонім ChemiS)

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. **Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Україна: шлях до незалежності» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Які головні події боротьби за незалежність України вам відомі?

Прекрасно

Хто з історичних діячів відзначився в боротьбі за незалежність?

Добре

У який спосіб відбувалася боротьба за незалежність України?

Треба попрацювати

Кого з борців за незалежність України ви запам'ятали?

Нічого не зрозуміло

2. Розташуйте історичні події у хронологічній послідовності.

Революція гідності

Помаранчева революція

Акт проголошення незалежності України

Акт злуки УНР і ЗУНР

Бій під Крутами

II. Обговоріть у групі

- Як ви розумієте слова композитора, співака Кузьми Скрябіна: **«Міняйте світ до кращого, дбайте про нього, бо ви в ньому живете»?**
- Що ви робите для того, щоб світ змінювався на краще?

Андрій Кузьменко (Кузьма Скрябін, лідер українського музичного гурту «Скрябін»)

III. Мислю творчо

Підготуйте творчий проєкт «Історична епоха у фотооб'єктиві»: доберіть історичні фотографії, що ілюструють одну з представлених у параграфі подій, створіть за допомогою знайомого вам інтернет-ресурсу фотоколаж і представте його у класі.

§ 28

Людина і довкілля протягом історії: господарювання, проблема ресурсів. Людина як частина природи

Звідки люди черпають ресурси для виготовлення необхідних речей?

1. ЧИ РОСТУТЬ БУЛКИ НА ДЕРЕВАХ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і заповніть у зошиті порівняльну схему. Результати роботи обговоріть у класі.

Натуральне господарство

Ринкове господарство

ВІДМІННЕ

СПІЛЬНЕ

ВІДМІННЕ

Із стародавніх часів життя людини було залежним від природи. Клімат і природа визначали спосіб життя людини, її заняття, знаряддя праці, їжу, одяг, житло, дозволя.

Життя первісних людей було сповнене випробувань, адже супермаркетів не було й булки на деревах не росли. Виробляти продукти харчування люди ще не навчилися. Усе, що давала природа, люди привласнювали, нічого не виробляючи. У ті часи головними заняттями людини були **збиральництво, полювання та рибальство**. Така форма господарювання називається **привласнювальною**, оскільки люди залучали в готовому вигляді дари природи для власних потреб.

З часом, збираючи зерна їстівних рослин, людина помічала, що зернини, які потрапляли в землю, навесні проростали й пізніше можна було зібрати такі самі зерна. 10 тис. років тому люди почали обробляти землю, засівати її — займатися **землеробством**. Нерідко з полювання давні мисливці приносили молодих тварин, навчилися їх доглядати, отримувати м'ясо, молоко. Так виникло **скотарство**. Виникнення землеробства і скотарства мало велике значення. Тепер людям не потрібно було долати великі відстані в пошуках їжі,

і вони почали засновувати тривалі поселення. Так сформувався осілий спосіб життя.

Осілий спосіб життя сприяв розвитку **ремесел** — виготовлення різних виробів, необхідних для повсякденного вжитку: посуду, одягу, хатнього начиння, знарядь праці. Таким чином, на зміну привласнювальній формі господарювання прийшла **відтворювальна** (людина сама виготовляла необхідні продукти для життя).

Поміркуймо!

1. Розгляньте малюнок сучасного художника. Який характер малюнка: навчальний чи комічний?
2. Що на малюнку свідчить про те, що художник зобразив первісну добу людства та привласнювальний характер господарювання тодішніх людей?
3. Поміркуйте, чи надійним був зображений спосіб забезпечення їжею.

Життя первісних людей

Тривалий час господарство людей було **натуральним** — продукти виробляли лише для задоволення власних потреб.

Згодом люди почали продавати свої вироби за **гроші**, а щоб отримати більший **прибуток** — наймали додаткових працівників. Так сформувалося **ринкове господарство**, головною метою якого є отримання прибутку шляхом продажу виробленої продукції. У наш час ринкове господарство є найпоширенішим у світі.

Історичні подробиці

Перегляньте відео «Як виникли гроші» і дайте відповіді на запитання:

1. Якими були причини винайдення грошей?
2. У яких формах існували гроші до появи монет і паперових грошей?
3. Що сприяло винайденню монет і паперових грошей?

Відео «Як виникли гроші» (тривалість 02 хв 36 с)

<https://cutt.ly/VL8e577>

Варто запам'ятати!

Натуральне господарство — господарство, де продукти виробляють для задоволення власних потреб, а не для продажу.

Ринкове господарство — господарство, у якому головною метою діяльності є отримання прибутку шляхом продажу виробленої продукції.

Прибуток — виражена в грошах різниця між доходом (сумою грошей, отриманих від продажу товару) і сумою витрат на виробництво товару.

Гроші — особливий товар, у якому втілена вартість інших товарів і послуг.

Поміркуймо!

Яку роль відіграють гроші в житті суспільства? Поміркуйте, чи може суспільство взаємодіяти без грошей.

Діємо: практичні завдання

В усі часи винахідництво допомагало в освоєнні природи і задоволенні потреб людини.

Ознайомтеся із інстаграм-галереєю (instagram) «Важливі технічні винаходи людства» (с. 160) і виконайте дослідницькі завдання:

1. Розташуйте винаходи в хронологічній послідовності винайдення.
2. Дізнайтеся, у чому полягає значення цих винаходів для розвитку людства.
3. Виконайте творчий проект «Мій рейтинг винаходів людства» і представте його у класі.

Важливі технічні винаходи людства

Парова машина
Дж. Ватта

Колесо

Персональний
комп'ютер

Лук і стріли

Літак

Друкарський верстат

2. БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ

Уся історія людства — це історія його взаємин із природою. Діяльність людини завжди впливала на стан довкілля. Найчастіше цей вплив був негативним. Особливо збільшився тиск людини на природу в часи прискорення технічного прогресу, починаючи з XVIII–XIX ст.

Поступово люди зрозуміли, що своїм безгосподарним ставленням можуть знищити Землю і власне середовище існування. Тому в другій половині XIX ст. у розвинених країнах створили перші природоохоронні об'єкти — національні парки.

Поміркуймо!

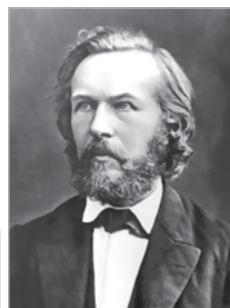
1. Розгадайте послання, закодоване в малюнку.

а) Як ви розумієте поняття, закодоване в ребусі?

б) Дізнайтеся, яку роль у появі цього поняття відіграв зображений учений.

в) Поміркуйте, чому Е. Геккель насторожено дивиться на темний бік зображення Землі.

2. Підсумуйте свої міркування і висловіть припущення, як тема колажу пов'язана з історією розвитку людства.

Ернст Геккель

В Україні проблемі охорони довкілля приділяється значна увага. У Конституції України закріплено екологічні права і обов'язки громадян, діють екологічні рухи, активними учасниками яких є молодь і школярі.

Конституція України

про права громадян

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Конституція України

про обов'язки громадян

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі...

Ознайомтеся зі змістом статей Конституції України. На основі знань про відомі вам проблеми довкілля у вашому місті/селі оцініть стан дотримання цих статей Конституції громадянами.

У наш час охорона довкілля є одним із головних завдань, якими опікуються громадські активісти, екологічні організації, уряди держав і світові організації, зокрема й ООН — Організація Об'єднаних Націй.

Діємо: практичні завдання

Вправа «Експерти екологи»

У 2015 р. ООН визначила Цілі сталого розвитку (або Глобальні цілі) — загальний заклик до дій, спрямованих на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету і забезпечити мир і процвітання для всіх людей у світі.

Уявіть, що ви працюєте в групі експертів із розроблення програми досягнення цілей сталого розвитку.

1. Розгляньте інфографіку, визначте, які з цілей сталого розвитку пов'язані з проблемою збереження довкілля.
2. Оберіть одну з екологічних цілей сталого розвитку та запропонуйте шляхи і способи її досягнення.
3. Представте свій проєкт у класі.

ГЛОБАЛЬНІ ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

ПОДОЛАННЯ
БІДНОСТІ

ПОДОЛАННЯ
ГОЛОДУ

МІЦНЕ
ЗДОРОВ'Я

ЯКІСНА
ОСВІТА

ГЕНДЕРНА
РІВНІСТЬ

ЧИСТА ВОДА
ТА НАЛЕЖНІ
САНІТАРНІ
УМОВИ

ВІДНОВЛЮВАНА
ЕНЕРГІЯ

ГІДНА ПРАЦЯ
ТА ЕКОНОМІЧНЕ
ЗРОСТАННЯ

ІННОВАЦІЇ ТА
ІНФРАСТРУКТУРА

ЗМЕНШЕННЯ
НЕРІВНОСТІ

СТАЛИЙ
РОЗВИТОК
МІСТ І
СПІЛЬНОТ

ВІДПОВІДАЛЬНЕ
СПОЖИВАННЯ

БОРотьБА ЗІ
ЗМІНОЮ
КЛІМАТУ

ЗБЕРЕЖЕННЯ
МОРСЬКИХ
ЕКОСИСТЕМ

ЗБЕРЕЖЕННЯ
ЕКОСИСТЕМ
СУШІ

МИР І
СПРАВЕДЛИВІСТЬ

ПАРТНЕРСТВО
ЗАРАДИ
СТІЙКОГО
РОЗВИТКУ

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Людина і довкілля протягом історії» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Які історичні форми господарювання розвивалися протягом історії?

Прекрасно

Чим ринкове господарство відрізняється від натурального?

Добре

Які наслідки для довкілля мало освоєння природи людиною?

Треба попрацювати

Хто зобов'язаний розв'язувати проблеми довкілля?

Нічого не зрозуміло

- 2.** Виконайте творчий проєкт «Сучасні екологічні проблеми людства» і представте його у класі.

II. Обговоріть у групі

На фото зображено шведську екоактивістку Грету Тунберг. Дівчина стала відомою на весь світ у 2019 р. заявами про необхідність активнішої боротьби за збереження довкілля. Вона взяла участь у міжнародному кліматичному саміті (зібранні) ООН. Під час свого виступу Грета Тунберг звинуватила політиків у загостренні проблем довкілля через хижацьке використання ресурсів Землі.

Уявіть, що на кліматичний саміт (зібрання) запросили вас — підготуйте короткий виступ на тему «Мій приклад екологічно відповідальної поведінки». У виступі розкажіть, як ви чините в житті, щоб зберегти довкілля. Для переконливості проілюструйте свій виступ фотографіями.

Як люди взаємодіяли у спільнотах протягом історії

Упорядкуйте слова у хмаринці — складіть із них українське народне прислів'я. Яку мудрість наших предків у ньому закодовано? Поміркуйте, що стало причиною появи цієї народної мудрості.

1. ЛЮДСЬКІ СПІЛЬНОТИ ВІД ПЕРВІСНОЇ ГРОМАДИ ДО ДЕРЖАВИ

З найдавніших часів, щойно люди почали виокремлюватися із природного середовища, їхня поведінка була підпорядкована меті спільного існування. Одна людина поза суспільством ніяк не могла б вирішити питання харчування, безпеки, продовження роду тощо.

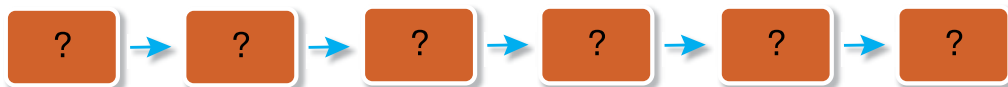
Варто запам'ятати!

Суспільство — форма взаємодії людей, об'єднаних спільними інтересами.

Читаємо й розуміємо

Проведіть мінідослідження про етапи розвитку суспільства. Прочитайте навчальний текст і побудуйте хронологічний ланцюжок розвитку людських спільнот протягом історії.

Суспільство формувалося разом із розвитком людства. Так само як змінювалася людина, її заняття і уявлення про світ, змінювалися й відносини між членами суспільства. На підставі досліджень сучасні вчені сформулювали уявлення про етапи розвитку людських спільнот.

Найдавніші колективи людей вчені назвали **первісними родовими громадами**. Члени такої громади разом жили і працювали, усе здобуте під час спільної праці ділили порівну. Члени громади були родичами, гуртувалися довкола найстаршої жінки-матері.

Кілька родових громад об'єднувалися в **рід**. Роди, що жили поруч, активно взаємодіяли. У них формувалися схожі правила поведінки, звичаї, мова, відчуття спорідненості. Кілька таких споріднених родів утворювали **плем'я**. Вони намагалися захищати свою територію від чужинців.

Чисельність людей невпинно зростала. Громад людей стало більше. У межах поселень родової громади почали оселятися не тільки родичі. На зміну родовій громаді прийшла **сусідська громада**, яка складалася з окремих **сімей**.

Діємо: практичні завдання

Родова громада і сусідська громада

Зіставте малюнки і визначте елементи, за якими можна відрізнити сусідську громаду від родової.

З плином часу члени племінних об'єднань поступово усвідомлювали, що їх поєднують спільні традиції, мова, назва. Так у результаті історичного розвитку людських спільнот формувалися **етноси, народності, нації**.

На певному етапі розвитку суспільства, коли постала потреба ефективного управління господарським життям і великими людськими спільнотами, на межі **IV–III тис. до н. е.** виникли перші **держави**. До речі, одночасно з державою

з'явилася й *писемність*. Перші держави сформувалися на Сході. Тодішні правителі держав — царі, фараони — мали необмежену владу над суспільством, їх навіть вважали богами або родичами богів. Історики називають такі держави *деспотіями* (від грецького слова «деспот» — *володар*).

Варто запам'ятати!

Етнос — велика група людей, які мають спільне походження, мову, культуру та усвідомлюють власну єдність.

Держава — форма організації суспільства на певній території за допомогою законів та органів влади (посадові особи), які утримуються за рахунок зібраних із населення податків.

Нація — спільнота, об'єднана певною самоназвою, символами, походженням, історичною пам'яттю та цінностями. Важливою ознакою є національна самосвідомість — усвідомлення належності до нації.

“

Запам'ятайте, що варто чітко розрізняти поняття «країна» і «держава»:

- **країна** — це певна територія з кордонами і населенням;
- **держава** — це форма організації суспільства; країна з політичною владою в ній.

Ознаки держави

2 ЯКИМИ БУВАЮТЬ ДЕРЖАВИ

Нині у світі існує близько 200 держав. Основу будь-якої держави становить населення. Воно може складатися із **громадян** (людей, які пов'язані з державою взаємними правами і обов'язками), іноземців та осіб без громадянства.

Як у давнину, так і в наш час управління державами здійснюється по-різному. Залежно від характеру організації влади, відносин між владою і суспільством учені розрізняють кілька типів держав.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему «Типи держав» і самостійно сформулюйте визначення понять: «монархія», «республіка», «демократична держава». Ми вам допоможемо — пропонуємо початок речень, а вам потрібно їх завершити:

- Монархія — це держава, у якій ...
- Республіка — це держава, у якій ...
- Демократична держава — це держава, у якій ...
- Громадяни — це люди ...

Поміркуймо!

Поміркуйте, що означає вислів: «Здійснювати владу над людьми». Наведіть відомі вам з історії приклади справедливого і несправедливого владарювання.

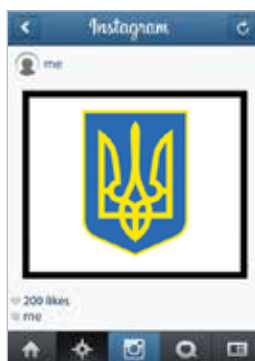

Факт чи фейк?

Інстаблогер розмістив у себе на інстаграм-сторінці набір стікерів, що представляють сучасну державу. Розгляньте цей набір і виконайте завдання.

1. Визначте, про яку державу розповідає галерея.
2. За якими ознаками ви впізнали державу?
3. Чи всі фото правильно відображають образ держави? Якщо ні, то яке/які саме є неправдивими? Як треба виправити помилку?
4. На основі інформації колекції стікерів складіть коротку характеристику представленої держави.
5. Доберіть в інтернеті або намалюйте власноруч малюнки, які зображатимуть столицю цієї держави, державні символи.

Як ви думаєте, чи можна назвати столицю держави та державні символи ознаками держави? Свою думку обґрунтуйте.

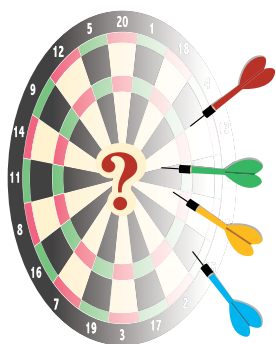

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Як люди взаємодіяли в спільнотах протягом історії». Дайте відповіді на запитання.

Які людські спільноти розвивалися протягом історії?

Прекрасно

Чим держава відрізняється від країни?

Добре

Які ознаки держави-монархії і держави-республіки?

Треба попрацювати

Якими є ознаки України як держави?

Нічого не зрозуміло

- Розгадайте онлайн-кросворд.

<https://cutt.ly/300JXJM>

II. Обговоріть у групі

Поміркуйте, що означають слова мудреця.

Аристотель —
давньогрецький мудрець
(фрагмент картини художника
Франческо Айеца, 1811 р.)

III. Мислю творчо

- Узагальніть своє розуміння етапів розвитку людських спільнот: напишіть сенкани (дивись пам'ятку на с. 11) з назвами: *рід, плем'я, етнос, демократія, держава*.
- У сучасному світі з-поміж близько 200 держав є монархії і республіки. Оберіть за власним бажанням по одній монархії та республіці і створіть власний інстаграм-портрет кожної з них за прикладом того, з яким працювали на уроці.

Які правила взаємодії існують у суспільстві

Як ви розумієте значення поняття «правила поведінки»? Чи доводиться вам у житті виконувати правила? Які саме? Як ви думаєте, хто і з якою метою встановлює правила? Що було б, якби члени вашої спільноти (родини, класу) відмовилися виконувати правила?

1. ТАБУ, МОРАЛЬ, ЦІННОСТІ Й ЗАКОН: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст. Зіставте форми регулювання суспільних відносин — згрупуйте їх за запропонованими ознаками. Подискутуйте щодо питання: чи обов'язково дотримуватися звичаїв, норм моралі, законів у суспільстві?

Добровільно
виконуються

Обов'язково
виконуються

За порушення
можливе
покарання

Протягом історії обґрунтування правил поведінки могли бути різними: воля богів, рішення старійшин, вождя або жерця, аргумент, що так робили предки — тобто **звичай**. У первісному суспільстві переважав такий засіб охорони звичаю, як **табу**. Поступово табу увійшли в релігійні вірування у вигляді заборон або приписів, порушення яких вважалося *гріхом*.

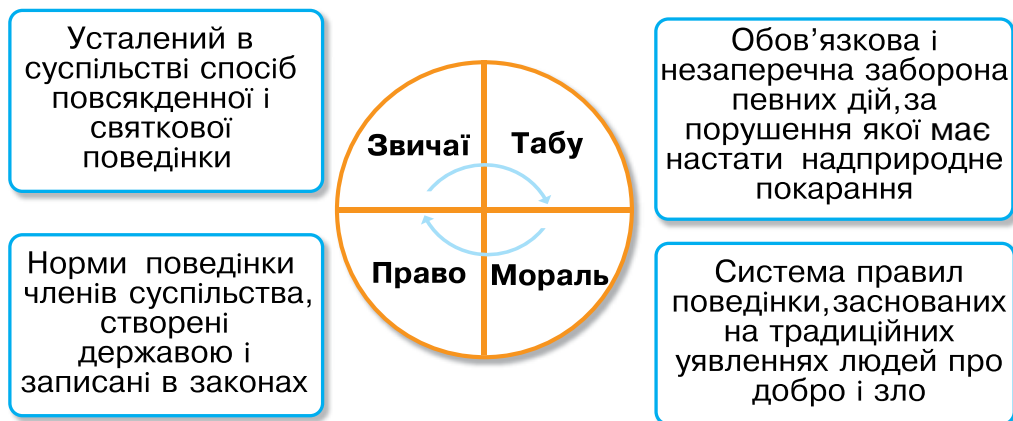
Історичні подробиці

Табу (заборони) виникли з магічних обрядів. Табу регулювали життя окремих людей і спільнот (родів, племен) і часто заміняли закон. Очевидно, перший опис табу здійснив у 1771 р. Джеймс Кук під час свого навколосвітнього плавання, коли спостерігав за аборигенами островів Тонґа (Полінезія).

Ще на зорі своєї історії люди були змушені узгоджувати поведінку одне з одним для досягнення як спільної, так і своєї мети. Протягом всього існування людям доводиться робити вибір: *як вчинити правильно*. Вчинити правильно — це діяти відповідно до норм моралі. Традиційно склалося, що вибір в усі часи робився на основі розуміння відмінності між *добром і злом, справедливим і несправедливим, правильним і неправильним*.

Усі форми регулювання відносин тісно переплітаються між собою. Наприклад, знайомі багатьом релігійні настанови — «не вбий», «не вкради» — є одночасно і моральними, і правовими нормами, які закріплюють за людиною право на життя та власність.

Варто запам'ятати!

Табу́ (від полінезійського слова *tapu* або *tabu*, що означає «заборона») — обов'язкова і незаперечна заборона, за порушення якої неминуче надприродне покарання.

Мораль (лат. *moralitas*) — неписані правила поведінки людини в суспільстві, дотримання яких регулюється схваленням чи осудом.

Моральні цінності — соціально схвалювані уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, милосердя, патріотизм, свобода, любов, дружба тощо.

Закон — нормативно-правовий акт (у письмовій формі), який регулює найважливіші суспільні відносини. Виконання і дотримання законів забезпечує держава.

2. ЯКИМИ БУЛИ ПЕРШІ ЗАКОНИ В ІСТОРІЇ СВІТУ Й УКРАЇНИ

Закони Хаммурапі — найдавніші закони світу. Найдавнішим законодавцем, відомим історикам, був вавилонський цар Хаммурапі. Близько **1757 р. до н. е.** він уклав збірник законів — норм, які визначали правила життя суспільства. Закони були «записані» (висічені) на базальтовому стовпі. Вони встановлювали чіткий порядок у відносинах членів суспільства, визначали покарання за вчинення злочинів. Для істориків вони є цінним історичним джерелом.

Копія стели
із законами Хаммурапі
(Лувр, Париж)

Мовою документів

Із законів Хаммурапі

«Коли хто вломиться до чужого дому, на місці злочину вб'ють його. Коли хто припуститься грабунку і його схоплять, він буде убитий. Коли хто виб'є око високоуродженому, виб'ють йому око. Коли хто іншому зломить частину тіла, зломлять йому ту саму частину. Коли хто виб'є зуби рівному собі, виб'ють йому його зуби. Коли хто виб'є зуби одному з убогих, заплатить третю частину міри срібла. Коли будівничий побудував дім... і він завалиться і стане причиною смерті власника, — такого будівничого вб'ють».

1. Які принципи первісного суспільства стали основою цих законів?
2. Чи всі члени суспільства були рівними перед законами Хаммурапі? Чому?
3. Які з норм Хаммурапі ви вважаєте справедливими, а які — надто жорстокими?
4. Чи хотіли б ви упровадження подібних законів у сучасному суспільстві? Обґрунтуйте свою думку.

«Руська правда» — перший збірник законів на українських землях. В історії України перший збірник законів було укладено давньоруським князем Ярославом Мудрим на початку XI ст. «Руська правда» також регулювала відноси-

ни між членами суспільства. Щоправда, захищала вона, як і більшість законів давніх держав, інтереси заможних людей. Але водночас намагалася захистити й пересічних людей.

Мовою документів

Опрацюйте уривок із «Руської правди» про вири (відшкодування, штрафи) за злочин і знайдіть докази, що в збірнику законів закріплювалася нерівність різних членів суспільства.

Із «Руської правди» про «вири» за вбивство

11. Про князівського отрока. Якщо за князівського отрока або за конюха, або за кухаря, то «вира» — 40 гривен.

12. А за тіуна огнищного і за конюха — 80 гривен.

13. А за тіуна князівського сільського або керуючого орними роботами — 12 гривен.

16. А за смерда і холопа — 5 гривен, а за раба — 6 гривен.

Пам'ятна монета до 1000-ліття від початку правління Ярослава Мудрого (2019 р.)

1. Дослідіть монету як джерело історичної інформації. Визначте, які історичні факти можна дізнатися з її допомогою.

2. Визначте, скільки років минуло від початку правління творця «Руської правди» Ярослава Мудрого до року вашого навчання в 5 класі.

3. КОНСТИТУЦІЯ — ОСНОВНИЙ ЗАКОН НАШОЇ ДЕРЖАВИ

Головним законом нашої держави є **Конституція України**. Її було прийнято **28 червня 1996 р.** Верховною Радою України. Усі інші закони нашої держави ухвалюються на підставі Конституції України і повинні відповідати їй.

Історичні подробиці

Перегляньте відео і визначте, які історичні події дали поштовх до підготовки Конституції України.

Відео «Ухвалення Конституції України»
(тривалість 05 хв 11 с)
<https://cutt.ly/ML8rrSR>

Діємо: практичні завдання

Завітайте на сайт Верховної Ради України, де зберігаються всі документи нашої держави різних часів. Дослідіть, з яких частин складається Конституція України. У якому з розділів Конституції України йдеться про права й обов'язки людини і громадянина в нашій державі?

<https://cutt.ly/RO2oa5t>

4. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Пригадайте, у яких документах закріплено права людини на світовому рівні, в Україні.

«*Я маю право*» — напевно, такі слова вам неодноразово доводилось чути і промовляти. Що ж таке права людини? **Права людини** — це свободи і можливості людини, які належать їй від народження і не можуть бути ніким обмежені. Водночас не слід забувати, що ми живемо в суспільстві і маємо узгоджувати свої права і свободи з правами інших людей. Тобто жити так, щоб не обмежувати і не порушувати права інших.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте уривки із розділу 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» (с. 175).

Проведіть у класі дискусію щодо питань:

1. Як пов'язані між собою права й обов'язки людини і громадянина?
2. Чи можна забезпечити дотримання прав людини, якщо ніхто не буде виконувати обов'язків?

Конституція України

Права, свободи та обов'язки людини і громадянина (розділ 2, уривки)

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Пізнавально й цікаво

З 2011 р. права людини мають свій символ/логотип — поєднання руки і голуба. Цей логотип нагадує людям про їхні права і привертає увагу до порушень прав людини.

На вашу думку, що хотів сказати автор символу своїм творінням?

5. ЯК ЗАХИСТИТИ СВОЇ ПРАВА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Поміркуймо!

Чи відомі вам випадки порушення прав людини/дитини? Які дії, на вашу думку, можна назвати порушенням прав людини/дитини? Які ви знаєте способи захисту прав людини/дитини?

Усі люди повинні знати і вміти захищати свої права. Життєві ситуації часом потребують знання певних законів. У такому разі необхідно звертатися до юристів, адвокатів. Вони є знавцями законів і допоможуть прийняти правильне рішення щодо захисту ваших прав.

Куди можна звертатися за захистом прав в Україні

До органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб

До судів України, Європейського суду з прав людини

До Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена)

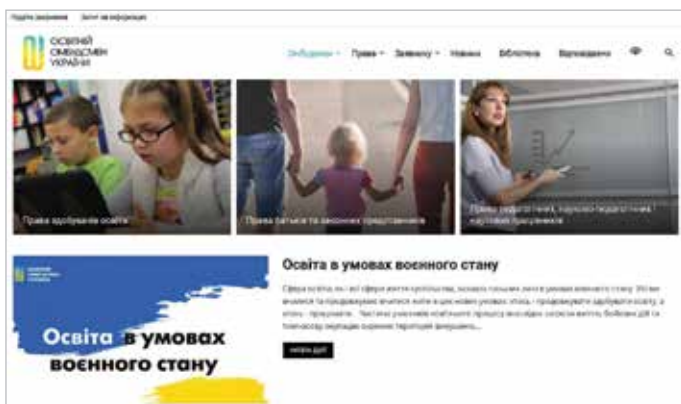
До правозахисних організацій, засобів масової інформації

Учасники освітнього процесу можуть звертатися до освітнього омбудсмена

Діємо: практичні завдання

1. Відвідайте сайт освітнього омбудсмена в Україні: <https://eo.gov.ua>
2. Підготуйте коротку екскурсію інтернет-ресурсом.
3. Дізнайтеся, у який спосіб можна подати звернення до освітнього омбудсмена про захист своїх прав.

Скриншот сайту освітнього омбудсмена України

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Які правила взаємодії існують у суспільстві» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Що таке табу, мораль, цінності, закон?

Прекрасно

У чому полягає відмінність між правами людини та обов'язками громадянина?

Добре

Якими правилами ви найчастіше послуговуєтеся в житті?

Треба попрацювати

Чи можна домогтися виконання правил всіма членами суспільства?

Нічого не зрозуміло

- Перевірте, як ви засвоїли матеріал уроку — виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/gPtULqX>

II. Обговоріть у групі

- Чи погоджуєтеся ви з думкою, що наші права закінчуються там, де починаються права іншої людини?
- Чи обмежують конституційні обов'язки наші права?
- Чому важливо знати свої права?
- Чому важливо виконувати конституційні обов'язки?
- Як захистити свої права?

III. Мислю творчо

- Пригадайте, коли і з яких причин було прийнято Конвенцію ООН про права дитини. Організуйте з учнями класу флешмоб світлин «Конвенція ООН про права дитини у моєму житті» та презентуйте його на сайті та в соцмережах школи.
- Прочитайте і поясніть, у чому полягає повчальний зміст вислову німецького філософа Іммануїла Канта: «Мораль є вчення не про те, як ми повинні вважати себе щасливими, а про те, як ми маємо стати гідними щастя».

Народц, які живуть на теренах України

Які ви знаєте історичні назви українських земель?

1. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ

Протягом історії на українських землях сформувалися **історико-географічні регіони** — території країни, що вирізняються особливостями географічного розташування, історичного розвитку, звичаїв і традицій жителів. Історико-географічні регіони не мають чітко визначених меж, а у їхніх назв найчастіше давня історія. Наприклад, назва Буковини походить від великих масивів букових лісів, а Слобожанщини — від населених пунктів — слобід, які засновували переселенці з інших регіонів України.

1. Знайдіть на карті історико-географічний регіон, у якому ви живете.
2. Дізнайтеся історію виникнення назви свого історико-географічного регіону.

Історичні подробиці

Особливості господарювання й історії народу знайшли відображення й у символах історико-географічних регіонів і населених пунктів. Сіль — це символ Дрогобича. Про це свідчить навіть герб міста, на якому зображено дев'ять топок солі. Дрогобич ще з княжих часів був центром солеваріння. Звідси починався Соляний торговельний шлях до середньовічної Європи. Дрогобицький солевиварювальний завод — найстаріше підприємство України, яке працює із середини XIII ст. Сьогодні це єдине підприємство в Європі, де сіль виготовляють у той же спосіб, що й майже 800 років тому — виварюванням з природної ропи.

Герб м. Дрогобич
(Львівська область)

Пізнавально й цікаво

Цікава інформація про історико-географічні регіони України зберігається в музеях народної архітектури та побуту.

У селищі Пирогів, що на околиці Києва, діє найбільший в Україні Музей народної архітектури та побуту. На його території розміщено 300 пам'яток народного будівництва, 80 тисяч предметів хатнього начиння, одягу, знарядь праці, творів мистецтва.

Музей у с. Пирогів
на Київщині

Віртуальний тур
«Музеї України просто неба»
<https://cutt.ly/bK1JUUnH>

2. УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД

Конституцію нашої держави прийнято «від імені Українського народу — громадян України всіх національностей».

Близько 80 % жителів нашої країни вважають себе українцями за національністю. Представниками інших національних спільнот є кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки, молдавани, росіяни, білоруси та інші.

Фестиваль
угорської культури
на Закарпатті

День польської мови
у школі № 3,
м. Івано-Франківськ

Гагаузи
в національному
одязі

Під час богослужіння
в єврейській синагозі
«Золота троянда», м. Дніпро

Святкування Міжнародного
дня ромів
у м. Ужгород

Розгляньте ілюстрації. За якими ознаками можна визначити належність людей до певної національної спільноти?

У такому розмаїтті народів, що населяють територію України, важливо будувати відносини на основі поваги між народами. Налагодженню взаємного діалогу сприяють численні просвітницькі заходи, що влаштовують у різних куточках нашої держави. Одним із таких є Міжнародний проєкт «Ковчег», що діє протягом 15 років в Україні та Польщі. Молоді люди української, єврейської, кримськотатарської та польської національностей вчаться знаходити спільну мову в питаннях історії, культури, релігії.

Історичні подробиці

Постать епохи: Мустафа Джемільєв

У 1944 р., коли Мустафі Джемільєву виповнилося пів року, його разом із сім'єю та усім кримськотатарським народом депортували з рідного Криму до Узбекистану. У вигнанні кримські татари зберігали традиції, не забували рідної кримськотатарської мови, попри заборону її викладати. Наприкінці 1980-х років кримські татари повернулися на Батьківщину. **Мустафа Джемільєв** став на чолі кримськотатарського національного руху.

Від початку окупації півострова у 2014 р. кримські татари зазнають утисків з боку російської влади. Мустафі Джемільєву Російська Федерація заборонила в'їзд до Криму. Сьогодні лідер кримськотатарського національного руху, правозахисник продовжує боротьбу за право свого народу жити на рідній землі.

Мустафа Джемільєв
(фото 2019 р.)

Мустафа Джемільєв стверджує: **«Є дуже багато методів, ненасильницьких, демократичних, які дозволяють нашим співвітчизникам відстоювати свої права. Я б закликав їх бути більш активними в цьому плані».**

1. На вашу думку, про які методи для відстоювання своїх прав говорить Мустафа Джемільєв?
2. Як ці слова характеризують кримськотатарського лідера?

3. УКРАЇНЦІ У СВІТІ

«Нашого цвіту по всьому світу» — так можна сказати про українців. Сьогодні вихідців з України та їхніх нащадків можна зустріти у понад ста країнах світу.

Українців, які проживають поза межами українських земель, але відчувають духовний зв'язок з Україною, називають **українською діаспорою**. Українські громади за кордоном створюють українські школи, культурні центри, видають україномовні газети і журнали. У часи, коли в самій Україні склалися несприятливі умови для збереження і розвитку

української мови та культури, багато вихідців з України присвятили життя збереженню національної культури.

Після початку повномасштабної війни Росії проти України у 2022 р. мільйони українців змушені були шукати прихисток в інших країнах.

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в дослідницькі групи і за допомогою додаткових джерел інформації створіть тематичний постер про одного/одну з історичних діячів/діячок, зображених на фото. У своїй роботі розкрийте внесок людини у збереження історичної та культурної спадщини українців.

Квітка Цірик

Петро Яцик

Орест Субтельний

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання:** оцініть свої успіхи в опануванні теми «Народи, які живуть на теренах України». Дайте відповіді на запитання.

Що таке історико-географічний регіон?

Прекрасно

Чому Україну називають багатонаціональною державою?

Добре

Чому важливо в законах закріпити права всіх народів України?

Треба попрацювати

Яка роль української діаспори в розвитку нашої держави?

Нічого не зрозуміло

- 2.** Дізнайтеся, які вишивані орнаменти поширені в різних областях України — виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/OXPIPGm>

II. Обговоріть у групі

А чи знаєте ви, що першим модником у вишиванці був Іван Франко, який поєднав вишиванку з буденним одягом, а саме з піджаком? У такому вигляді письменник зображений на 20-гривневій купюрі.

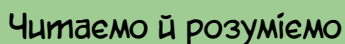

III. Мислю творчо

Уявіть себе співробітником/співробітницею туристичної фірми, яка представляє інтереси свого народу на туристичному ярмарку «Вінок народів України». Підготуйте буклет, презентацію, фотопортфоліо (на вибір), у якому представте один із народів, що населяють Україну.

[illegible]

За допомогою міфів наші предки намагалися пояснити, як влаштований світ. Міфи є частиною культури та відображаються у фольклорі, художніх творах.

Прочитайте український міф і спробуйте розтлумачити його зміст.

Коли почав творитися наш світ, ще не було ні землі, ні неба, ні сонця. А було безмежне синє море. З нього піднявся острів Буян. На острові виросло Першодерево — Дерево Життя.

Його кора засяяла золотом. Гілки вкрилися чудовими квітами й чарівними плодами. На листі заблищала срібна роса. Полинули пахощі.

Піднімалася з синього моря земля. Росло Дерево і сяяло життя. Земля вкривалася зеленими луками, густими лісами. Летіли від Дерева Життя птахи, бігли звірі, розходилися в усі боки люди.

Розростався світ, росло Першодерево. Від нього пішли трави і квіти, кущі й дерева, плоди й насіння.

Світ став таким великим, що вже ніхто не знає, де росте Дерево Життя. Але люди про нього не забули. Українки вишивають Дерево Життя на рушниках, а його чарівні квіти — на сорочках.

Дерево життя
на українському
рушнику

Поміркуймо!

На думку давньогрецького історика Геродота, «міфи — це відображення історичних подій». Чи погоджуєтесь ви з думкою вченого? Відповідь обґрунтуйте.

Варто запам'ятати!

Міфологія — сукупність пов'язаних міфів певних людських спільнот (наприклад, давньогрецька міфологія).

2. РЕЛІГІЯ І АТЕЇЗМ

З давніх-давен життя людей супроводжувала віра в існування надприродних сил і явищ — **релігійні вірування**. Що стається з людиною після смерті? Чому йде дощ і як його викликати? Як захиститися від небажаних подій? Пошук відповідей на ці та інші питання, на думку вчених, і призвів до зародження віри людей в те, що людина наділена душею, а весь навколишній світ населений невидимими духами. Наші предки вірили, що за допомогою чаклунства та певних

обрядів можуть вплинути на подальші події. Наприклад, ви-
кликати дощ чи посприяти вдалому полюванню.

Поміркуймо!

Поміркуйте, за допомогою яких допоміжних історичних дисциплін вчені будують гіпотези щодо історії найдавніших релігійних вірувань, адже релігія виникла ще до появи писемності.

В уяві й віруваннях наших предків світ богів був розмаїтий. Давні народи **наділяли божественною силою явища природи** — Сонце, вітер, море тощо. Такі вірування вчені називали **язичництвом**. Віру в **існування багатьох богів** називають **політеїзмом** (багатобожжям).

Згодом на основі давніх вірувань і спроб мудреців їх удосконалити виникли релігії, яким притаманна віра в єдиного бога. Такі релігії називають **монотеїстичними**.

Нині у світі налічують до 5 тисяч релігій. Спільним для більшості релігій є прагнення за допомогою моральних настанов позитивно скеровувати поведінку людини. Чимало релігій за допомогою священних історій пояснюють вірянам сенс життя, походження Всесвіту чи життя на Землі.

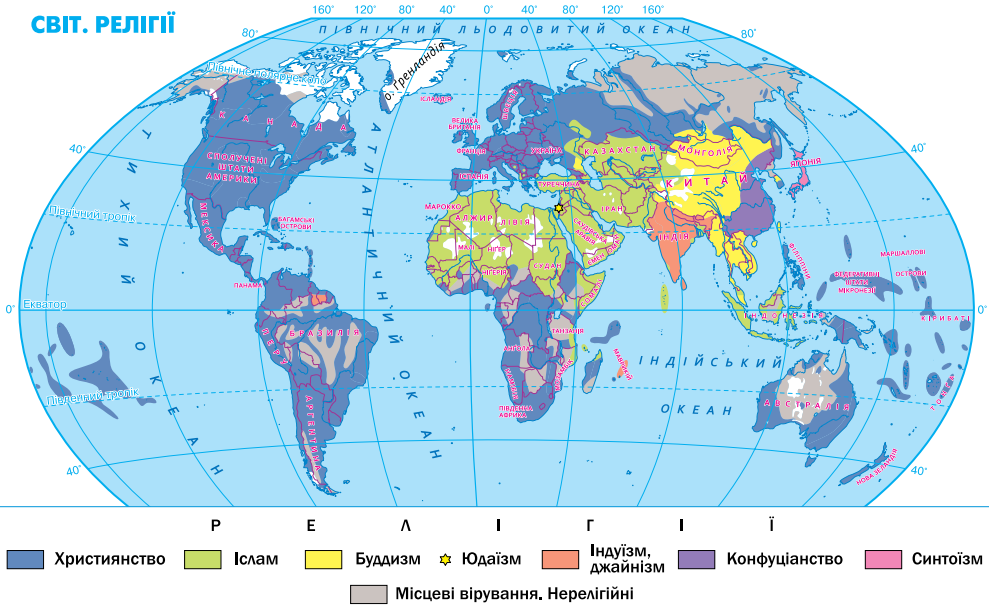
На противагу релігійним уявленням з давніх-давен існували люди, які сумнівалися в існуванні богів, духів і всього надприродного. За доби Середньовіччя такі переконання почали називати **атеїзмом**. Поширені вони й у сучасному світі. Переконання атеїстів ґрунтуються на **науковій картині світу** — знаннях і уявленнях людини про реально існуючі предмети і явища.

За віросповіданням в Україні найбільше християн: це українці, росіяни, білоруси, молдавани, болгары, поляки та інші. Є також рідновіри — прибічники відродження давніх язичницьких віровчень. Кримські татари (корінний народ Криму), азербайджанці та деякі інші народи є мусульманами — послідовниками ісламу. Євреї сповідують юдаїзм. Право сповідувати релігію або не сповідувати жодної релігії захищається Конституцією України. Діяльність релігійних громад регулюється законом України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Діємо: практичні завдання

СВІТ. РЕЛІГІЇ

1. Розгляньте карту і визначте, які релігійні вчення належать до найбільш поширених у світі.
2. Як ви розумієте, у чому полягає відмінність між **світовими** і **національними** релігіями? Які з представлених релігій є світовими, а які — національними?
3. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які з представлених на карті релігій належать до монотеїстичних, а які — до політеїстичних.

Історичні подробиці

Що таке релігійна нетерпимість?

Різні релігії і вірування давно існували в європейському регіоні. Під час деяких історичних періодів Європа надавала притулок переслідуваним релігійним групам і сприяла процвітанню різноманіттю релігій і вірувань. Однак були й інші випадки, коли релігійні громади ставали жертвами фанатизму.

У XIV ст. в Європі вибухнула епідемія страшної хвороби — чуми, яка охопила весь континент. Чума мала катастрофічні наслідки. В Європі загинуло до половини всього населення. Смертність серед євреїв виявилася значно нижчою, ніж серед представників інших народів.

Це слугувало «аргументом» у покладанні провини за епідемію на євреїв. Насправді в єврейських громадах був дещо вищий рівень гігієни, що визначала релігійна традиція: ритуальне омовіння рук перед їжею, перевірка їжі тощо. Та попри походження християнства від юдаїзму, християнські священники звинувачували євреїв у багатьох гріхах і спрямовували проти них вірян. Європу вразили антиєврейські погроми, а часом євреїв масово страчували.

З розвитком суспільства часи релігійної нетерпимості відійшли в минуле. Нині право людини сповідувати певну релігію чи не сповідувати жодної релігії захищається законом.

1. Як ви розумієте поняття «релігійна нетерпимість» і «релігійна толерантність»?
2. Як, на вашу думку, можна запобігти релігійній нетерпимості?

Варто запам'ятати!

Релігія — особливе уявлення людей про світ, що базується на віруваннях у надприродні сили, система духовних і моральних цінностей, які скеровують поведінку людей.

Атеїзм — світогляд, який характеризується відсутністю віри в існування будь-яких богів, духів, інших надприродних сил тощо.

Мовою документів

Із Конституції України

Стаття 35

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

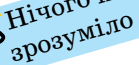
Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

1. Що включає в себе право на свободу світогляду й віросповідання?
2. У яких випадках право на свободу світогляду і віросповідання може бути обмежене?
3. Чому в демократичній державі жодна з релігій не може бути обов'язковою?

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Міфологія та релігія. Наукове бачення світу» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

2. Виконайте онлайн-вправу.

II. Обговоріть у групі

1. Поміркуйте, чому виникає релігійна нетерпимість.
2. Висловіть припущення, чи можливе охоплення всіх людей у світі лише однією релігією.
3. Поясніть, чим відрізняється релігійна і наукова картини світу.

III. Мислю творчо

Кросворд навпаки. Уявіть себе розробником кросвордів — складіть запитання до запропонованого кросворда. Пам'ятайте, що запитання мають бути простими і допомагати швидко відгадати слово.

1 М

2 Р Е Л І Г І Я

3 А

4 Ф

5 О

П

А

Т

Е

5

§ 33

Навчання дітей і наукові знання людства

Поміркуйте, яку роль в розвитку суспільства відіграє освіта.

1. ЯК НАВЧАЛИ В ДАВНИНУ І СЬОГОДНІ

Ви вже знаєте, що перші школи з'явилися за доби Стародавнього світу в Єгипті, Китаї, Індії, Греції. У школах навчали читати, писати, рахувати. Велику увагу в школах Стародавньої Греції надавали фізичному розвитку, музичній освіті.

Поміркуймо!

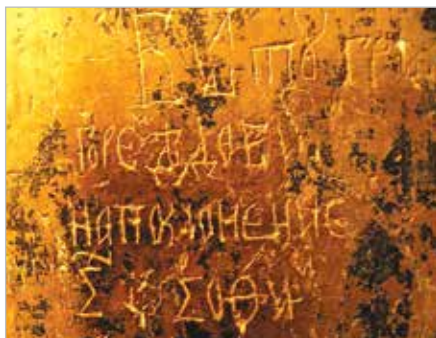
На думку стародавніх греків, освічена людина — це, передусім, мудрий, відважний, справедливий громадянин. Чи погоджуєтеся ви з думкою стародавніх греків? Обґрунтуйте свою відповідь.

У часи Русі-України освіту здобували при церквах і монастирях. Там навчали читати, писати, рахувати, церковного співу. Деякі історики стверджують, що донька великого князя Київського Всеволода Ярославича — Янка Всеволодівна — наприкінці XI ст. заснувала при монастирі школу для дівчат, де навчали грамоті, співам і шитву.

Діємо: практичні завдання

На стінах Софійського собору досі є написи й малюнки, залишені священниками та відвідувачами собору. Ці написи та малюнки мають загальноприйняту назву — **графіті**. Сьогодні виявлено понад 7000 графіті XI — початку XVIII ст. Така кількість свідчить про високий рівень писемності в Русі-Україні.

Напис на стіні
Софійського собору в м. Київ

Автограф Анни, доньки князя
Ярослава Мудрого

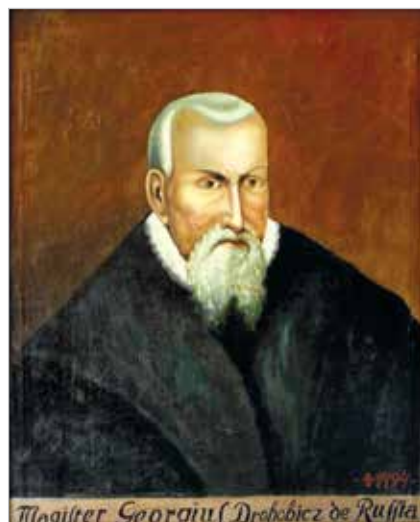

Давньоруський меч (X–XI ст.)
з написом «Коваль Людота»

1. Спробуйте знайти сучасні українські літери в написах.
2. Що можуть свідчити про розвиток освіти в Русі-Україні підпис доньки князя та напис звичайного коваля?

Із накопиченням знань, розвитком міст і ремесел, зміцненням середньовічних держав зростала потреба в освічених людях. У тих містах, де жили найбільш освічені, відомі викладачі, з'явилися перші вищі школи — **університети**. Найдавніший університет Європи було засновано у 1088 р. в м. Болонья, що в Італії. У XV ст. в Європі діяли вже 65 університетів. Найвідоміші з них — Паризький, Болонський, Оксфордський, Празький, Ягеллонський (Краківський).

У європейських університетах навчалися також і українці, які мріяли здобути вищу освіту. Деякі ставали видатними вченими. Наприклад, виходець з українського містечка Дрогобича **Юрій Котермак (Дрогобич)** (1450–1494 рр.) навчався в Ягеллонському університеті в Польщі, а згодом — у Болонському університеті в Італії. В історію він увійшов як астроном, астролог, доктор медицини і філософії. Був обраний ректором Болонського університету.

Юрій Дрогобич

Поміркуймо!

Заснування університету у Львові

20 січня 1661 р. польський король Ян II Казимир підписав диплом, який надавав єзуїтській колегії у Львові *«гідність академії і титул університету»*. За даними історичних джерел, у 1667 р. на філософському і теологічному (богословському) відділах навчалося близько 500 студентів, навчання забезпечували вісім викладачів.

Сьогодні у **Львівському національному університеті імені Івана Франка** на 19 факультетах навчається понад 22,5 тис. студентів.

Фасад головного корпусу Львівського національного університету імені Івана Франка прикрашає напис латиною: *«Patriae decori civibus educandis»* (*«Освічені громадяни — краса Батьківщини»*).

1. Як ви розумієте зміст цього вислову?
2. Чи має відношення до вас особисто цей напис?
3. Знайдіть інформацію в інтернеті та інших джерелах про заснування Острозької академії та Києво-Могилянської академії.

Головний корпус Львівського національного університету імені Івана Франка
(сучасне фото)

«Апостол» Івана Федоровича,
1574 р.

За козацьких часів освіту здобували діти різного віку та статку. Іноземний хроніст Павло Алеппський писав у зв'язку із цим: *«У країні козаків усі діти вміють читати, навіть сироти»*.

Поширенню грамотності сприяло винайдення книгодрукування. У 1574 р. **Іван Федорович** надрукував у Львові книги «Апостол» і «Буквар».

З давніх-давен головною вихователькою дітей в українській родині була жінка — мати, бабуся. Згодом заможні жінки виступали засновницями українських шкіл. Серед

перших українських учителюк варто згадати **Христину Алчевську** (1841–1920 рр.). Христина Алчевська розпочинала свою педагогічну діяльність у Харківській недільній школі для дорослих. У 1862 р. відкрила безплатну жіночу недільну школу. Згодом на власні кошти заснувала школу для сільських дітей у селі Олексіївка на Луганщині. Х. Алчевська активно пропагувала ідею навчання дітей рідною мовою.

Христина Алчевська проводить урок читання в Харківській приватній недільній школі (фото початку XX ст.)

2 РОЗВИТОК НАУКИ: НАУКОВІ ЗНАННЯ В ДАВНИНУ І СЬОГОДНІ

Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів параграфа, додаткових джерел укладіть таблицю «Винаходи, які подарував людству Стародавній світ».

Країна	Винахід	Де використовуємо винахід у сучасному світі

Наукові знання виникли з практичних потреб людини, пов'язаних з розвитком землеробства, ремесел, техніки, мореплавства. Вже в стародавні часи були здійснені відкриття, якими світ користується донині.

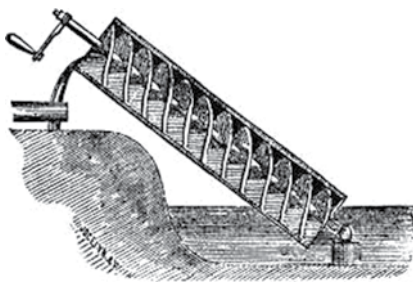
Давні єгиптяни розробили ефективні способи множення і ділення, а також дріб. Стародавні вавилоняни започаткували одиниці вимірювання кутів: градуси, хвилини і секунди.

Китайські астрономи в Давньому Китаї обчислили, що тривалість року становить 365,25 доби і склали точний календар. У Китаї виготовили перший компас і сейсмограф (прилад для визначення сили землетрусів).

Пізнавально й цікаво

Численні відкриття в геометрії, фізиці, механіці належать давньогрецькому вченому Архімеду. Саме Архімед побудував перший у світі планетарій. Для зрошування полів Архімед винайшов гвинтоподібний вал для підйому води. Цей пристрій використовують і в наш час у машинах, механізмах.

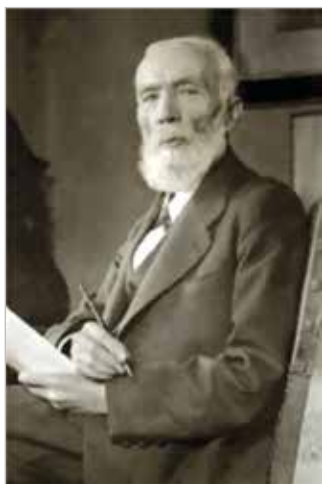
Пригадайте, де в сучасному житті ви зустрічали подібний механізм.

Гвинтоподібний вал
Архімеда

Витоки наукових знань в Україні сягають часів існування стародавніх грецьких міст-держав на узбережжях Чорного й Азовського морів. Античні міста відзначалися неабияким розвитком освіти, медицини та культури. Особливу увагу приділяли медицині. Про це свідчать численні археологічні знахідки: хірургічні ножі, пінцети, голки тощо.

З давніх-давен накопичувалися необхідні для життя знання. Наприклад, знання хімічних властивостей та особливостей будівельних матеріалів застосовували у виготовленні плінфи (будівельного матеріалу), скла, мозаїк, різнокольорових емалей, фрескових розписів храмів тощо. Математичні знання використовували у будівництві.

Іван Пулюй

3. ВИДАТНІ УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ

Українські вчені зробили вагомий внесок у розвиток світової науки. У лікуванні травм важливу роль відіграє всім відомий рентгенівський апарат. З його допомогою лікарі визначають пошкодження кісток і внутрішніх органів людини унаслідок травмування. Названий апарат на честь німецького вченого Вільгельма Рентгена, але насправді ще за 14 років до нього українець **Іван Пулюй** (1845–1918 рр.) сконструював

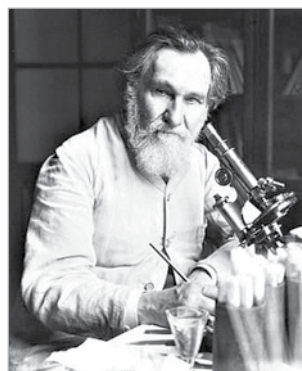
«лампу Пулюя», з допомогою якої було зроблено перший в історії повний знімок людського кістяка.

Наукові дослідження **Іллі Мечникова** (1845–1916 рр.) сприяли боротьбі зі страшними інфекційними хворобами людини. За свої відкриття вчений був відзначений найпрестижнішою науковою нагородою — Нобелівською премією.

Українські вчені також були одними з перших розробників комп'ютерної техніки. У 1950 р. у Києві запустили першу в Європі Малу електронну обчислювальну машину (МЕОМ). Щоправда, вона займала цілу кімнату! З цією машиною працювала українська вчена-програмістка **Катерина Ющенко** (1919–2001 рр.). Саме вона розробила одну з перших у світі мов програмування.

Жінки теж кодять: історія, що почалася у 1950-ті (тривалість 01 хв 45 с)

<https://cutt.ly/pL8qzgG>

Ілля Мечников

Катерина Ющенко

Діємо: практичні завдання

1. Дізнайтеся з додаткових джерел, що пов'язує українську математикиню **Марину В'язовську** з медаллю Філдса.
2. З'ясуйте, у чому полягає унікальність досягнень вченої.

Медаль Філдса

Марина В'язовська (сучасне фото)

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Навчання дітей і наукові знання людства» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Хто у давнину займався вихованням дітей?

Прекрасно

Яку роль в освіті відігравали університети?

Добре

Які наукові відкриття людства давнини ви знаєте?

Треба попрацювати

Які українські вчені та їхні відкриття вам відомі?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Поміркуйте, який досвід минулого в навчанні дітей ви запозичили б для наших часів.
2. На думку видатного українського вченого Бориса Патона, «щастя — це відчуття того, що твоє життя, твоя діяльність потрібні людям». Чи погоджуєтесь ви з думкою вченого? Аргументуйте свою відповідь.
3. Івану Пулюю належить висловлювання: «Нема більшого гонору для інтелігентного чоловіка, як берегти свою національну честь і без нагороди вірно працювати для добра свого народу, щоб забезпечити йому кращу долю». Доберіть з біографії вченого факти, що підтверджують його переконання.

III. Мислю творчо

1. **Віртуальна екскурсія.** Відвідайте сайт Національної академії наук України <https://cutt.ly/vLGTssK>. Оберіть одну з віртуальних екскурсій у списку. Підготуйте текст екскурсії на основі побаченого та пошуку додаткової інформації у вільних джерелах. Проведіть віртуальну екскурсію для однокласників/однокласниць.
2. Дізнайтеся, ювілей кого із видатних вчених відзначають у світі цього року. Створіть макет поштової марки або ювілейної монети, присвяченої науковцю/науковиці (на вибір).

§ 34

Художня культура людства

Поясніть, як ви розумієте поняття «художня культура». Чим, на вашу думку, художня культура людства відрізняється від матеріальної культури?

1. ЩО ВИРІЗНЯЄ ХУДОЖНЮ КУЛЬТУРУ ЛЮДСТВА

Художня культура є особливою галуззю культури, адже відображає дійсність за допомогою художніх образів. Основою художньої культури — мистецтво. Мистецтво покликане виховувати художній смак людини, розвивати її здатність до творчості за законами краси слова, кольору, дизайну і т. ін. До **художньої культури** належать твори образотворчого мистецтва, літератури, театру, кіно, музики. Світ мистецтва вражає розмаїттям жанрів, напрямів і стилів. Його досліджує спеціальна наука — **мистецтвознавство**.

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте ілюстрації. Визначте, які види мистецтва вони зображають (уявно з'єднайте ілюстрації з текстовими картками). Свій вибір обґрунтуйте. Доберіть з додаткових джерел або в підручнику ілюстрації — приклади різних видів мистецтва.

Художня культура

Живопис

Музика

Література

Театр

Архітектура

Скульптура

Хореографія

Кінематограф

2. ПАМ'ЯТКИ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Ще на світанку свого існування, до появи писемності, люди прагнули творити красу. За допомогою символів та образів-малюнків, вирізаних або виліплених фігурок вони намагалися передати певну інформацію, прикрасити свій побут. Так зародилося мистецтво. Археологи досі знаходять наскельні малюнки із зображеннями сцен життя наших предків, а також численні статуетки «Берегинь» і кам'яних ідолів-оберегів.

Керносівський ідол — пам'ятка мистецтва III тис. до н. е. (експозиція Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького)

Час плинув, і вже за часів княжої Русі-України відбувся справжній розквіт ювелірного й архітектурного мистецтва. Чого варта лише золотoverха Софія Київська — собор з унікальними фресками і відомою всій Європі Богоматір'ю Орантою. Сьогодні «Нерушимій стіні» з мозаїчним зображенням

Богоматері близько тисячі років.

Богоматір Оранта
(XI ст., мозаїка
Софійського собору
в Києві)

Неповторний образ нашої України створюють пам'ятки художньої культури різних епох і народів, що населяють Україну. Однак з часом у результаті змін у житті суспільства, криз і воєн ми втрачаємо спадщину попередніх епох. На жаль, унаслідок повномасштабної війни Росії проти України з лютого 2022 р. руйнувань зазнали десятки архітектурних, скульптурних, музейних пам'яток нашої держави. Понівечено Святогірську лавру, церкви Ізюма й Чернігова, зруйновано та пограбовано музеї Маріуполя та інших міст.

Зруйнований
внаслідок
російського
ракетного обстрілу
Музей Григорія
Сковороди
(7 травня 2022 р.,
с. Сковородинівка,
Харківська область)

Історичні подробиці

Постать епохи: Микола Леонтович

Найвідомішою різдвяною мелодією у світі вважають композицію «Carol of Bells» («Дзвінка колядка»). Цій композиції більш як 100 років, і народилася вона в Україні. Композитор **Микола Леонтович** (1877–1921 рр.) знайшов текст народної «Щедрівки» і написав до нього музику.

Микола Леонтович

Пам'ятні монети до 100-річчя
першого виконання «Щедрика»
(2016 р.)

Дізнайтеся, де і коли було створено англійську версію слів «Щедрика».

Виконання «Щедрика»
під час флешмобу на Львівському лєтовичі
(тривалість 01 хв 34 с)

<http://cutt.ly/vlaVcHO>

Художня спадщина України під захистом ЮНЕСКО

У 1988 р. Україна приєдналася до Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини. Уважно розгляньте представлені пам'ятки. Дізнайтесь із додаткових джерел інформації, у чому полягає їхня цінність. За результатами дослідження напишіть сенкани про зображені або інші пам'ятки під охороною ЮНЕСКО в Україні.

Центральний корпус Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (*архітектор — Йозеф Главка, 1864–1882 рр.*)

Мальовка «Павичі» —
пам'ятка петриківського
декоративного розпису
(художниця — Тетяна Пата, 1949 р.)

Орнек — національний
кримськотатарський
орнамент (художниця —
Адавіє Ефендієва, 1920 р.)

3 МИТЦІ І ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ

«Наша дума, наша пісня — не вмре не загине», — так колись писав український поет Т. Шевченко. Сьогодні в нашій країні сформувалося покоління чудових митців, творчість яких вам знайома.

Мистецтво відображає життя суспільства в яскравих барвах творчості. Багато українських митців дають гідні приклади для наслідування співгромадянам, привертають увагу до важливих проблем розвитку суспільства. Під час подій російсько-української війни митці активно підтримують Україну, організовують благодійні концерти у зруйнованих війною містах, збирають кошти на допомогу ЗСУ в Європі. Так, **Святослав Вакарчук** об'їхав зранені війною міста України, дав концерт у київському метро.

Гурт «Антитіла», **Михайло Хома (Дзідзьо)**, **Олександр Пономарьов**, **Руслана Лижичко** створили композиції, які знають в Україні і за її межами. **Джамала** і **Монатік** організували низку благодійних концертів у містах Європи, щоб привернути увагу широкого загалу до страшної війни в Україні.

Мистецтво не має меж і кордонів, воно простягається над усіма країнами, об'єднуючи нашу планету. Завдяки художній культурі ми можемо почути й побачити те, що стало кращим у світі, а ще розповісти людству про власні, українські здобутки і подвиги.

Гурт Kalush Orchestra — переможці міжнародного пісенного конкурсу Євробачення-2022 (сучасне фото)

Дізнайтеся і розкажіть у класі про вчинки членів гурту Kalush Orchestra, що свідчать про їхню активну громадянську позицію.

Історичні подробиці

Постать епохи: Ліна Костенко

Письменниця, поетеса, громадська діячка **Ліна Костенко** — одна з найвідоміших українок сучасності, моральний авторитет для багатьох українців. 14 липня 2022 р. за високі заслуги була нагороджена французьким Орденом Почесного легіону.

Ліна Костенко (сучасне фото)

Усе моє, все зветься Україна

Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, —
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є — дорога, явори,
усе моє, все зветься — Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

Відео «Видатний український актор Богдан Ступка читає вірш Ліни Костенко «Крила»»
(тривалість 01 хв 25 с)
<http://cutt.ly/ZlaVJBo>

Діємо: практичні завдання

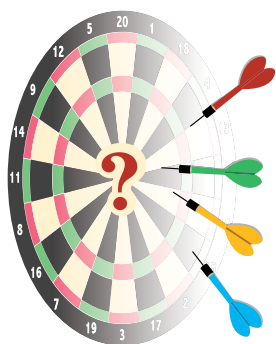
1. Об'єднайтеся в групи по п'ять-шість учнів/учениць. У кожній із груп оберіть по одному фрагменту поезій Ліни Костенко. Обговоріть у групі свій фрагмент і зробіть презентацію для класу з поясненнями, що хотіла сказати поетеса, звертаючись до своїх читачів.
2. Український поет, перекладач Володимир Базилевський сказав про поезію Ліни Костенко: «*Це більше, ніж поезія — тут наша історія і філософія, наш спосіб думання...*». Чи погоджуєтеся ви з цим твердженням? Аргументуйте свою думку.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Художня культура людства» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Дайте відповіді на запитання.

Які приклади творів художньої культури ви можете навести?

Яке значення має збереження пам'яток культури?

Які пам'ятки художньої культури українського народу ви знаєте?

Які діячі мистецтва України вам відомі?

- Виконайте онлайн-вправу.

<https://cutt.ly/tXPujUw>

II. Обговоріть у групі

- Поміркуйте, чому потрібно охороняти пам'ятки культури. Як охорона пам'яток культури пов'язана з розвитком туризму?
- Поміркуйте, чи можуть пам'ятки художньої культури бути історичними джерелами. Свою думку обґрунтуйте.

III. Мислю творчо

- Ознайомтеся з кліпом «2step» (гурт «Антитіла» та Ed Sheeran). Яким подіям присвячено твір? Які види мистецтва поєднано в кліпі? Напишіть відгук до соцмереж про цей твір.
- Підготуйте творчий проєкт (презентація, колаж, лепбук та ін.) «Моя улюблена пам'ятка художньої культури».
- Розробіть разом з однокласниками/одно-класницями туристичний маршрут «Перлини художньої культури України». Що, на вашу думку, потрібно зробити, щоб привабити туристів до вашого туристичного маршруту?

Відеокліп «2step»
(тривалість 02 хв 35 с)
<https://cutt.ly/jXrqDhP>

§ 35

Урок узагальнення «Розвиток людства упродовж історії»

1. ІСТОРИЧНА ПЛУТАНКА

Під час підготовки історичного лото трапилася несподіванка — всі картки переплуталися. Вам потрібно упорядкувати лото:

- Розташуйте історичні періоди в хронологічній послідовності.
- Уявно з'єднайте картки із хронологічними рамками і назви історичних періодів.
- Уявно з'єднайте картки з ілюстраціями і текстами з відповідними історичними епохами.

Широке застосування машин

Проголошення незалежності України

Винайдення книгодрукування

1914 — сьогодні

1789–1914 рр.

Відкриття Америки

Ранній Новий час

Стародавній світ

Новітня доба

Первісна доба

Новий час

Середні віки

476–1492 рр.

1492–1789 рр.

3000 р. до н. е. – 476 р.

Поява держави

Перші університети

Поява людини – 3000 р. до н. е.

2. КРОСВОРД НАВПАКИ

Об'єднайтеся у творчі групи і виконайте завдання:

- Складіть запитання до кросворда і дайте йому назву.

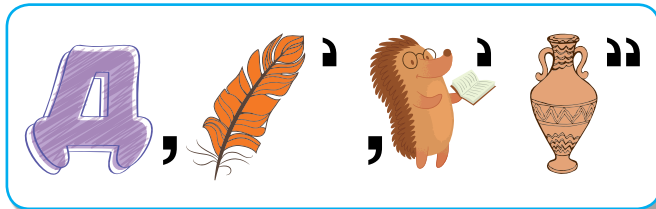
204

2. Зіграйте з однокласниками/однокласницями в історичний пінг-понг — обмінюйтеся запитаннями і усно розгадайте кросворд.

3. РЕБУСИ ДЛЯ РОЗДУМІВ

Розгадайте ребуси і визначте, які історичні явища у них заковано. Поясніть значення кожного із згаданих явищ у житті суспільства.

4. ПИШЕМО ІСТОРІЮ

Історію творять люди. Уважно розгляньте пам'ятні монети і виконайте завдання:

1. Визначте, кому присвячено пам'ятні монети.
2. Дослідіть, яку роль в історії України відіграли ці історичні постаті.
3. Поясніть, який сенс у дизайн монет заклали їх автори.
4. Напишіть сенкани, у яких буде відображено роль в історії України зображених на монетах історичних постатей.

Пам'ятні монети Національного банку України (1997 р., 2021 р.)

5. ЧОГО МИ НАВЧИЛИСЯ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділу за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

<https://forms.gle/ByESLDncWbuS7XqMA>

або скористайтесь смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

§ 36

Узагальнення з курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти»

ІСТОРИЧНЕ ЛОТО «У СВІТІ ІСТОРІЇ»

Любі діти!

Ось і завершилася наша перша мандрівка просторами історії України та світу. Протягом року ми пізнавали світ історичної науки. Разом міркували над призначенням історії, вчилися вимірювати історичний час, дізнавалися про витoki історичних знань.

Ми познайомилися з історичними епохами розвитку людства та важливими подіями української історії. Простежили, як розвивалися традиції взаємодії людини в громаді та людства з довкіллям, як змінювалися особливості господарювання протягом історії.

Пропонуємо пригадати найважливіші епізоди нашої історичної мандрівки й зіграти в **гру-лото «У світі історії»**.

Обладнання для гри:

- ігрові поля (*картки 1–8 на форзацах підручника*);
- картки-фішки для заповнення ігрових полів;
- запитання до гри.

Запитання і картки-фішки для гри розміщено за покликанням: <http://cutt.ly/nXbxvwD>.

Правила гри:

- ведучий/ведуча зачитує запропоновані авторами запитання;
- учасники відшуковують відповіді на них у клітинках ігрових полів (*це можуть бути написи, малюнки, цифри*);
- якщо серед ваших карток-фішок ви знайшли відповідь на поставлене ведучим/ведучою запитання, то маєте поставити свою фішку на відповідну клітинку ігрового поля;
- перемагає той, хто найшвидше закриє всю ігрову картку.

Будьте уважні! За задумом авторів, окремі відповіді на ігрових полях повторюються.

Бажаємо цікавої гри й до нових зустрічей!

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
БУРЛАКА Олена Вікторівна
ПІСКАРЬОВА Ірина Олександрівна
ПОСУНЬКО Андрій Сергійович

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*
Редакторка *Л. П. Марченко*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Фахові редактори *З. В. Бондар, Є. А. Врадій, Н. В. Островська*
Художні редакторки *Н. М. Андрійченко, І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректорки *Л. А. Еско, С. В. Войтенко*
Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов*

Карти у підручнику розроблені картографічною редакцією УОВЦ «Оріон»
під керівництвом *І. С. Руденко*

Художники *Богдан Маслюк, Костянтин Виноградов, Марія Гуриненко,*
Регіна Коляновська

В оформленні підручника використано фото з вільних джерел мережі «Інтернет».

Формат 70×100¹/₁₆.

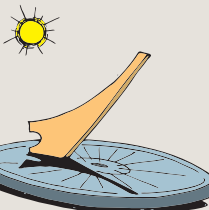
ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелєва, 2

Гра-лото

«У світі історії»

КАРТКА 5

191 рік		Періодизація історії	
Самійло Величко	До нашої ери		Гійом Левассер де Боплан
	Сергій Корольов	Нумізматика	

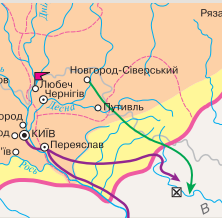
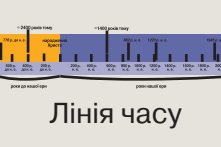
КАРТКА 6

	24 серпня 1991 р.	Міфи	
Ринкове господарство			Обізнаність Старанність Наполегливість Неупередженість Толерантність
	XVIII ст. до н. е.	Релігія	

КАРТКА 7

	Русь-Україна	Легенди Думи Міфи	 Похід війська Місце битви Столиця
	Культурний шар		Мораль
	Історичні джерела	24 серпня 1991 року	

КАРТКА 8

Патріотизм		Історичний процес	
	Причини події		 Лінія часу
Тіра Ольвія Херсонес		Хронологія	